

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

AMMIANUS'UN KARADENİZ TASVİRİ

AMMIANI DESCRIPTIO PONTI EUXINI

(Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Kitap XXII, Bölüm 8)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice Tuğba AKDOĞAR

ARALIK 2014

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

AMMIANUS'UN KARADENİZ TASVİRİ

AMMIANI DESCRIPTIO PONTI EUXINI

(Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Kitap XXII, Bölüm 8)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice Tuğba AKDOĞAR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet ÇOĞ

ARALIK 2014

TRABZON

ONAY

Hatice Tuğba AKDOğAR tarafından hazırlanan **Ammianus'un Karadeniz Tasviri (Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Kitap XXII, Bölüm 8)** adlı bu çalışma 09 / 12 / 2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet ÇOğ (Başkan/Danışman)

Yrd. Doç. Ali GÜVELOğLU

Yrd. Doç. Osman EMİR

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... / 2014

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

İmza

Hatice Tuğba AKDOĞAR

09 / 12 / 2014

ÖNSÖZ

M.S. IV. yüzyılda yaşamış bir Roma tarihçisi olan Ammianus Marcellinus'un tasvirinden, Pontus Euxinus'un (Karadeniz), çevirisi ve değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışmaya, eserin orijinal dili Latince'den yola çıkarak Klasik Filoloji'nin ve bunun yan dalı olan Tarih'in önemine değinerek başlamak isterim.

Bilindiği üzere Ortaçağ'da, batıda Roma Dünyası'nın temel ve pratik yaşamı için artık kullanışsız ve yetersiz görüldüğü antik Yunanca'nın (Hellence) yerini, zamanla Latince almış ve bu dil ise gerek kilisenin gerekse pratik yazının genel bir aracı haline dönüşmüştür. Başlangıçta Ortaçağ Avrupası'nda nüfusun büyük çoğunluğu Latince'den habersiz idi, ancak herhangi bir kişinin bu dili öğrendiğinde, ana dilin kullanıldığı tüm Roma İmparatorluğu sınırlarında etkili olabileceği düşünölmüştü.

Bugün, tarih boyunca yazılmış birçok tarihi belgeye bakıldığında, bunların daha çok zamanın bir bölümünü kapsadığı, sonrasında ise kesildiği ve başka bir belge ya da yayının ise onu görmezlikten gelerek bir başka mevzii olayı anlattığı bir gerçektir. Durum böyle olunca bu taraflı yazılara, bir karşı tez ile ispatta bulunacak bir "tarih araştırma gurubunun" olamayışı, bu görevi tarih alanının akademisyenlerine ya da tarih kurumlarına bırakmış, araştırmacı kurumlara ise doğru dürüst gelir ve yardım sağlanmadığından tarih araştırmacılığı cazibesini giderek kaybeder hale gelmiştir. Öyle ki, üniversiteye adım atacak genç nesillerin gözünde bile Tarih, Eskiçağ Tarihi, Arkeoloji ve Klasik Filoloji gibi bölümler son seçenekler olmuştur.

Tarih bir yönüyle araştırma ve incelemeye dayalı iken, diğer yönüyle de bir anlatı metnine dayanır. Örneğin, ülkemizde Sosyal Bilimler'in her dalına göre araştırmalar ortaya konulmadan tümüyle bir "Türkiye Tarihi" yazılamayacağına her yerde vurgu yapılır. Ancak Türkiye'de başka ölkelerde bulunmayan ve bu gibi araştırmalarda karşılaşılan en büyük güçlük, 1928 yılında bugünkü Latin alfabesini benimsedikten sonra "Osmanlıca" adı verilen o eski yazı dilimizin en azından liselerde bile okutulmayıp sadece Edebiyat Fakülteleri'nin Tarih ve Türk Dili Edebiyatı Bölümleri'nde gösterilmesinden doğan büyük eksikliğimizdir. Zira Eskiçağ dillerine olan bakış açısında da aynı durum söz konusudur.

Değil Eskiçağ dillerini öğretmek, lise düzeyinde bir Eskiçağ Tarihi dersinin bile olmayışı bugünün tarih anlayışında bir eksikliğimizdir.

Ben de böyle bir eğitim temelinden gelmiş olmama rağmen, çoğu gençlerin aksine Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nü üniversiteye olan adımda ilk tercihlerim arasında saydım. Ardından bunu Tarih ile bütünleştirerek, Yüksek Lisans eğitimim sırasında hedeflediğim antik döneme ait bir metni yapmış olduğum "Ammianus'un Karadeniz Tasviri" adlı bu tez çalışmasıyla Türkçe'ye kazandırmaya çalıştım.

Bu çalışma esas itibariyle Ammianus Marcellinus'un Pontus Euxinus tasvirini, Latince aslından ya da yabancı dillerdeki çevirilerinden yararlanma imkânı bulamayan Türk okuyucu, araştırmacı ve öğrencilerine tanıtmayı ayrıca Ammianus'un bu çalışmasının diğer antik dönem kaynakları içerisinde ne derecede bir öneme ve güvenilirliğe sahip olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bunun için çevirisi yapılan metin, diğer antik kaynaklar ile karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Böylelikle bir Roma tarihçisi kaleminden, Pontus Euxinus'un tarihi coğrafyasına ve otokton halklarına ilişkin bu bilgilerin çevirisi ve değerlendirmesiyle, bu alanda bilgi edinmek isteyenler kadar ileride bu konuda çalışacak araştırmacılara ve öğrencilere az da olsa ışık tutulabilecektir.

Bu tez konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında verdikleri öneri ve destekten dolayı birçok kişiye şükran borçluyumdur. Bunların başında, bu tez konusunu, kendisine olan bir ziyaretim sırasında bana öneren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Osman KARATAY gelmektedir. Ardından bu konuyu çalışmak istemem hususunda ve de çalışmalarım süresince beni serbest bırakarak moraliyle ve yardımlarıyla bana destek olan Danışmanım saygıdeğer Doç. Dr. Mehmet ÇOĞ'a, tezin sonuçlanması aşamasında önerileriyle çalışmama ışık tutan sayın Prof. Dr. Recai TEKOĞLU'na, sayın Prof. Dr. Murat ARSLAN'a ve de yanlışlarımı düzelterek çalışmanın şekillenmesine katkıda bulunan sayın Yrd. Doç. Dr. Osman EMİR'e ve sayın Yrd. Doç. Dr. Ali Güveloğlu'na, ayrıca teknik konularda benden yardım ve sabrını hiç esirgemeyen Öğr. Gör. Mustafa ALTUNBAY'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tez çalışmasının hazırlanması sırasında ayrıca çalışmalarını benimle paylaşıp ve gerek duyduğum kaynakları tedarik ederek benden hiçbir yardımlarımı eksik etmeyen sayın Doç. Dr. Fatih ONUR'a ve Arş. Gör. Hüseyin UZUNOĞLU'na, yurtdışı eğitimim süresince kendisinden aldığım Latince dersi ve çeviri taktikleri için sayın Dr. Markus

ALTMAYER'e ve kütüphane çalışmalarında bana her türlü yardımda bulunan sevgili Johanna ESCH'e ayrıca İngilizce ve Almanca edisyonların beni zorladığı noktada tercümelerine yardımcı olan sevgili arkadaşlarım Okt. Bahar KÖSE'ye ve Almanca Öğretmeni Damla KARACA'ya ve de tezin teknik kısımlarının hazırlanmasında büyük emeği olan arkadaşım Arş. Gör. İlhami Tekin CİNEMRE'ye teşekkür ediyorum.

Bu kişilerden başka elbette ki üzerimde emeği bulunan ve yıllardır sabırla beni destekleyip okutan başta sevgili ailem annem, babam ve abime, en az onlar kadar değerli gördüğüm ama burada adlarını bahsedemediğim birçok hocama ve sevgili dostlarıma yürekten teşekkür ederim.

Trabzon, Aralık 2014

Hatice Tuğba AKDOĞAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	VII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR VE KULLANILAN ANTİK KAYNAKLAR.....	XI
GİRİŞ.....	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AMMIANUS MARCELLINUS	5-16
1.1 Hayatı	5
1.2 Eseri	8
1.3 Askeri Yönü.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

2. RERUM GESTARUM LIBRI XXII / RES GESTAE.....	17-36
2.1 XXII. Kitap ve 8. Bölüm Üzerine Genel Bilgiler	17
2.2 XXII. Kitap 8. Bölüm'ün Latince Edisyonu.....	23
2.3 XXII. Kitap 8. Bölüm'ün Türkçe Tercümesi.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. METNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	37-114
SONUÇ	115

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	122
EKLER	136
ÖZGEÇMİŞ	143

ÖZET

Bu tez çalışmasında, M.S. IV. yüzyılın önemli Roma tarihçilerinden Ammianus Marcellinus'un XXII. Kitap 8. Bölümünde Pontus Euxinus üzerine yazmış olduğu bir tasviri ele alınmıştır. Pontus Euxinus'un tarihi coğrafyasına ilişkin bu tasvir Latince aslından çevrilmiş, konuya ilişkin gerekli değerlendirilmesi yapılarak Türkçe literatürüne kazandırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle tarihçinin hayatına dair detaylı bilgiler verilmiş ardından XXII. Kitap ve 8. Bölümüne dair kısa bir özet sunularak metnin Latince edisyonu sunulmuş ve de Türkçe tercümesi yapılmıştır. Son olarak ise Ammianus'un bu bilgileri, antik dönemin mevcut diğer kaynaklarıyla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmayla, Antakyalı bir tarihçi olan Ammianus tarafından Pontus Euxinus'un coğrafyasına ilişkin verilen bu bilgilerin, temel bir kaynaktan ziyade, Ammianus'un mental bir harita ile oluşturduğu ve de okuyucusunu ya da dinleyicisini memnun etmek amaçlı kaleme aldığı "yazınsal bir çalışmadan" öte olamayacağı kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: M.S. IV. yüzyıl, Ammianus Marcellinus, Pontus Euxinus, Tasvir.

ABSTRACT

In this thesis, the description, written on Pontus Euxinus in the XXII Book, Chapter 8 of Ammianus Marcellinus, one of the important Rome historians in the IV. Century has been handled. This description related the geography of Pontus Euxinus has been translated from Latin original and tried to gain Turkish literature with carrying out necessary evaluations relating to matter.

In this study, detailed information initially has been given on the historian's life and then the Latin edition of the text has been presented by submitting short summary related to XXII Book and 8 Chapter and then it has been translated to Turkish. Finally, the information of Ammianus has been evaluated by comparing within the framework of other sources of the ancient history

As a result, it has been of the opinion with this study that the information given by Ammianus, a historian of Antioch about the geography of Pontus Euxinus was composed of mental map of Ammianus rather than a basic source and was written to satisfy his readers or audieners.

Key Words: A.D. IV. Century, Ammianus Marcellinus, Pontus Euxinus, Description.

KISALTMALAR VE ANTİK KAYNAKLAR

Ael. *Anim.*

(Aelianus, *De Natura Animalium*)

Aeliani (2006), **De Natura Animalium**, M. G. Valdés, L. A. L. Fueyo and L. G. Rodríguez-Noriega (Eds.), Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Stuttgart-Leipzig: Teubner.

Aelianus (1958), **On Animals**, with an English translation by A. F. Sholfield, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

AJP

American Journal of Philology.

Amm. Marc.

(=Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)

Ammianus Marcellinus (1975-1978), **Römische Geschichte**, Lateinisch und Deutsch und Mit einem Kommentar versehen von Wolfgang Seyfarth, I-IV, Berlin: Akademie Verlag.

Ammianus Marcellinus (1978), **Rerum gestarum libri qui supersunt** (in 2 vols), Wolfgang Seyfarth (Ed.), Stuttgart-Leipzig: Teubner.

Ammianus Marcellinus (1986), **Ammianus Marcellinus: The later Roman Empire (AD 354-378)**, Selected and Translated by W. Hamilton with an Introduction and Notes by A. Wallace-Hadrill, Oxford and New York: Penguin.

Ammianus (2000), **Ammianus Marcellinus**, with an English translation by J. C. Rolfe I-III, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Apoll. Rhod. *Argon* (Apollonios Rhodos, *Argonautica*)

Apollonios Rhodios (2006), **The Argonautica**, with an English translation by R. C Seaton, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Apollonios Rhodios (2007), **Argonautika**, translated with Introduction, Commentary, and Glossary by P. Green, Berkeley and Los Angeles, California: California University Press.

Apollonius of Rhodos (2009), **Jason and the Golden Fleece (Argonautika)**, translated with an Introduction and Notes by R. Hunter, Oxford and New York: Oxford University Press (OWC).

App. (Appianus, *Rhomaika*)

Appianus (1912-1913), **Appian's Roman History**, with an English translation by H. White I-IV, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

App. *Mithr.* (= Appianus, *Mithridateios*)

App. *Syr* (= Appianus, *Syriake*)

Ark. *San.* *Arkeoloji ve Sanat Yayınları.*

Aristot. *Hist. An.* (Aristoteles, *Historia Animalium*)

Aristoteles (1965), **History of Animals**, with an English translation by A. L. Peck, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Aristot. *pol.* (=Aristoteles, *Politica*)

Aristoteles (1967), **Politics**, with an English translation by H. Rackham, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Aristo (2010), **Politika**, (Çev. Ersin Uysal), 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Arr. *anab* (=Arrianus, *anabasis*)

Arrianus, Flavius (1976-1983), **Arrian: Anabasis of Alexander**, with an English translation by A. Brunt I-II, London, Cambridge, Mass.: Cambridge University Press (Loeb).

Arr. *Periplus*. (=Arrianus, *Periplus Euxini*)

Arrianus (2005), **Arriani Periplus Ponti Euxini / Arrianus'un Karadeniz Seyahati**, (Çeviren ve Yorumlayan Murat Arslan), İstanbul: Odin Yayıncılık.

Arr. *Bithy. frg* (= Arrianus, Bithynicorum fragmenta)

Arrianus Flavius (1968), **Flavii Arriani quae exstant omnia**, Vol. II, A.G. Roos ve G. Wirth (Eds.), Leipzig: Teubner.

Ath. *Deip*. (= Athenaios, *Deipnosophisticarum Epitome*)

Athenaios (1928), **The Deipnosophistis**, 7 Volmes, with an English translation by Charles B. Gulick, London, Newyork: Loeb Classical Library.

bkz. Bakınız.

Cass. Dio (=Cassius Dio, *Rhomaika*).

Cassius Dio (1914-1927), **Roman History**, with an English translation by E. Carry I-IX, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Cassius Dio (1987), **The Roman History: The Reign Augustus**, translated by Scott-Kilvert, I. London and New York: Penguin Books.

- Catull. (= Catullus)
- Catullus (1988), **Catullus**, with an English translation by F. W. Cornish, Revised by G. P. Gooldy, Cambridge, Massachussets, London: The Loeb Classical Library.
- Cedrus* Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi.
- cols.* *columna*
- CQ* *Classical Quarterly*. Oxford.
- CR* *Classical Review*. Oxford
- Çev. Çeviren.
- Der. Derleyen.
- Dion. *Perieges.* (=Dionysios, *Periegesis*)
- Dionysii (1817), **Orbis Terrarum Descriptio**, F. C. Matthiae (Ed.), Francofurti ad Moenum.
- Dionysius (1826), **Dionysius Periegetes**, with an English translation by G. Bernhardt, Leipzig.
- Dion. Byz. (= Dionysios Byzantios, *Anaplys Bosporu*)
- Dionysios Byzantios (2010), **Boğaz İçinde Bir Gezinti**, (Çev. Mehmet Fatih Yavuz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dionysios Byzantios (2010), **Deniz Yoluyla Boğaz**, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), İstanbul: TB Yayıncılık.
- Diod. (=Diodorus Siculus, *Bibliotheke Historike*)
- Diodorus Siculus (1933-1967), **The Library of History**, with Greek texts and an English translation by C. H. Oldfather and

others, 11 Volumes, London: Harvard University Press (Loeb).

Diodorus Siculus (2010), **The Persian Wars to the Fall of Athens: Book 11-14.34 (480-401 BCE)**, translated with Introduction and Notes, by P. Green, Austin: University of Texas.

dn. Dipnot.

DTCFD *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. Ankara.

Ed. Editör.

Eds. Editörler.

Edt. Edition.

Eutr. (=Eutropius, *The Breviarium ab Urbe Condita of Eutropius*)

Eutropii (1992), **Breviarium ab urbe condita**, C. Santini (Ed.), (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), Stuttgart-Leipzig: Teubner.

Eutropius (2007), **Roma Tarihinin Özeti**, (Çev. Çiğdem Menzilçioğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Eutropius (1993), **Breviarum**, translated with Introduction and commentary by H. W. Bird, Liverpool: Liverpool University Press.

Florilegium *Carleton University Annual Papers on Classical Antiquity and the Middle Ages*, Canada.

frg. *Fragments*

Gyllius *Cons.* (=Petrus Gyllius, *De Topographia Constantinopoleos et de Illius Antiquitatibus Libri Quatuor*)

Petrus Gyllius (1986), **The Antiquities of Constantinople**, (Çev. Pierre Gilles ve John Ball, New York: Italica Press.

- Petrus Gyllius (1997), **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, (Çev. E. Özbayoğlu), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Gyllius *Bosp.* (=Petrus Gyllius, *De Bosporo Thracio*)
- Petrus Gyllius (2000), İstanbul Boğazı, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Hdt. (=Herodotos, *Historiae*)
- Herodotus (2003), **Histories**, with an English translation by Aubrey de Sélincourt; Revised with Introduction and Notes by J. Marincola Oxford and New York: Penguin Classics.
- Herodotos (2006), **Herodotos Tarihi**, (Çev. Müntekim Ökmen), 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Hes. *theog.* (=Hesiodos, *Theogonia*)
- Hesiodos (1991), **Theogonia: Eseri ve Kaynakları**, (Çev. S. Eyüboğlu ve A. Erhat), Ankara: TTK Basımevi.
- Hermes* *Zeitschrift für klassische Philologie*. Berlin.
- Hist. Aug. (= *Scriptores Historiae Augustae*)
- Scriptores Historiae Augustae**, with an English translation by D. Magie, I-III, London, Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), 1921-1932.
- Hist. Aug. *Claud.* (= *Historiae Augustae, Divus Claudius*)
- Histos* *The Online Journal of Ancient Historiography*.
- Historia* *Zeitschrift für alte Geschichte; Revue d'Histoire Ancienne; Journal of Ancient History; Rivista di storia Antica*. Stuttgart.
- Hom. *Il.* (=Homeros, *İlyada*)

- Homeros (2009), **İlyada**, (Çev. Fulya Koçak), 2. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Hom. *Od.* (=Homeros, *Odyseia*)
- Homeros (2009), **Odyseia**, (Çev. A. Erhat), 14. Baskı, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Isid. *Etym.* (= Isidorus Hispalensis, *Etymologiae*)
- Isidorus (1911), **Etymologies (Latin)**, W. M. Lindsay (Ed.), Oxford: Oxford Universty Press.
- Isidorus (2013), **Isidore of Seville's Etymologies**, Volume XI-XX, with an English translation by Priscilla Throop, Charlotte, Vermont: Library of Congress Cataloguing.
- JHG* *Journal of Historical Geography.*
- Kritovulos (= Mihail Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*)
- Kritovulos (2012), **Kritovulos Tarihi 1451-1467**, (Çev. Arif Çokona), 1. Basım, İstanbul: Heyamola.
- Ksen. *Anab.* (=Ksenophon, *Anabasis*)
- Ksenophon (1968), **Anabasis**, with an English translation by C. L. Brownson, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).
- Ksenophon (1998), **Anabasis: Onbinlerin Dönüşü**, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınlar; Ksenophon (2011), **Anabasis/Onbinlerin Dönüşü**, Eski Yunancadan çeviren O. Yarlıgaş, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ksen. *Hell.* (= Ksenophon, *Hellenika*)
- Ksenophon (1999), **Yunan Tarihi**, (Çev. Suat Sinanoğlu), Ankara:

TTK Basımevi.

Liv. *perioch.*

(=Livius, *Ab urbe condita librorum periochae*)

Titus Livius (1967), **From the Founding of the city, I-XIV**, with an English translation by A. C. Schlesinger, London, New York: Loeb Classical Library.

MEBY

Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Mela, *chorog.*

(=Pomponius Mela, *De Chorographia*)

Pomponii Melae, **De Chorographia liber**, Introduzione, edizione critica e commento a cura di Piergiorgio Parroni, Roma: Edizioni di storia e letteratura. 1984.

Pomponius Mela (2008), **Pomponius Mela's Description of the World**, with an English Translation by R. E. Romer, Michigan: The University of Michigan Press.

Memnon.

(=Memnon)

Memnon (2007), **Herakleia Pontike Tarihi (Περὶ Ηρακλείας)**, Hellence Aslından Çeviri ve Notlar: Murat Arslan, İstanbul: Odin Yayıncılık.

M.Ö.

Milattan Önce

M.S.

Milattan Sonra

Ovid. *pont.*

(=Ovidius, *Epistulae ex Ponto*)

Ovidius (1988), **Epistulae ex Ponto**, with an English translation by A. L. Wheeler; Revised by G. P. Goold, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Ovid (2005), **Epistulae ex Ponto, Book 1**, Edited with Introduction translated, and commentary by J. F. Goertner, Oxford and New

York: Oxford University Press.

Ovidius, Publius Naso (1999), **Karadeniz'den Mektuplar**, (Çev. Ç. Dürüşken), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ovid. *Met.* (=Ovidius, *Metamorphoses*)

Ovid (1960), **Metamorphoses**, with an English translation by F. J. Miller, London, New York: The Loeb Classical Library.

Paus. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*)

Pausanias (1918-1935), **Pausanian Description of Greece**, with an English translation by W. H. Jones I-V, London and New York: Harvard University Press (Loeb).

Plin. *nat.* (=Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*)

Pliny the Elder (1855), **The Natural History**, with an English translation by John Bostock, M. D., F. Riley, London: Taylor and Francis.

Gaius Plinius Secundus (1933), **Naturalis Historiae Libri XXXVII.** (Vol. I. Libri I-VI), Ludwig von Jan and Karl Mayhoff (Eds.), Teubner.

Pilinius, Gaius Secundus (1938-1971), **Pliny Natural History**, with an English translation by H. R. Rackham, W. H. Jones, De E. Eichhoz I-X, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Plin. *epist.* (=Gaius Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae*)

C. Plini Caecili Secundi (1865), **Epistularum libri novem, epistularum ad traianum liber, panegyricus**; recognovit H. Keil, Lipsiae, sumptibus et typis B.G., Stuttgart: Teubneri.

C. Plini Caecili Secundi (1963), **Epistularum Libri Decem**, R. A.

B. Mynors, Oxford and New York: Clarendon Press (OCT).

Pliny (1989-1997), **Letters and Panegyricus**, with an English translated by B. Radice I-II, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Plinius (2001), **Genç Plinius'un Anadolu Mektupları, 10. Kitap**, (Çev. Ç. Dürüşken ve E. Özbayoğlu), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Plut. (=Plutarchus, *Bioi Paralleloi*)

Plutarchi (1908-1913), **Vitae parallelae**. Iterum recognovit, C. Sintenis. Vol. I-[V], Stuttgart: Teubner.

Plutarchus (1959), **Plutarch's Lives**, with an English translation by B. Perrin, I-IX, London and New York: Harvard University Press(Loeb).

Plutarkhos (1999), **Plutarkhos Hayatlar XXI, Lysandros-Sulla**, (Çev. N. Bayar ve A. Önsay), Ankara: MEB Dünya Klasikleri.

Plutark (2005), **Plutark Yaşamlar I-II**, (Çev. Meriç Mete), İstanbul: İdea.

Polyb. (=Polybios, *Historiai*)

Polybios (1960), **The Histories**, with an English translation by W. R. Paton I-IV, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Polybius (2010), **The Histories**, A new translation by R. Waterfield, with an Introduction and Notes by B. McGing, Oxford and New York: Oxford University Press (OWC).

Proc. *Bell*. (=Procopius, *de bellis*)

Procopius (1928), **History of the Wars**, with an English

Translation by H. B. Dewing, I-VIII, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Prokopios (1960), **History of the Wars**, with an English translation by H. B. Dewing, London, New York: The Loeb Classical Library.

Proc. *Aed.* (= Procopius, *de Aedificiis*)

Procopius (2002), **Buildings**, with an English Translation by H. B. Dewing, with collaboration of Glanville Downey, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Ps.-Scymnus (= Pseudo-Scymnus, *Ad Nicomedem*)

Fragmenta Periegesos Ad Nicomedem Regem (Pseudo-Scymni). **The Tradition of the Minor Greek Geographers**, A. Diller (Ed.), Lancaster-Oxford 1952.

Ptol. *geogr.* (=Claudius Ptolemaios, *Geographika Hyphegesis*)

Claudii Ptolemaei, **Geographia (lib. 1-3)**, K. Müller (Ed.), Paris 1883. Claudii Ptolemaei, **Geographia (lib. 4-8)**. Ed. C. F. A. Nobbe I-II. Leipzig 1845. Reprinted in Hildesheim 1966.

Berggren, J. Lennart, and Alexander Jones (2000), **Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters**, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Claudius Ptolemy, **The Geography of Ptolemy**, translated and edited by Edward Luther Stevenson (New York, 1932, repr. 1991). <http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/reference/ptolemy/index.htm>.

RE *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung*, ed. by August Friedrich von Pauly, Christian Walz, Wilhelm Sigismund Teuffel. Stuttgart.

- Rheinisches Museum* *Die Zeitschrift unter dem Titel Rheinisches Museum für Philologie.*
- Sall. *Hist.* (Sallustis, *Histories*)
- Sallust**, with an English Translation by J. C. Rolfe, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), 1921.
- Sallust, **The Histories**, translated with introduction and commentary by P. McGushin vol. I (1992), vol. II. (1994), Oxford: Cambridge University Press.
- Scylax *periplus* (Scylax, *Periplous*)
- Pseudo Scylax (2011), **Pseudo Skylax's Periplous, The Circumnavigation of the Inhabited World**, by Graham Shipley Text, Translation and Commentary, Malbourne: Bristol Phoenix Press.
- Pseudo-Skylaks (2012), "Pseudo-Skylaks: Periplous", (Çev. Murat Arslan), MJH, II (1), 239-257.
- Sok. et Sozom. *HE* (= Sokrates ve Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*)
- Socratis Scholastici et Hermiae Sozomeni (1668), *Historia Ecclesiastica*, (Çev. Henricus Valesius), Graecum textum collatis MSS. Codicibus emendavit, Latine verit, Annotationibus illuftrauit, Parisiis: Regis&Cleri Gallicani.
- Sol. *Coll. Mem.* (=Gaius Julius Solinus, *Collectanea Rerum Memorabilium*)
- Gaius Julius Solinus (1958), C. Iulii Solini Collectanea Rerum Memorabilium, Theoder Mommsen (Ed.), Berlin: Weidmann.
- Strab. (=Strabon, Geographika)
- Strabo (1917-1932), **The Geography of Strabo**, with an English

translation by H. L. Jones I-VIII, London and New York: Harvard University Press (Loeb).

Strabon (2005), **Antik Anadolu Coğrafyası: Kitap XII-XIII-XIV**, (Çev. A. Pekman), 5. Baskı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Strabons, (2004), **Geographika, Band 3, Buch IX–XIII**: Text und Übersetzung, F. Radt (Ed.), Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Tac. *Hist.* (Tacitus, *Historiae*)

Tacitus (1962), **The Histories I-III**, with an English translation by C. H. Moore, London: Harvard University Press (Loeb).

Tacitus (2008), **The Histories**, translated by W. H. Fyfe, revised and Edited by D. S. Levene, Oxford and New York: Oxford University Press.

Tac. *Germ.* (Tacitus, *De Origine et Situ Germanaorum*)

Tacitus (2006), **Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yerleri**, (Latince'den çeviren M. Hatapkapulu), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Thuc. (=Thucydides, *Historiai*)

Thucydides (1919-1923), **History of the Peloponnesian War**, with an English translation by C. F. Smith, I-IV, Oxford and New York: Harvard University Press (Loeb).

Thukydides (1976), **Peloponnesos Savaşı**, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Hür Yayınları.

Thucydides (2009), **The Peloponnesian War**, A new translation by Martin Hammond with an Introduction and Notes by P. J. Rhodes, Oxford and New York: Oxford University Press (OWC).

Thukydides (2010), **Peloponnesos Savaşları**, (Antik Yunanca

aslından çeviren Furkan Akderin), İstanbul: Belge Yayınları.

TDVY Türk Diyanet Vakfı Yayınları

TİD *Tarih İncelemeleri Dergisi*

TTK *Türk Tarih Kongresi*

TTKY Türk Tarih Kurumu Yayınları

Vall. Flac. (= C. Valerius Flaccus, *Argonauticon*)

Valerius Flaccus (1939), **Argonautica**, with an English translation by W. J. H. Mozley, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Valerius Flaccus (1996), **Argonautica, Book V: A Commentary** by Henri J. W. Wijsman, Leiden, New York, Köln: Brill.

vd. Ve devamı

vdd. Ve devamının devamı

VDI *Vestnik Drevnej Istorii. (Journal of Ancient History)*, Moscow.

Ver. Aen. (=Vergilius, *Aeneis*)

Publius Vergillius Maro (1995), **Aeneas**, (Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu), Ankara: Payel Yayınları.

yy. Yüzyıl

Zos. *Hist Nov.* (=Zosimos, *Historia Nova*)

Zosimos (1982), **New History**, A translation with Commentary by R. T. Ridley, Australia: Sydney University Press

Zosime (1989), **Histoire Nouvelle**, F. Paschoud (Ed.), Paris: Les Belles Lettres/Bude.

GİRİŞ

Pontus Euxinus (Karadeniz) ve buna izafeten Pontus Bölgesi stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok milletin hâkimiyet kurmak istediği bir saha olmuştur. Bu bölgenin sınırları konusunda, Antikçağ'da zaman zaman farklı anlatımlar olsa da genel olarak Pontus'un, doğuda Colchis (Gürcistan, Apsarros Irmağı sınırı), batıda Paphlagonia (Halys/Kızılırmak sınırı) ve güneyde ise Cappadocia (aşağı Halys ve onun kolu olan Kappodoks/Delice Çay ile Skylaks/Çekerek Irmağı yüksek havzası) arasında kalan bölge olarak bilindiği kabul edilir.

Bölgede yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik buluntuların neticesinde, bölgedeki ilk yerleşimin Paleolitik ve Kalkolitik Çağ'larda başladığı hatta M.Ö. 1750-1500 yılları arası kabul edilen eski Hitit Çağı'nda, Kaşkalar ve Hayaşa-Azzi Krallıkları'nın bu bölgenin en eski halkları olduğu kabul görülmüştür. Pontus Bölgesi'nin güneydoğu sahilleri ile ilgili ilk yazılı kayıtlar, Urartu (M.Ö. 858-590) dönemi ile başlarken aynı zamanda bu dönem, bölge yazılı tarihinin de bir başlangıcı sayılmıştır. M.Ö. VIII. yüzyıl ile M.Ö. VI. yüzyıl arasında Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmer'lerin, İskit akınları sebebi ile güneye ve batıya çekilerek ilk ulaştıkları sahanın Colchis Bölgesi olduğu ardından ise Sangarius (Sakarya) Irmağı çevresi Cappadocia'ya kadar yayıldıkları bilinir. Bu süre zarfında Kimmerlerin, Colchis Krallığı'nın yıkılmasına hatta İç Anadolu'nun siyasi tablosunun baştan aşağı değişmesine sebep oldukları söylenir. Ardından Anadolu'nun batı kıyılarında yaşadıkları bilinen Miletosluların Lydia Devleti'nin artan baskıları yani siyasi ve ekonomik sebeplerden ötürü, yeni koloni yerleri kurmak amacıyla Pontus Euxinus'a yöneldikleri bilinir. Bundan ötürü, M.Ö. 750-550 yılları, Hellenlerin Akdeniz'de olduğu gibi Pontus Euxinus'da da büyük kolonizasyon hareketine giriştikleri dönem olarak kabul edilmiştir. Öyle ki, bu kolonizasyon hareketi kısa sürede bütün Pontus Euxinus havzasına yayılmış, böylelikle bu Hellen denizcilerinin Sinope (Sinop) ve doğusundan itibaren Chochis'te, Cimmeria Bosporusu'nda (Kerç Boğazı), Scythia ve Sarmatia topraklarında hatta Getai halkı sahillerinde önemli koloniler kurdukları kayda geçirilmiştir. Ardından M.Ö. VI. yüzyıla gelindiğinde Akhamenidlerin Anadolu'ya geldikleri ve Pers hükümdarı I. Dareios'un (M.Ö. 522-486) Pontus Bölgesi'ni hâkimiyeti

altına alarak satraplığına kattığı görülmektedir. Buna göre Dareios'un 19. Satraplığı olan bu bölgede, Moschi, Tiberani, Macronai, Mossyoikia ve Marsa gibi halkların adı geçtiği Herodotos'dan öğrenilmektedir.

Makedonyalı Büyük İskender'in (M.Ö. 334-331) Pers İmparatorluğu'nu ele geçirdiği ve Pers egemenliğine son verdiği yıllarda Anadolu'da yaptığı savaşlarla birlikte Akhamenidler de ortadan kaldırılmış artık Doğu ile Batı kültürünün bir sentezi olduğu düşünülen Hellenistik Dönem başlamıştır. Ancak İskender'in ölümü üzerine ortaya birçok yeni siyasi oluşum çıkararak çoğu İran kökenli eski valiler kendilerini buldukları bölgelerin kralları olarak ilan etmiş bunun neticesinde de birçok küçük devletler kurulmuştur. Bunların başında ise M.Ö. 302/1'de Pontus Cappadocia'sı olarak bilinen bölgede, Amasia (Amasya) kentini kendilerine yönetim merkezi olarak seçen İran menşeli Mithradates VI Eupator (M.Ö. 120-63) hanedanı gelmektedir. Mithradates devam eden yıllarda başkentini Amasia'dan Sinope'ye taşımış sonraki yıllarda ise Aegaeum (Ege) sahillerindeki Pergamon (Bergama) kentini yeni yönetim merkezi olarak belirlemiştir. M.Ö. 110 yılına doğru Trapezus (Trabzon) kentinin yanısıra, Colchis ülkesini de egemenliği altına alan Mithradates öyle büyük bir krallık haline gelmişti ki, artık yaklaşan Roma Cumhuriyet döneminin önemli *consul*'leri için Roma'nın en büyük düşmanı haline gelmişti. Ancak bu durum krallığın Romalılar tarafından yıkılmasının ardından son bulmuş, M.Ö. 64'de ise Kuzey Anadolu sahillerinde oluşturulan Roma Eyaleti'nin *provincia Pontus et Bithynia* adı altında kurulmasına neden olmuştur.

Agustus'un M.Ö. 27'de başa geldiği yıldan itibaren başlayan Roma İmparatorluğu döneminde başta Pontus olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde siyasi ve ekonomik alanda değişikliklerin yaşandığı yeni bir sürece daha girilmiştir. M.S II. yüzyıla kadar Altın Çağ'ı'nı yaşayan Roma'nın ise kuzeyden gelen yabancı kavimlerin saldırısı neticesinde başta Pontus Bölgesi olmak üzere Roma'nın doğu sınırlarındaki otoritesi de sarsılmaya başlamıştır. Roma bu sınırları koruyamaz hale geldiğinde Pontus Got saldırılarına maruz kalmış artık kendini karanlık bir dönem içine sokmuştur. Ancak M.S. IV. yüzyılın I. Constantinus (306-337) ve I. Theodosius (379-395) arasındaki dönemi, imparatorluğun politik gücünün sağlanmaya başladığı süreç olunca böylesi bir dönemde devletin yeni başkenti Constantinopolis ile birlikte ticaretin ve yönetimin merkezi artık tamamen Doğu'ya kaymıştır. Ayrıca bu yüzyıl Doğu ile Batı arasındaki kültürel ayrımın da yavaş yavaş kendini hissettirmeye başladığı bir yüzyıl olarak, Latince konuşan Batı, Hellence

konuşan Doğu'dan uzaklaşmaya başlarken ekonomik yaşamda dönemin ayırt edici özelliği zengin ve yoksul arasındaki uçurum da gittikçe büyümüştür. Bu yüzyılın en önemli bir gelişmesi de Julianus'un paganlığı canlandırma çabasına rağmen I. Theodosius ile Roma İmparatorluğu vatandaşlarının çoğunluğunun Hıristiyanlık dinine geçmiş olmalarıdır. Bu çalışmada ele alınan XXII. Kitabın kayda değer bir özelliği ise, içeriğinde bu din olgusuna geniş çapta yer vermiş olmasıdır. Zira Julianus'un din geleneğindeki yenilik hareketleri, onun hükümdarlığı boyunca en önemli özelliklerinden biri haline gelirken, bu durum Ammianus'un yeri geldiğinde onu övdüğü yeri geldiğinde ise onu eleştirdiği önemli hususlardan biri olmuştur.

Amaç, Kapsam ve Teknik Bilgiler

Bu çalışmada, M.S. IV. yüzyılın bir Roma tarihçisi olarak bilinen Ammianus Marcellinus'un, XXII. Kitap 8. Bölüm'ü olan Pontus Euxinus tasviri kapsamında, antik döneme ait bir metnin Türkçe'ye kazandırılması amaçlanmıştır.

Bu amaç ve kapsam doğrultusunda *Ammianus'un Karadeniz Tasviri* adlı bu tez, üç ana bölümden meydana gelmektedir. *Ammianus Marcellinus*, çalışmanın Birinci Bölümü'nün ana başlığını oluşturmaktadır. Bu ana başlık altında ise üç ayrı başlıkta Ammianus'un *hayatı, eseri ve askeri yönü* verilerek içeriklerine dair detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Rerum Gestarum Libri XXII /Res Gestae ise İkinci Bölümü'nün ana başlığıdır. *XXII. Kitap ve 8. Bölüm Üzerine Genel Bilgiler* ise bu bölümün ilk alt başlığıdır. Bu başlık altında XXII. Kitap ve de 8. Bölüm'ün kısa bir özeti yapılarak Ammianus'un neden Pontus Euxinus tasviri yapma gereği duyduğuna değinilmiştir. *XXII. Kitap 8. Bölüm'ün Latince Edisyonu* ve *XXII. Kitap 8. Bölüm'ün Türkçe Tercümesi* de İkinci Bölüm'ün 2. ve 3. alt başlıklarıdır. Bu başlıklar içerisinde ise, Seyfarth 1978 edisyonu baz alınarak metnin Latince edisyonu verilmiş ardından bu orijinal metnin Türkçe tercümesi yapılmıştır.

Metnin Değerlendirilmesi de çalışmanın Üçüncü Bölümü'nün ana başlığıdır. Bu bölümde Ammianus'un vermiş olduğu bilgilerin, özellikle kendi dönemi öncesinde ve kısmen de sonrasında yazılmış diğer antik kaynaklarla karşılaştırılması yapılarak Ammianus'un ne denli doğru ya da yanlış bilgiler verdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın *Ekler* kısmına, Ammianus'un vermiş olduğu deniz, ırmak, nehir, kent ve de halklar üzerine olan bilgiler ve güzergâhlar doğrultusunda tarafımızca bir harita oluşturularak eklenmiştir. Bu haritadan ise, yer ve halk adlarının daha iyi görülmesi açısından dört ayrı kısım büyütülerek ayrıca verilmiştir. Bu dört ayrı kısmın haritalarında her bir kent, ırmak ya da halkların isimlerinin yanına ise kırmızı çember kutucuklar konulmuştur. Bu kutucukların içerisine de, hangi cümlede geçtiklerini belirten numaralar yazılmıştır.

Çeviri esas itibariyle, özellikle Wolfgang Seyfarth'ın (1975-1978, *Ammianus Marcellinus Romische Geschichte*, Lateinisch und Deutsch und Mit einem Kommentor I-IV, Berlin: Akademik Verlag) ile Teubner edisyonu olan (1978, *Rerum gestarum libri qui supersunt* (in 2 vols), Stuttgart-Leipzig) eserleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Ancak bu noktada J. C. Rolfe'nin Loeb edisyonu olan (2000, *Ammianus Marcellinus*, I-III, London, Cambridge, Massachusetts)'dan da yararlanılmıştır. Yer ve kişi adları ise farklı dildeki alıntılar hariç genel olarak Latince asıllarına uygun olarak verilmiştir.

Metnin değerlendirilmesi kısmında modern yazarların daha az kullandığı bir yöntem uygulanarak önce ele alınacak cümlenin Latince edisyonu *italik* ve *bold* olarak verilmiş ardından ise Türkçe'ye karşılık gelen tercümesi yapılarak böylece hiç Latincesi olmayan bir okuyucu için daha anlaşılır bir çeviri kolaylığı sağlanmıştır.

Standart, süreli yayınlar ve terimlere ilişkin kısaltmalar ile antik kaynaklara ilişkin kısaltmalar çalışmanın başında; bibliyografya ise çalışmanın sonunda verilmiştir. Süreli yayınlarda, L'année philologique (Revue des publications épigraphiques relatives a l'antiquité romaine)'in LXIV. cildinin (1996) 17-39. sayfalarındaki kısaltmalar kullanılmış; ancak burada bulunmayan bazı periyodikler için başka kaynaklardaki kısaltmalardan yararlanılmıştır. Alıntı ya da gönderme yoluyla doğrudan doğruya kullanılan antik yazarlar ve eserlerinin kısaltmalarında Türkçe ortografyadaki farklılıklar da göz önünde tutularak, H. G. Liddle - R. Scott (1968), A Greek-English Lexicon adlı sözlüğün XVI-XXXVIII ve Das Grosse Lexikon der Antike adlı eserin I. cildinin (1971) 20-41. sayfalarındaki ilgili kısaltmalar esas alınmış ve eserlerin değerlendirilmesinde kullanılan metin ve çeviriler ayrıca gösterilmiştir. Bibliyografya kısmında ise, metinde geçen tüm kitap ve makaleler yazar soyadı, yayın yılı biçiminde kısaltılmış olup, bir yazarın aynı yıl içinde çıkmış birden fazla eseri söz konusu olduğunda, eserlerin adları alfabetik sıraya konularak, bunlar (a) ve (b) şeklinde ifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AMMIANUS MARCELLINUS

1.1 Hayatı

IV. yüzyılın önemli Roma tarihçilerinden Ammianus Marcellinus'un Orontes¹ nehri kıyısındaki Antiochia'da² dünyaya geldiği ve yaklaşık olarak M.S 330/333-395 tarihleri³ arasında yaşadığı bilinmektedir (Seyfarth, 1975: 15-16). Kendi eserinde hayatına dair verdiği bir takım bilgiler haricinde Ammianus hakkında bilinenler çok azdır. Eserinin XXXI.16.9'da⁴ kendisini "eski bir asker ve Yunanlı" olarak tanımlar.⁵ Yunan bir aileden (XIX.8.6)⁶ gelmiş olan Ammianus, muhtemelen ilk eğitimini 330 tarihinde doğduğu bilinen Suriye Antiochia'sında almıştır (Rolfé, 2000: ix). Uzun zamanlar Yunan kültürünün merkezi olmuş, dolayısıyla o dönemlerde genel olarak Yunanca'nın konuşulduğu Antiochia'da doğmuş olması onun ayrıca Suriye'in kırsal bölge dili olan Süryanice'yi⁷ de öğrenmiş olduğunu gösterir (Treadgold, 2007: 52). Bir Yunan olmasına rağmen eserini Latince kaleme almış olması da ayrıca onun iyi bir klasik eğitimi aldığını da göstermektedir (Mathiscn, 1999: 8). Bu özelliklerinden dolayı, Yunanca yazmalarına

---

¹ Bugünkü Asi nehri. Antik çağda Orontes olarak adlandırılan Asi nehri, Lübnan Bekaa Vadisi'nin doğu kısmından doğar ve Türkiye Hatay ilinden Akdeniz'e dökülür. Nehrin büyük bir bölümü ise Suriye toprakları içinde bulunur. Antik dönemde Orontes Irmağı için bkz. Strab. XIV.5.3, 20.

² Bugünkü Hatay ilinin Antakya ilçesi. Orontes nehri ise ilçenin ortasından geçer. Ammianus'un baba vatani Antiochia hakkında detaylı bilgi için bkz. Seyfarth, 1975: 10-15.

³ Ammianus kendisinin, 353 tarihinde imparator II. Constantius'un emriyle general Ursicinus'un kanadında *Protector domesticus* (imparatorun özel muhafızı) olarak görev aldığını ve bu tarihlerde *adulescens* yani "genç bir adam" olduğunu (asker olduğu için yirmili yaşlardan daha büyük olamaz) eserinde anlatmaktadır (Amm. Marc. XVI.10.21; ayrıca bkz. Seyfarth, 1975: 16). Dolayısıyla müellifin doğum yılı bazı kaynaklara göre 333, bazılarına göre ise 330'dan daha erken değildir, zira ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte en geç 395 yılında ölmüş olabileceği tahmin edilmektedir (Seyfarth, 1975: 16; Rosen, 1997: 33; Treadgold, 2007: 52, dn. 13). Ayrıca bkz. Senoner, 1981: 152; Yonah ve Shatzman, 1988: 40; Pongs, 1990: 39; Speake 1994: 29; Mathiscn, 1999: 7; Wolff, 2002: 5; Zimmermann, 2006: 30. Rosen başka bir makalesinde (1996: 596) ise 355 yılında görev almış olabileceğini ve o sıralarda 25 yaşında olduğunu söyler, bu da doğum yılı olarak 330'u gösterir.

⁴ Not: sadece pasaj numarası verilerek yapılan atıfların tümü, aksi belirtilmedikçe Ammianus Marcellinus'adır.

⁵ Bu konuda ayrıca bkz. Crump, 1975: 4; Barnes, 1998: 65-78.

⁶ Bu konuda ayrıca bkz. Carl ve diğerleri, 1965: 137; Gruber, 2002: 538.

⁷ Süryanice ve diğer Aramice diyalektleri, batı Mezopotamya, Suriye ve Palestine'de (Filistin) özellikle literatür ve din dili olarak M.S. IV. yüzyıllarda gelişme göstermiştir (Jeffreys, 2008: 779). Öyle ki, Suriye Bölgesi'nde M.S 411 yılından itibaren ilk Yunanca manuskriptlerin Süryanice'ye tercüme edildikleri bilinir (Christidis, 2001: 935).

rağmen Roma'ya yerleşmiş Polybios, Diodoros, Halikarnassoslu Dionysios, Appianos ve Herodianus gibi Yunan tarihçilerin arasında sonuncu olmakla beraber (Treadgold, 2007: 51) Sallustis, Livius ve Tacitus ile örneklenen tarih yazıcılığının görkemli geleneğini takip etmiş Latin tarihçilerinin de sonuncusudur (Ludwig, 1982: 399; Rohrbacher, 2013: 365).

Ammianus Antiochia'da klasik Yunan eğitimi aldıktan sonra Armenia'daki⁸ Corduene satraplığına varis olan okul arkadaşlarından birinin kaldığı seçkin bir okulda, "liberal çalışmaların güzelliği" adlı derslere değer vermeye başlamıştır. Ardından ise bir subay olarak planladığı kariyeri için gerekli ve o dönemde Antiochai'da rahatlıkla mümkün olan Latince eğitimini almıştır (Thompson, 1947: 1; Treadgold, 2007: 52).

Ammianus gençliğini, bazı kayda değer zaferler olsa bile imparatorluk prestijinin zayıfladığı IV. yüzyılın ikinci yarısında, II. Constantius (M.S. 337-361), Julianus (M.S. 360-363), Jovianus (M.S. 363-364), Valentinianus (M.S. 364-375), Valens (M.S. 364-378) ve I. Theodosius (M.S. 379-395) hükümdarlığı sırasında yaşamıştır (Rolfe, 2000: ix). İlk askeri kariyerine, doğuda, 353 yılında komutan Ursicinus'un karargâhına katılarak başlamış ve bu süre zarfında *protectores domestici*⁹ gibi imparatora hizmet eden elit bir gurubun üyesi olarak "Protector ve Domestic" in üst düzey rütbesini elde etmiştir (Mathisen, 1999: 8).¹⁰ 359 yılında Perslerin Nisibis'i¹¹ işgal etmesi üzerine Ursicinus ve Ammianus kuşatma için kenti hazırlamak üzere Mezopotamya'ya gelmiş ancak çok geç kalındığını ve kaçmaya zorlandıklarını görmüşlerdir (Rosser, 2001: 19; Rohrbacher, 2013: 365). Pers kralı II. Shapur'un kenti ele geçirmesi üzerine Ursicinus suçlanarak 360 yılında emekliliğe zorlanmıştır (Rosen 1996: 596; Seyfarth, 1975: 16-20; Treadgold, 2007: 53-56).

Ammianus, 363 yılına gelindiğinde yine Perslere karşı savaşan imparator Julianus'un seferine katılmış ancak Julianus'un ölümü üzerine Roma ordusu Antiochia'ya geri dönmüş ve başa imparator Jovianus geçmiştir. Dolayısıyla Ammianus uzun bir süre

---

⁸ Bugünkü Ermenistan.

⁹ İmparator güvenliği için seçili bir kolordu, İmparatorların özel muhafızları. Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde bunlar iki farklı tertipten oluşurlardı; *protectores et domestici*. Bir askerin rütbelerinden ilk terfi olduğu makam *protector*'luk idi. Constantius M.S. 312'de eski muhafızlık birliğini kaldırarak yerine, biri bu olmak koşuluyla iki ayrı birlik getirmişti. Bunlar arasından *Protectores Domestici* daha yüksek mertebe olup bunların özel sosyal statüleri kadar çok dolgun maaşları da vardı. En önemli görevleri, özellikle sahalarda imparatorlara özel hizmetlerde bulunmaktı. Bu hususta daha detaylı bilgi için bkz. Bunson, 2002: 180. *Protector ve Domestic* ve üst düzey rütbeleri için ayrıca bkz. Deininger, 1968: 1115-1122.

¹⁰ Ammianus'un sosyal statüsü ve kariyeri için ayrıca bkz. Kelly, 2008: 118-132.

¹¹ Antik Nasibina, bugünkü Mardin'in Nusaybin ilçesi.

(en az 372 yılına kadar) baba vatanı Antiochia'da kalmıştır (Seyfarth, 1975: 20; Mathiscn, 1999: 9). Bu süre zarfında askeri hizmetten biraz geri kaldığı, yaşamını entelektüel uğraşlara özellikle araştırmaya ve hatta tarihini yazmaya adanmış söylenir (Mathiscn, 1999: 9). Ayrıca doğuda kaldığı sürece açgözlü hukukçuların adaletsiz tavırlarını gözlemlemiş (Treadgold, 2007: 57) ve eserinde yer verdiği birçok olaya tanık olmuştur. Ancak 366 yılının 6 Temmuz'unda büyük bir depremin yaşanması üzerine Mısır ve Yunanistan'a ardından da Trakya'ya seyahat etmiştir (XXVI.10.19; ayrıca bkz. Seyfarth, 1975: 20; Rolfe, 2000: xıı).

372 yılına gelindiğinde İmparator Valens'e karşı ayaklanmış pagan bir grubun mahkemelerine tanık olmuştur. Bu gruptan bazı kişiler önceleri kehanet yoluyla Valens'in varisini belirlemeye çalışmışlardı (Treadgold, 2007: 57). 378 yılında ise Hadrianopolis'de¹² Romalıların Gothlar tarafından bozguna uğratılması ve Valens'in bu savaşta ölmesi üzerine Ammianus Trakya yoluyla Roma'ya gitmiştir. Ardından 383 yılına gelindiğinde, şehirde bir kıtlık baş göstermiş ve “yabancılar” kentten kovulmaya başlanınca, tahliye yoluyla kendisine gözdağı verildiği düşünülmektedir (Thompson, 1947: 14; Mathiscn, 1999: 9). Ammianus'un Roma'da kaldığı bu süre zarfında ise Latince kaleme aldığı eserini yazmaya başladığı tahmin edilir (Thompson, 1947: 14).

Ammianus her şeyden önemlisi son pagan imparator olan Julianus'un taraftarıydı (Rohrbacher, 2013: 367). Kendisi bir pagan olmasına rağmen imparator Julianus'u övdüğü kadar, onun Hıristiyanlık'a karşı olan sert tutumunu da zaman zaman eleştirmiştir. Bununla birlikte genel olarak dinde toleranslıdır (Baldwin, 1991: 78; Mathiscn, 1999: 8; Rolfe, 2000: xiv.).¹³ Zira dini inançları gelenekseldir. Dünyanın *fortuna* (şans) ve *fatum* (kader) ile yönetildiğine inanmıştır (Rolfe, 2000: xv, ayrıca bkz. Mathiscn, 1999: 8).¹⁴ Ayrıca vatanseverliğe, barbarları ve ayaktakımlarını hor görmeye, yoksulluğa ya da zenginliğe karşı olan tüm önyargıları, dengeli taraftarlığı ile birleştirerek her daim ılımlı davranışlar sergilemeye çalışmıştır (Baldwin, 1991: 78).

---

¹² Bugünkü Edirne.

¹³ Bu konuda ayrıca bkz. F., 1950: 43; Harvey, 1962: 24; Wright ve Willets, 1984: 353; Cook, 2008: 33; Rohrbacher, 2013: 367.

¹⁴ Ammianus'un din olgusu konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Rike, 1987: 1-145.

1.2 Eseri

Ammianus Marcellinus övgüye değer bir askeri kariyerden sonra, Tacitus'un (M.S. 275-276)¹⁵ bir devamı niteliğinde olan ve M.S. 96 Nerva'nın tahta çıkışından 378 Hadrianopolis (Edirne) Savaşı ve Valens'in ölümüne kadar geçen tüm hadiseleri ele alan Latince eseri *Res Gestae*'ı kaleme almıştır. Eserin esasen başlığı; el yazmasında olduğu üzere *Ammiani Marcellini Rerum Gestarum /Res Gestae*: Ammianus Marcellinus'un (Roma) Tarihi'dir (Seyfarth, 1975: 24).

Orijinali 31 kitaptan oluşan *Res Gestae*'ın yaklaşık 250 yıllık bir süreci kapsayan ilk 13 kitabı kayıp iken yalnızca 25 yılı içeren 14-31. kitapları günümüze kalmıştır (Kelly, 2008: 1). Elimize ulaşanlar; 14-16, 17-26 ve 27-31. Kitaplar olarak üç bölüme ayrılabilir. M.S. 353-357 yıllarını kapsayan ilk üç kitap M.S. 354 Constantius Gallus'un¹⁶ tahttan düşüşü ve Julianus Caesar'ın¹⁷ tahta çıkışını anlatırken 17-26. kitaplar ise Ammianus'un kahramanlıklarını ve imparator Julianus dönemini (M.S. 360-363) ihtiva eder. 26. kitap, Julianus'un ölümü ardından başa geçen Jovianus'un M.S. 364'de çadırında ölü bulunması üzerine aynı yıl başa geçen Valentinianus (M.S. 364-375) ve kardeşi Valens'in (M.S. 364-378) taht sırasındaki olaylarını anlatır.¹⁸ Geri kalan 27-31. kitapları ise M.S. 365-378 yıllarını kapsayan ve hemen hemen her biri üçer yılı anlatan olaylar dizininden oluşur (Mathiscn, 1999: 9-11). Ammianus, 31. kitabın sonuna geldiğinde, düşünce ve önerilerini aktardığı kısa bir özeti ekleyerek eserine son verir (bkz. XXXI.16.9).¹⁹

Ammianus, 31 kitaptan oluşan bu eserin ilk 25 kitabını 389-390 yılları arasında tamamlamıştır (Treadgold, 2007: 58-59). Muhtemelen geri kalan ve 378 Hadrianopolis Savaşı ve de Valens'in ölümüyle bitirdiği 26-31. kitaplarını daha sonraki yıllarda tamamlamıştır. Ortada, 392 yılına ait, Marcellinus adında bir şahsa gönderilmiş olan bir mektubun varlığı bizlere, son kitaplarını hangi yıllarda yazdığına dair ipuçları vermekle

¹⁵ Ammianus eserinin, Nerva'nın (MS. 96-98) tahta çıkışıyla başladığını söyler (XXXI.16.9). Tacitus'un ise *Historiae* ve *Annales* adlı, imparator Tiberius'tan Domitianus'a kadar geçen M.S. 14-96 yıllarını kapsayan 30 kitaplık Roma tarihini anlatan eserleri vardır. Dolayısıyla Ammianus, *Res Gestae*'ı ile onun bir devamı niteliğinde görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Treadgold, 2007: 60.

¹⁶ II. Constantius ve Galla'nın oğlu.

¹⁷ İmparator Julianus'un henüz 355 yılındaki adıdır. Flavius Julianus Nob. Caesar. 6 Kasım 355 tarihinde batının Sezar'ı ilan edilerek II. Constantius'un kızkardeşi Helena ile evlenmiştir. 357'de Alamanları, 358'de ise Salian Franklarını yenerek 360 yılında imparatorluk ünvanını almıştır. Bkz. Kienast, 1990: 318.

¹⁸ Dönemin İmparatorları ve hükümdarlık süreleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kienast, 1990: 318-332.

¹⁹ Mevcut 18 kitabın içeriği ve kronolojisi hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Barnes, 1998: 25-42, 222-224.

birlikte tartışmaları da beraberinde getirir. Buna göre Antiochia'lı bir hatip olan Libanius, 392 yılında Ammianus'a hem başarılarından ötürü onu tebrik etmek hem de onun yazmaya devam etmesi için ona teşvik amaçlı bir mektup yazmıştır (Treadgold, 2007: 59; ayrıca bkz. Rosen 1996: 596; Wilpert, 2004: 62; Ramsay, 2007: 142; Kytzler, 2007: 32; Kelly, 2008: 111).²⁰ Ancak modern yazarlar bunun, tarihçinin kendisine mi yoksa o dönemde yaşayan başka bir Marcellinus'a mı yazıldığı konusunda fikir birliğine sahip değildir.²¹ Eğer bu mektup bizzat tarihçi Ammianus'a gelmiş olsa idi, tarihçi eserinde 392 yıllarında yaşanan olaylara, belki de bu mektuba bile yer vermiş olurdu. Buna binaen eserindeki en sonki bahis, 390 yılında Neotherius'un konsül oluşu (XXVI.5.14) ayrıca 391 yılında kapatılıp yakıldığı bilinen Alexandria'daki²² Serapeum Tapınağı²³ (XXII.16.12) ve içinde yer alan kütüphanedir (ayrıca bkz. Kelly, 2008: 8). Ancak Ammianus burada da tapınağın kalıntıları ve de içinde bulunan kütüphanede Alexandrine Savaşı (M.Ö. 48) sırasında yediyüz bine yakın kitabın yakılmış olduğu, kentin diktatör Caesar egemenliğinde talan edildiği hakkındaki bilgileri verir (XXII.16. 12-13). Modern kaynaklar da bu tapınağın M.S. 391 yılında, paganlığı yasaklayan I. Theodosius (M.S. 379-395) tarafından verilen bir emirle tamamen kapatılıp yıkıldığını söyler (Gibbon, 1903-1906: 3.28; Rike, 1987: 137; Dürüşken, 2011: 145). Demek ki Ammianus 391 öncesi yani 390'larda ya da daha öncesinde oraya olan ziyareti sırasında gördüğü tapınak kalıntılarında ve edindiği bilgilerden söz etmiştir, halbu ki Theodosius tarafından kapatılma emrinden bahsetmemiştir. Dolayısıyla bu kanıtlardan yola çıkarak Ammianus'un geri kalan eserlerini tamamlama yılı, en geç 392 yılından önce olabileceği yönündedir (Rike, 1987: 137, dn. 12; Barnes, 1998: 10; Kelly, 2008: 8).²⁴

Res Gestae'nin asıl içeriği tüm antik dönem tarih yazıcılığında olduğu gibi politik ve askeri olaylara dayalıdır. Zira Ammianus, eserini imparator Julianus'a²⁵ ithaf etmiştir. Bu

---

²⁰ Ancak buna karşın Seyfarth (1975: 23) ve Rohrbacher (2013: 365) bu yılın 391 olduğunu iddia ederler. Mektubun içeriği ve daha detaylı bilgi için bkz. Barnes, 1998: 55; Kelly, 2008: 111-112.

²¹ Kelly'nin bu hususta detaylı açıklamaları için bkz. Kelly, 2008: 112-114.

²² Bugünkü İskenderiye.

²³ Serapeum Tapınağı için ayrıca bkz. Rike, 1987: 136-137; Treadgold, 2007: 59, dn. 57. Mısırlı Tanrı Serapis/Sarapis'e izafeten yapılan bu tapınağın Sinope'de de bulunduğu, ayrıca Tanrı'nın asıl tapkı yerinin Sinope (bugünkü Sinop) olup Ptolemaios'lar döneminde Mısır'a devlet eliyle sokulduğu ve oradan tüm ilkçağ Hellen dünyasına yayıldığı söylenir. Serapis tapkısının Sinop'tan Mısır'a geçmesi konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Umar, 2007: 78-82.

²⁴ Buna karşın eserin 392/393 kışından önce Roma'da yazıldığına dair bilgi için ayrıca bkz. Calboli, 1965: 137; Sabbah, 2003: 53.

²⁵ Ammianus'un eserinde ana figür, özellikle din hususunda bir hayli tartışmalı imparator olan Julianus'dur. Ammianus imparator Julianus'u kişisel olarak tanımakla beraber Pers seferlerinde ona eşlik etmiş hatta bu seferler sırasında onun ölümüne dahi tanık olmuştur. Eserinin kimi yerlerinde Julianus'un politik yönlerini

özelliğinden ötürü de eser bir methiye özelliği taşımaktadır (Rohrbacher, 2013: 366-367). Ancak buna karşın eserin bir amacının da, iktidarda iken gereksiz doğan bir öfkenin yaratabileceği ve yol açabileceği doğal tehlikeleri gözler önüne sermek olduğu düşüncesidir (Sidwell, 2008: 59). Julianus, Ammianus'un gözünde her ne kadar güçlü, başarılı ve kültürlü bir lider olsa da, kararlarında duygu ve kişisel seçimlerinin etkisi altında kalarak öfkesinin yol açtığı yanlış politikaları²⁶ sürdürmesinden ötürü bu defa bir hayal kırıklığı unsuru olmuştur. Bundan ötürüdür ki Ammianus, eserin özellikle 21. kitabından itibaren (XXI.16.14; XXII.14.2-3; XXIV.3.2; XXIV.5.6-7,10; XXIV.6.17) Julianus'u *indignor, irascor, ira, saeuio, frendo* gibi "kızgın, öfkeli, gaddar" anlamlarına gelen sıfatlarla gösterip onu eleştirmekten sakınmamıştır.²⁷ Muhtemelen bu durum tarihinin asıl amacı değil aksine, Julianus'un ölümüne dahi yol açmış tüm olayların zamanla onda oluşturduğu bir etkidir. Bunların yanında Grek ve Latin edebiyat çalışmaları Ammianus'a, klasik bir uygarlığın aristokratik değerlerini aşlamayı sağlamıştır. Bundan ötürüdür ki Res Gestae, IV. yüzyılda ciddi problemler yaşayan bir toplumdaki gurubun (*Roma curiales*)²⁸ sebeplerini de ifşa edici niteliktedir (Crump, 1975: 5). Gerçek şu ki, Ammianus'un, tarihçi Sallustis, Livius ve Tacitus'un mensup olduğu dar bir hükümet çemberinin üyesi olmaktan ziyade, bir orta sınıf vatandaşı oluşu ona, nüfus problemlerini daha yakından görebilme olanağı sunmuştur (Thompson, 1947: 127). Ammianus, eserinde tarihi olayların yanı sıra coğrafi konulara (Gaul²⁹, Pontus³⁰, Aegyptus³¹, Thracia³²),

---

ciddi eleştirse de kahramanı olarak gördüğü imparatora büyük bir hayranlık beslediği yadsınamaz bir gerçektir (Burgersdijk ve Waarden 2010: 100). Ammianus'un gözüyle Julianus ve diğer imparatorların imajları hakkında bkz. Drijvers ve Hunt, 1999: 75-127.

²⁶ Bunlar; Julianus'un 356 yılında Galya'da Alamanlar tarafından kuşatılması ve bu durum üzerine öfkelenip Alaman kralı Hortarius'la zıt gitmesi yine Antiochia'da iken yanlış çıkarımları neticesinde Hıristiyan halka karşı tavır takınması ve onların büyük kiliselerini kapatmak istemesi emridir. Hatta bunların yanında, Pers seferleri sırasında savunmada yetersiz oldukları düşüncesiyle kendi askerlerini dahi cezalandırması gibi Ammianus'un gözünde gereksiz olan daha birçok politikalarıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. Sidwell, 2008: 59-70.

²⁷ Res Gestae'da geçen imparatorların (Constantius, Diocletian, Gallus, Julianus, Valens, Valentinianus) öfkeli tablosu ve yüzde oranları için (34.69% oranıyla en çok Julianus) ayrıca bkz. Sidwell, 2008: 75; Julianus'un öfkesi için ayrıca bkz. Seager, 1986: 34-35.

²⁸ *Curia*'nın çoğulu *Curiales*. Roma Krallık devri anayasasından itibaren Roma vatandaşlarının meydana getirdiği Roma topluluğu (*Populus Romanus*) üç kabileye (*Tribus*) ayrılmıştı. Bu her bir *Tribus* on aile birliğine (*Curia*); her *Curia* da on büyük aileye (*Gens*) ayrılırdı. Bu *Curia*'lar (*Curiales*), *Gens*'lerin birleşmesiyle meydana gelen siyasi topluluklardı (bkz. Atlan, 1970: 15-17). Julianus'un *curia* sınıfının bazı ayrıcalıklarını geri alması gibi politikalarından ötürü Ammianus'un zamanla ona karşı negatif tutum beslemesinin, onun da geçmişte kesinlikle *curia* sınıfından olduğu düşüncesi için ayrıca bkz. Sidwell, 2008: 63, dn. 40. Ammianus'un sosyal statüsü ve sınıf düşüncesi için ayrıca bkz. Thompson, 1947: 81; Rosen, 1982: 15-22.

²⁹ Galya için bkz. XV.9-12. Galya (Galia/Gaul), başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa'nın büyük bir bölümüdür.

³⁰ Karadeniz için bkz. XXII.8.8-48.

³¹ Mısır için bkz. XXII.15-16.

etnografyaya (Hunlar, Alanlar, Sarakenler, Persler v.s...) ³³ bilimsel ve doğaüstü olaylara (366 depremi), Mısır'daki dikili taşlara ve onların hiyerogliflerine hatta Mezopotamya'daki aslanlara bile değinir (Howatson ve Chilvers, 1993: 30-31; Rohrbacher, 2013: 366).

Ammianus'un edebi metodunda daha iyi bir bakış açısı elde etmek için onun bizzat olaylara tanıklık ettiğini yani görgü tanığı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir (Mathiscn, 1999: 14; Rolfe, 2000: xvii-xviii). Dolayısıyla birinci el kaynak niteliğinde ve güvenilir ³⁴ olduğu söylenilebilir. Ammianus'un görevini ciddi ve dikkatli bir şekilde yerine getirdiğine ve de özellikle Latince literatürde okuduğu ve not ettiği her ne varsa doğru bir şekilde aktardığına şüphe yoktur. ³⁵ Ammianus'un kaynakları birçok yerde bilinmese de periyodik kalıplarını başarıyla kullandığı Livius'dan, hatta Plinius ve Sallustis'den haberdar olduğu, stilini ve Latincesini geliştirmede ise Cicero'yu okuduğu düşünülmektedir (Rolfe, 2000: xvii; ayrıca bkz. Mathiscn, 1999: 15). Ayrıca eserindeki ifadelerle bakılacak olursa Vergilius'dan alıntılarla dolu olduğu da söylenilebilir (Burgersdijk ve Waaeden, 2010: 269-273). Pontus Euxsinus üzerine (XXII.8.10) verdiği bir takım bilgilerden, ünlü Greek coğrafyacıları Eratosthenes, Hekataeus ve Ptolemaius'tan da haberdar olduğunu görüyoruz. ³⁶ Ammianus eserinin bazı kitaplarında, üç kişiden tarihi aktörler olarak bahseder. Bunlardan biri, Ammianus'un bir tarihçi olarak tanımladığı ve onu seçkin karakterinden ötürü övdüğü Aurelius Victor (XXI.10.6) iken diğerleri ise tarafsızca tarif ettiği Eutropius (XXIX.I.36) ile kötü bir adam olduğunu düşündüğü Festus'

---

³² Trakya için bkz. XXVII.4.1-14.

³³ Hunlar ve Alanlar için bkz. XXXI.2.1-25; 3.1-12; 8.4; 16.3; Saracenler için bkz. XIV.4.1-7; Persler için bkz. XXIII.6.1-4, 14.

³⁴ Eserinde tarihi olaylar hakkında verdiği bilgiler her ne kadar doğru olsa da bölümler arasına eklediği bir takım topografik bilgilere ve bölge halkları üzerine aktardığı bazı tasvirlerle bakıldığında yer yer yanlışlarına rastlanmaktadır. Bu da onun bölge hakkında aslında çok fazla bir bilgisi olmadığını ya da orayı bizzat gidip görmediğini ancak okuduğu ya da edindiği bilgilerden yola çıkarak hakkında bilgi vermiş olabileceğini göstermekle birlikte, bazı halklara karşı ise belki de düşmanca hisler beslediğinden ötürü olumsuz tanımlamalarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Ammianus'un 31. kitabında, hiç görmediği ve doğru dürüst tanımadığı Hunlar hakkında "barbarların en vahşisi" (XXXI.2.9), "doğruyu ve yanlış ayırt edemeyen" (XXXI.2.11), "hiçbir dini inanışa sahip olmayan" (XXXI.2.11,23) ve "sadece görünüş olarak insan biçiminde" (XXXI.2.3) olan tanımlamaları vardır. Kaçar (2005: 83-84) bir makalesinde, Ammianus'un, IV. yüzyılın son çeyreği içerisinde Roma sınırlarında daha yeni ortaya çıkmış hatta Romalılarla ilişkileri büsbütün düşmanca olmayan Hunlar hakkında, zira Hunların bir kısmı bir dönem Roma ordusunda paralı asker olarak hizmet etmiş ve Theodosius'un müttefiki olmuşlardı, bu denli negatif tanımlamalarını politik nedenlere bağlar. Bununla birlikte bu yazılanların Eskiçağ tarih yazıcılığı içerisinde detaylı bir değerlendirilmesinin de yapılmadığına vurgu yapar. Res Gestae'nin, Hunların Karadeniz civarında ortaya çıktıkları dönem üzerine birinci sınıf kaynak ve Ammianus'un ise Hun tarihinin ilk mübeşşiri olduğu yorumlamaları için ayrıca bkz. Üstün, 2007: 9-10; 2013: 43-45. Topografik yanlışlara ise çalışmamızın son bölümü olan "metnin değerlendirilmesi" kısmında değinilecektir.

³⁵ Ammianus'un gerçekliği ve güvenilirliği hususundaki bilgiler için bkz. Barnes, 1998: 11-19. Barnes'in bu eseri üzerine yapılan başka bir eleştiri için ayrıca bkz. Gibbon, 1903-1906: 3. 26; Morley, 2000: 85.

³⁶ Bu coğrafyacılar sırası gelindiğinde "metnin değerlendirilmesi" kısmında detaylı değinilecektir.

tur (XXIX.2.22). Ammianus'un, eserinde onun resmi eğitimi hakkında bilgiler vermese de stili, *exempla*³⁷ gibi yazınsal yöntemlerin kullanımı ve standart söz sanatı müfredatına dayalı çalışmalar sergilemiş daha önceki yazarlardan sayısız alıntı ve hatıratlar hakkında bilgile verdiği söylenir (Crump, 1975: 5). Bunun haricinde eserinin (XXVIII.1)'de, kolaylıkla ulaşılabılır bilgilerin bir kaynağı olarak *tabularia publica*'dan³⁸ bahsederken, bunların tarihsel bir kaynak olarak çok da değerli olmadığı düşüncesini de söylemektedir. Yine kaynak olarak eyalet valilerince merkezi yönetime gönderilmiş olan raporları da kullandığı görülür (XXVIII.3.7; XXVIII.6.22; ayrıca bkz. Thompson, 1947: 21).³⁹

Ammianus'un tarihçiliğe olan yaklaşımını, bir asker olarak icraatları ve bunun haricinde bir sivil olarak yaptığı çalışmaları oluşturur. Askeri yaşamı, olası bilgilerle kişisel iletişim kurmayı ayrıca tespitlerini test edici pratik bilgiler sağlamayı ona kazandırırken geniş çaptaki okumaları ve bazı resmi çalışmaları da, tarih yazıcılığının bir teorisi olmasa da temel bir metodunu ona sağlamıştır (Crump, 1975: 23). Aslında Ammianus, Tacitus gibi annalistik bir tarihçi değildir. Onun asıl anlatısının temel kronolojik öğeleri; seferler süresince bir imparatorun yaptığı icraatlarıdır. Bundan ötürüdür ki Tacitus'da olduğu gibi annalistik ve biçimsel yapı etkileşiminde bulunmamıştır (Barnes, 1998: 44-45). Derin bir Latin Edebiyatı bilgisi olan Ammianus, eserinde kinayeli anlatımlara da ayrıca yer vermiştir. Ancak onun bu imaları estetik değerden öte politik içerikler taşır (Kelly, 2008: 29-30). Kelimerin yerli yerinde kullanımı ve seçiminde öyle özenlidir ki, modern yazar Seager (2000: 87), Brandt'ın Ammianus'u bir ahlak tarihçisi olarak görmekle beraber onun Roma Tarihi'ni de ahlaki terimler içerisinde, ahlaki bir amaçla yazdığı düşüncesini dile getirir.⁴⁰

---

³⁷ Latince *Exempla*; *eximere* (çıkarmak, almak ve istisna yapmak) fiilinden gelir. Sözlük anlamı; nüsha, örnek olup buradaki kullanımı anekdot, sonuç, çıkarım, bahis, iddia gibi manalardır. Antik dönemde Romalılar özellikle de eğitimci, filozof ve hukukçular adet gereği herhangi bir argümanı, geçmiş örnekler olarak *exempla* kullanımıyla destekler ya da çürütürlerdi. Çünkü bunun anekdotsal bir yapısı kadar etik bir görünüşü de vardı. Blockley'e göre Ammianus eserinde *exempla*'yı çoğunlukla kendi görüşlerini sağlamlaştırmak ve bu konuda okuyucusunu ikna etmek için kullandığını bundan ötürü de antik dönem tarihçileri arasından en retorik tarihçi olduğunu iddia eder. Bkz. Blockley, 1994: 55,62. *Exempla* ve antik dönem yazarlarının onu kullanımı hakkında ayrıca bkz. Kelly, 2008: 258-266; Wittchow'un doktora tez çalışmasındaki *exemplum* açıklamaları üzerine yapılmış eleştiri için bkz. Frakes, 2005: 94-95.

³⁸ Halk raporları. "*tabularia publica*" için ayrıca bkz. XXVIII.I.15.

³⁹ Ammianus'un kaynakları hususunda daha detaylı bilgi için bkz: Thompson, 1947: 20-42; Seyfarth, 1975: 29-33; Rosen 1982: 52-73; Kelly, 2008: 222-256.

⁴⁰ Ancak buna karşın Ahmetbeyoğlu (2003: 7-11) ve Kaçar (2004: 157), Ammianus'u, eserinin 31. kitabında hiç görmediği ve tanımadığı Hunlar hakkında negatif hisler besleyip hayat tarzları üzerine de negatif yorumlar yapmış olmasını eleştirirler.

Ammianus'un metodu, benzeşik yapılardan uzak, mecaz ve süslü yapılarla yüklüdür. Sözdizimi özgündür ancak yalın bir anlatımla yazarken şaşalı ifadeler kullanmaktan kaçınır (F., 1950: 43). Metodu yorucu olmamakla beraber eserin doğruluğu açısından değerli görünür (Wright ve Willets, 1984: 353). Öyle ki, Romalı senatör Cassiodorus (M.S. 360-435) tarafından kullanılıp taklit edilmekle beraber (Kroh, 1972: 32) 18. yüzyıl İngiliz tarihçisi Edward Gibbon tarafından da temel bir kaynak olarak takdir edilmiştir (Cook, 2008: 33). İçeriği yönünden Yonge (1894: vi) ise, Prof. Ramsay'in, başka hiçbir yerde rapor edilmemiş bir dönemin birçok önemli olayını bugün biliyor olmamızı, gözlemleri ve güvenilir tanıklığından ötürü Ammianus'a borçlu olduğumuzu düşündüğünü söyler. Ammianus *protector*⁴¹ olarak bir seferi betimlerken olayların yalnızca kronolojik bir sıralamasını yapmaz, bunun yanı sıra gördüğü askeri gurubun belirli kısımları, gördüğü kırsallar, köprüler, nehirler, yollar ve kaleler hakkında da tasvirlerde bulunur. Bundan ötürü Trombley (1999: 27), o ve onun okuyucularının, "iyi bir tarih yazımının" bir askerin tarihsel anlatıma olan yaklaşımı için fayda sağladığı düşüncesinde olduğunu söyler.

Ammianus'un eseri bir Codex Fuldensis yoluyla günümüze ulaşmıştır (İplikçioğlu, 1997: 393; Gruber, 2002: 539). Angelus Sabinus tarafından düzenlenen el yazısı metni ilk kez 1474 yılında Roma'da George Sachsel ve Bartholomaeus Golsch tarafından basılmıştır. Ardından ilk düzenleme 1533 yılında Augsburg'da İtalyan Mariangelus Accursius ve Sigismund Gelenius tarafından yapılmıştır (Seyfarth, 1975: 43; Rolfe, 2000: xlv, xlv; Ramsay, 2007: 144).⁴² Daha sonraki edisyonları ise sırasıyla Lindenbrog, Hamburg-1609; Gruter, Hannover-1611; ilk kez açıklamalı notlarıyla fragmanlar halinde yayınlayan Henricus Valesius, Paris-1636⁴³; Ernesti, Leipzig-1773; Wagner ve Erfurdt, Leipzig-1808⁴⁴ yine çevirisiyle Tross ve Büchele, Stuttgart-1835; Jonge, London-1862/94; Castilla, Madrid-1895/96; Kulakovskiy ve Sonni, Kiev-1906/8-1996; Pirchala, Budapest-1917; tenkit çalışmalarıyla Eyssenhardt, Berlin-1871; Gardthausen, Leipzig-1874/75; C.U. Clark, Berlin-1910/15; açıklamalarıyla Jonge, Groningen-1935/53/72/77/80/82; Szidat, Wiesbaden-1977/81; yine son dönem modern çevirileri ile Rolfe, London-1935/39-1950-

---

⁴¹ Muhafiz, koruma.

⁴² Ayrıca bkz. Seeck, 1894: 1852; Kroh, 1972: 32; Rosen 1996: 598; Gruber, 2002: 539.

⁴³ Ahmetbeyoğlu (2003: 2)'de, "Marcellinus'un ölümünden sonra Anonymus Valesi, kaldığı yerden tarihi hadiseleri yazmaya devam etmiştir" şeklinde bilgi vermektedir. Ancak bu bilgi tamamen yanlış olup Kaçar'ın (2004: 156) bu makaleye yaptığı bir eleştirisinde; "Henricus Valesius tarafından yayınlanan bu fragmanlar yazarın adına binaen *Excerpta Valesiana* ya da *Anonymi Valensiani* olarak bilinir" şeklinde düzeltilerek açıklanmıştır.

⁴⁴ Bu bilgiler için bkz. Rolfe, 2000: xlvi.

1971/72-2000; Selem, Turin-1965/73; Seyfarth, Berlin-1968-1970/71/75-78; Fontaine ve diğeri, Paris-1968/96; Barrile, Bologna-1973/74; Veh, Munich-1974; Popescu, Bucharest-1982; Hamilton ve Hadrill, Oxford-New York-1986; Den Boeft ve diğeri, Groningen-1987/91/95; Skovera, Bratislava-1988; Caltabiano, Milan-1989; Gyula, Budapest-1993; Viansino, Milan-2001/2; Trujillo, Madrid-2002; Ceaska, Prague-2002 ile Ammianus ve eseri üzerine yorum, tenkit ve başka konulu çalışmalarıyla daha birçok modern yazar olmuştur.⁴⁵

1.3 Askerî Yönü

353 yılında, batı sınırındaki güçlerin komutanı Ursicinus'un (*magister equitum per Orientem*) karargâhında *protector domesticus* rütbesinde görev almış olan Ammianus'un eserinde kendisinden henüz genç bir adam (*adulescens*) olarak bahsetmesi, onun askerlik yıllarının ilk dönemi olduğunu bizlere göstermektedir.

Ammianus Marcellinus, Roma Devleti ve onun Bizans varisleri altında askeri koşullara tanıklık içinde yaşamıştır. Bundan ötürüdür ki modern bilginler, I. Constantinus'un askeri reformları ve I. Theodosius sonrası imparatorluğun bölünmesi arasındaki kritik yıllar süresince olan faaliyetlerin detaylı ve geniş raporlarını bizlere sunan Ammianus'un tarihi Res Gestae'ya çok güvenmişlerdir. Yazarın ispatlarının değeri, onun bu sorunları anlama kapasitesine ve onları anlaşılır bir yolla okuyucuya anlatmasına bağlıdır. Ayrıca onun askeri tarihe olan bu yaklaşımı metodik işlemin yokluğunu açıklamaya da yardım etmiştir. Bir subay olarak kendi tecrübeleri ise ona sıra dışı bir görüşle stratejiyi değerlendirip anlatma fırsatı sunmuştur. Buradan da yola çıkarak eserinin, dönemin politikası hakkında temel sorunları araştırmak için bir kanıt sağladığı düşünülebilir (Crump, 1975: 44-45).

Roma savaşları üzerine olan çalışmalar çerçevesinde, askeri konular hakkında detaylı bilgi verdiği için Ammianus önemli bir rol oynar. Onun, özellikle savaş araçları ve donanımları (*ballista, scorpio/onager, aries, helepolis*)⁴⁶ üzerine olan konu dışı anlatıları,⁴⁷

⁴⁵ Diğer modern yazar ve çalışmaları için bkz. Tezin Kaynakça kısmı, 121-134.

⁴⁶ Latince *ballista*: sapanla atılan gülle, savaş mermisi; *scorpio/onager*: mancınık; *aries*: sur kıran; *helepolis*: kuşatma aracı gibi anlamlara gelir. Ayrıca bkz. Perseus, 2014; Kabaağaç ve Alova, 1995: 56, 408, 542; **Pons Basiswörterbuch Latein**, 2010: 45, 56, 348. Roma ordusunun tek ve çift kollu olmak üzere iki tipten oluşan ağır silahları vardı. Bunlardan, M.S. 4.yy'dan önce nadir görülen ancak ortaçağ boyunca modeli hiç değişmeden kalanı, tek kollu silah olan *Onager* idi. Bunun ahşaptan tek bir dikey atış kolu olup büyük bir güçle taşı kurşun gibi havaya fırlatma özelliği vardı. *Onager* ilk kez, M.S. 359'da dönemin önemli savaşlarına tanık olmuş asker ve yazar olan Ammianus tarafından betimlenmiştir. Taşları tozu dumana

Julianus'un Pers seferi olayları hakkında bizlere önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu dönemlerde Mezopotamya'da Romalılar ve Persler arasında yaşanan askeri çekişmeler, içinde bu kuşatma araçlarının önemli bir rol aldığı bu savaşların karakterini üstlenmiştir (Hengst, 1999: 29). Ammianus'un bunları tasvir ederken onlar hakkında detaylı bilgiler vermiş olması bu hususta bilgili olduğu kadar ayrıca onun bir topçu subayı olabileceği olgusunu da ortaya koymaktadır (Austin, 1979: 12).

Ammianus eserinin 359 yılındaki Amida⁴⁸ saldırısından kaçtığını anlattığı XIX.8.6'da, kendisinin bir soylu erkek (*ingenuus*) olarak gereğinden fazla yürümenin zor olduğunu kısa bir özetle ifade etmiştir. Austin'e (1979: 13) göre, askeri bir terim olmayan *ingenuus* sözcüğü ve Ammianus'un yürüyüşe katlanamaması, onun askeri günlerinden önce at sırtında düzenli seyahatler yapmış olabileceğini de gösterir. Böyle bir durumda *protectores domestici* hizmetini düzenleyen bir süvari okulunun da üyesi olarak hizmet etmiş olabileceği izlenimi doğmaktadır (Austin, 1979: 13). Ammianus, Amida saldırısını anlattığı bu satırlarında (XIX.8.6) ayrıca çatışmadan kaçıp, bir daha görmeyi bile hayal edemediği baba vatanı Antiochia'ya güvenli bir şekilde vardığını da ekler. Bu tarihten itibaren onun 363 yılı Julianus'un seferine katılincaya dek askeri sahadaki görevi hakkında herhangi bir bilgi vermemiş olması, ya isteğiyle emekliye ayrıldığını ya da ordudan terhis edilmiş olabileceği izlenimlerini yaratır. Zira Roma ordusunda hiçbir asker ya da görevli, atanmamış ya da imza atmamış bu kadar uzun süre ordudan ayrı kalamazdı. Crump'ın, Ammianus ve geç Roma ordusu üzerine olan bir eleştirisinde (Crump, 1973: 101): “Eğer bir *protector domesticus* 360 yılında serbest bırakılmış ise nasıl oluyor da üç yıl sonra tekrar bir imparatorun seferine katılmış olabiliyor?” sorusuna cevabı, Ammianus'un uzun bir aradan sonra genç imparator Julianus'a olan saygısından ve yakınlığından ötürü⁴⁹ gönüllü olarak tekrar askerliğe devam etmiş olabileceği yönündedir.⁵⁰

---

katarcasına fırlatan *Onager*'e motor gücü bırakmasından ötürü *yaban eşeği* de denildiğini hatta daha önceleri ise, dik duran bir kol ve bir yılanın kuyruğu arasındaki benzerlikten ötürü de *Scorpion* olarak çağrıldığını söyler. Ayrıca eserinde, yanlış ateş alan bir *Onager*'in çok korkunç bir şekilde mürettebattaki bir askeri öldürdüğünü söyler. Çift kollu olan *Ballista* ise farklı şekillerde çalışmasına rağmen tıpkı bir yaylı tüfek gibidir. Ammianus'un her ne kadar *Ballista* betimlemesi anlaşılmaz olsa da insan vücuduna bir *Ballista*'dan gelen taşın etkisinin dehşet verici olduğu söylenir. Her ikisinin de büyüklükleri değişkendir. Hatta *Onager*'lerin küçükleri, topçu askerlerinin en sık kullandıkları silahlar olarak kolayca taşınabilir özelliktedir. Daha detaylı bilgi ve görsellik için bkz. Goldsworthy, 2003: 188-189; Campbell ve Delf, 2003: 42, 47.

⁴⁷ Bu hususta bkz. XXIII.4.1-15; XXXI.15.12.

⁴⁸ Bugünkü Diyarbakır.

⁴⁹ Keza Ammianus eserini Julianus'a izafeten yazmıştır. Bundan ötürü eser bir methiye özelliği taşır.

⁵⁰ Bu hususdaki diğer eleştiriler için bkz. Thompson, 1947: 10-11.

Ammianus'un bir askeri gözlemci olarak pozisyonuna bakıldığında ise, kendisinin, hafızasındakilere ve notlarına güvendiği hatta onları yetersiz gördüğü noktada okumalar yaparak tamamladığı görülür. Ursicinus ve Julianus'un karargâhında yer alması, ona strateji ve taktikleri irdeleme hatta bunun mevcut askerler ve orduyla olan önemli bağlantısını anlayabilme şansı vermiştir. Ayrıca savaşçı bir karakteri olmamasına rağmen birçok savaş ve kuşatmalarda yer almasının yanı sıra değişik karargâhlarda da bulunması durumu ona, bir seferi yürütmedeki problemlerin iç yüzünü anlama fırsatı verirken askeri politikanın hususları üzerine yorum yapabilmesini de sağlamıştır (Austin, 1979: 19-20).⁵¹

---

⁵¹ Ammianus'un strateji ve taktikleri üzerine daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Crump 1975: 44-69; Austin, 1979: 22-162.

İKİNCİ BÖLÜM

2. RERUM GESTARUM LIBRI XXII/RES GESTAE

2.1 XXII. Kitap ve 8. Bölüm Üzerine Genel Bilgiler

Ammianus Marcellinus'un 31 kitaptan oluşan eseri Res Gestae'nin bu tez çalışmasında ele alacağımız 22. Kitabı, başkahramanı İmparator Julianus olmak üzere içeriğinde onun, II. Constantius'un ölüm haberini (M.S. 361) alması ve Constantinople'ye varışı ile başlayıp ardından Mısır üzerine bir takım konu dışı bilgiler vermesiyle son bulur. 16 bölümden oluşan bu kitap kronolojik olarak ise, II. Constantius'un ölümü olan 3 Kasım 361 tarihi ile İmparator Julianus'un 362 yılında Constantinople'de ve 363 yılı kış boyunca Antiochia'da kaldığı süreyi ihtiva eder (XXII, I-16; ayrıca bkz. Seeck, 1894: 1851; Den Boeft ve diğerleri, 1995: ix; Sabbah, 2003: 56; Treadgold, 2007: 65; Rohrbacher, 2013: 365).

Kitap, kronolojik olarak 361-363 yılları arasında yaşanmış önemli olaylar ve kişiler hakkında bizlere bilgi verirken, ayrıca Ammianus'un geniş bir coğrafi bakış açısıyla⁵² verdiği konu dışı bilgiler sayesinde de tarih yazıcılığında daha bir önem kazanır. Ammianus eserinde, İmparator Julianus'un Constantinople'de bulunduğu sıralarda anlattığı olayların yanı sıra Trakya ve Karadeniz kıyıları üzerine, bunu takiben diğer bölümler de ise Mısır ve bu bölgedeki Yunan kültürünün etkisi üzerine bilgiler verir. Ammianus kitabında verdiği bilgiler içerisinde 3 temel konuya da önemle vurgu yapar; devletin yönetimi, adalet ve din. Ammianus, Julianus'un Constantius taraftarlığı yargılamalarını ve de saray hizmetkârlarının toplu kovulmasını eleştirir (XXII.4.1-9). Kendi gözüyle İmparatorun prensiplerinin övülmeye değer olduğunu görse de, Alexandria'nın⁵³ piskoposu Georgius'un linç edilmesi gibi bazı üzücü gerçeklere de karşı geldiğini belirterek bunları rapor eder (XXII.11.3-8).

---

⁵² Ammianus'un XXII. Kitabındaki coğrafi bilgiler için ayrıca bkz. XXII.8, 15, 16. Ammianus'un eserinde genel olarak coğrafi kullanımı hususunda ayrıca bkz. Mommsen, 1881: 602 vd.; Crump 1975: 35-43; Sundwall, 1996: 619 vd.; Drijvers, 1998: 268 vd.

⁵³ Mısır'ın Akdeniz kıyısında yer alan İskenderiye şehri.

Kitabın kayda değer bir diğer özelliği ise içeriğinde din olgusuna geniş çapta yer verilmiş olmasıdır. Julianus'un din geleneğindeki yenilik hareketleri onun hükümdarlığı boyunca en önemli özelliklerinden biri haline gelirken, bu durum ise Ammianus'un yeri geldiğinde onu övdüğü, yeri geldiğinde ise onu eleştirdiği en önemli hususlardan biri olmuştur. Genellikle Julianus'un din toleransını öven Ammianus, onun pagan tapınaklarını yeniden açmasını ve din konusunda tartışmayı Hıristiyanlar'a müsaade etmesini, İmparator'un gösterişli bir tevazusu olarak görmüştür (XX.12.6; ayrıca bkz. Treadgold, 2007: 65). Din hususunda en hayal kırıcı gelişme ise İmparator'un Tanrı kültlerini yeniden canlandırma girişimlerinin, kehanet ve kurbanlar hususunda bağnaz bir tutuculuk içerisinde gittikçe kötüye gitmesi olmuştur (Den Boeft ve diğerleri, 1995: ix).

Ammianus XXII. kitabının toplam 16 bölümünde, konuları şu şekilde sıralayarak anlatmıştır: (parantez içerisindeki yerler XXII. kitaptaki ilgili kısımlara olan referanslardır.):

1. Julianus'un, II. Constantius'un korkusuyla Dacia⁵⁴ içinde duraksaması, gizlice kâhin ve bilicilere başvurması (1.2, 3)
2. Constantius'un ölümünü duyan Julianus'un Thracia'ya ve oradan da Constantinople'ye girmesi, böylece savaşımsızın Roma İmparatorluğu'nun hükümdarlığını üstlenmesi (2.2, 4, 5)
3. Constantius'un bazı taraftarlarının kısmen adilce kısmen haksız yere mahkûm edilmesi (3.11, 12)
4. Julianus'un filozoflar hariç bir sınıfa mensup tüm görevlileri, berberleri ve aşçıları gerek hırsızlık gerek kötü kazanç gibi suçlamalardan ötürü saraydan sürmesi ve askeri disiplinin bozulması (4.1, 6, 9)
5. Julianus'un, önceleri gizli bir şekilde uyguladığı Tanrı ibadetlerini artık açık ve özgürce ilan etmesi ve karşıt görüşteki Hıristiyanların piskoposlarını saraya çağırması (5.1, 3)
6. Julianus'un onu kızdıran ve rahatsız eden birkaç Mısırlı davacıyı, yurtlarına geri dönmeleri için zorlaması (6.1-5)
7. Julianus'un Constantinople'deki senato evinde sık sık mahkemeler düzenlemesi ve burada Thracia işlerini ayarlarken yabancı ülkelerden gelen birçok heyetle görüşmeler yapması (7.3, 7, 10)

---

⁵⁴ Bugünkü Romanya.

8. Thracia'nın ve Pontus Denizi'nin ve de Pontus'a komşu olan bölge ve halkların tasviri (8.2-49)
9. Julianus'un Constantinople'yi donatıp genişletmesinin ardından Antiochia'ya gitmesi, ilerlerken Nicomedia⁵⁵ halkına, onların yıkık ve harabe halindeki kentlerini yenilemek için para vermesi ve Ankyra'da⁵⁶ mahkeme düzenlemek için fırsat yakalaması (9.2, 3, 8, 9)
10. Antiochia'da kışlayan Julianus'un mahkeme düzenlemesi ve de dini inançlarından ötürü kimseyi kışkırtmaması (10.1, 2, 6)
11. Alexandria'nın⁵⁷ piskoposu Georgius'un başka iki piskopos ile, Alexandria'nın paganları tarafından sokak boyunca sürüklenmesi ve ardından yakılması, buna rağmen kimsenin ceza almaması (11.3-11)
12. Julianus'un Persler'e karşı bir sefer düzenlemesi ve kendini tamamen kehanetlere adayarak savaşın sonucunu öğrenmek için kâhinlere başvurması (12.1, 6-8)
13. Daphne'deki⁵⁸ Apollon Tapınağı'nın yanması ve bunun, Antiochia büyük Kilise'sinin kapatılmasını emreden Julianus tarafından Hıristiyanlara kötü bir şekilde atfedilmesi (13.1-4)
14. Julianus'un Casius Tepesindeki⁵⁹ Tanrı Jupiter'e adakta bulunması ve Antiochia halkındaki öfkeyle onun neden Misopogon'u⁶⁰ yazdığı (14.2-4)
15. Mısır ve Nil Nehri'nin, timsahların, çeltik kargaların ve Piramitlerin tasviri (15.1-14, 14-28, 28-30)
16. Mısır'ın 5 Eyaleti⁶¹ ve onların ünlü kentleri (16.1-12)

---

⁵⁵ Bugünkü İzmit.

⁵⁶ Bugünkü Ankara.

⁵⁷ İskenderiye (Αλεξάνδρεια).

⁵⁸ Bugün Antakya'nın (Antiochia) 10 km güneyinde şelaleleriyle tanınan Harbiye, antik dönemde Daphne (Defne) olarak anılıyordu. Mitolojiye göre, Thessalia ırmağı Peneus'un bir nymphe (su perisi) olan kızı Daphne, kendini Gaia tanrıçaya adadığı için erkekten kaçarmış. Tanrı Apollon ona gönül verince Daphne'nin peşine düşmüş. Daphne kaçmış, tanrı kovalamış. Kurtulamayacağını anlayan Daphne, babası ırmak Tanrıya onu kurtarması için yakarmış. O vakit babası onu bir defne ağacına dönüştürmüş. O gün bugün defne ağacı Apollon'un kutsal ağacı olmuş ve Musaların korosunu yönetirken defne dallarından yaptığı çelenkleri başından hiç eksik etmemiş (Erhat, 2006: 81).

⁵⁹ Antiochia yakınlarındaki Seleucia'da bir dağ. Bugünkü Kel Dağı.

⁶⁰ "Sakal-düşmanı" anlamına gelir. Julianus'un, içinde Antiochia insanını azarladığı ve kendisi üzerine yazılı bir hicivdir. Antiochia halkı Julianus'un olmayan sakalıyla alay eder, çünkü onların sakalı olup kendi başlarına traş olabilirler. Oysaki Hadrianus ve halefleri sakal takar, Constantinus ve halefleri ise takmaz. Bkz. XXII.14.2; ayrıca bkz. Rolfe, 2000: 273, dn. 198; Sidwell, 2008: 63-65, dn. 44, 45, 48, 53.

⁶¹ Ammianus'un eserinin XXII.16.1-12'da verdiği bilgilere göre bu eyaletler: Mısır'ın kendisi, Thebaïs, Libya, Augustamnica ve Pentapolis'dir.

Çalışmamızın bu bölümünde ve devamında, başlangıçta asıl amacımızı ihtiva eden 8. bölüm ele alınacaktır. Yukarıdaki özetten de anlaşılacağı üzere, Ammianus, kitabının 8. bölümünde “Pontus Euxinus” diye adlandırılan antik Pontus yani bugünkü Karadeniz üzerine geniş çaplı bir tasvirde bulunmuştur. Ancak bunu yaparken direkt Pontus Euxinus hakkında bilgi vermemiş, anlatısına Ege Denizi’nin bir tasviri ile başlayıp ardından Trakya kıyılarını takip ederek Bosporus yani bugünkü İstanbul Boğazı yoluyla Pontus’a varmıştır (bkz. XXII.8.1-8).

Pontus’a olan tüm yolculuğu ise şöyle özetlenebilir: (Rakamlar, XXII. Kitabın 8. Bölümünün kısım aralıklarını gösterir.)

1-8 Aegaeum (Ege) Denizi’nden başlayıp Hellespontus (Çanakkale Boğazı), Propontis (Marmara) ve Bosporus (İstanbul Boğazı) yoluyla Pontus Euxinus’a Yolculuk.

9-13 Pontus Euxinus’un Genel Coğrafyası.

14-19 Pontus Euxinus’un Güney kıyıları.

20-29 Thermodon’dan (Terme Çayı) Tanais’e (Don Irmağı).

30-36 Maeotis Gölü (Azak Denizi) ve Çevresindekiler.

37-45 Pontus Euxinus’un Kuzeybatı Kıyıları:

_____ 37 Genel Şekli

_____ 38-41 Başlangıcı

_____ 43-45 Sonu.

46-48 Pontus Euxinus’un Kısmen İklimi, Suyu ve Balıkları.

49 Konu dışı bir bilgi; Kısaca Aquileia’nın⁶² Düşüşü.

Res Gestae’nin tüm kitapları içerisinde burada bölge üzerine verilen bilgilerin (XXII.8.8-48), Pers eyaletleri üzerine verilen bilgiler (XXIII.6.1-88) haricinde en uzun tasfirlere biri olması, ilgi çekicidir. Bu doğrultuda XXII. Kitabı tekrar özetleyecek olursak, Ammianus burada ara bilgiler haricinde genel olarak, II. Constantius’un ölüm haberi üzerine (M.S. 361) Julianus’un Constantinople’ye varışını, İmparator’un burada 362 yılı boyunca kalışının ardından ertesi yıl (363) Pers seferi hazırlıklarını yapmak üzere Antiochia’ya olan hareketini ve de burada geçen olayları anlatır. Kitabının 8. bölümünde

---

⁶² Bugün İtalya’da bulunan antik bir Roma kentidir. Ammianus (XXII.8.49; 9.1-17)’da takriben 363 yılı başlarında kentin düştüğü haberini ve devamında yaşananları verir.

Pontus üzerine verdiği bilgiler zamansal olarak, imparatorun Antiochia'ya olan hareketi öncesi yani Constantinople'de kaldığı süre zarfına denk gelir.⁶³ Kısacası Ammianus'un kaleminden Pontus ve çevresi üzerine edineceğimiz bu bilgiler M.S. 362 yılı ve daha önceki yıllarda Ammianus'un edinmiş olabileceği bilgiler doğrultusundadır. Lakin ilk 25 kitabını 389-90 yılları arasında tamamladığı iddiası düşünülürse, daha sonraki yıllarda edindiği yeni bilgilerini de eklemiş olabileceği düşünülmelidir. Herşeyden önemlisi bu noktada şu soru akıllara takılır: Ammianus, Roma İmparatorluğu'nun ve bu kitabın başkahramanı olan İmparator Julianus'un tarihini bizlere anlatırken neden bir anda Pontus üzerine bilgiler verip açıklama yapma gereği duymuştur? İşte bu soruyu, Ammianus'un, bir önceki bölümün son kısmında (XXII.7.9) ve 8. bölümünün ilk satırlarında bizlere verdiği bilgilerden yola çıkarak yanıtlamak mümkündür. (Amm. Marc. XXII.7.9):

Julianus bu ve benzer meselelerle meşgul olurken, tüm asil şahsiyetinin yanı sıra cesareti, ciddiyetliği ve de askeri bilgisindeki itibarıyla yabancı halklar arasında bir ün kazanmıştı hatta onun bu ünü gittikçe yayılmış ve tüm dünyayı sarmıştı. Bu korku, komşu ve uzak mesafedeki halklara kadar yayılınca her taraftan elçilik heyetleri ona gelmeye başladı. Bir yandan Tigris⁶⁴ ve Armenia'nın ötesindeki halklar barış için yalvarırken, diğer yandan da Divus ve Serendivus adlı elçilere göre Indicus⁶⁵ halkları daha şimdiden öncülerine hediye göndermek için birbirleriyle yarış içindeydiler. Güneyde Mauruslar⁶⁶ Roma İmparatorluğu'na hizmet etmeyi teklif ederken, Phasis⁶⁷ nehrinin, vasıtasıyla denize aktığı kuzey ve çöl bölgelerinden, Bosporanlar'dan⁶⁸ ve şimdiki de bilinmeyen diğer halklardan elçiler geldiler. Bunlar âcizane bir halde, ülke sınırları içinde barışla yaşamalarına izin verilebilir düşüncesiyle yıllık paralarının ödenmesini talep ettiler.

Ammianus bu sözlerinin ardından 8. bölümüne ise şu sözleriyle başlar (XXII.8.1):

“Bence büyük bir hükümdarın tarihi bizi bu yerlere getirdiğinde kısmen gözlemlerime kısmen de okuduklarıma dayanarak, Thracia'nın en uzak yerleri ve Ponticus Körfezi ile alakalı bilgileri, açık ve güvenilir bir şekilde vermenin şimdi tam zamanıdır.”

Bu pasajlardan anlaşılıyor ki; Ammianus kaleme aldığı her bir cümlesiyle aslında imparator Julianus'un başarılarını dile getirmeyi amaçlamıştır. Julianus'un ününün, farklı coğrafyalarda korku yarattığını söyleyerek onu onurlandırma yoluna gitmiş hatta etkisinin

⁶³ Keza kitabın 9. bölümü imparatorun 363'lerde Antiochia'ya gidişini anlatır. Bkz. XXII.9.1-14.

⁶⁴ Bugünkü Dicle.

⁶⁵ Bugünkü Hindistan. Söz konusu halklar Hintliler.

⁶⁶ Faslılar, Mağribi.

⁶⁷ Pontus Euxinus'un Colchis Bölgesi'nden denize dökülen bir ırmak.

⁶⁸ Muhtemelen Cimmericus Bosporus (Bugünkü Kerç Boğazı) ve civarında yaşayan halkları kastediyor. Boğazlılar, Boğazda yaşayanlar.

imparatorluk sınırlarının ötesine dek ulaştığını, uzak coğrafyalardan gelen elçi örnekleriyle kanıtlamaya çalışmıştır. Bunun ardından, gerek bu bölümde gerekse daha önceki bölümlerde tarihi olayları anlatırken adını bahsettiği bölge ya da yer isimlerini⁶⁹ sanki sırası geldiğinde okuyucusuna daha yakından tanıtmaya gereksinimi duymuştur. Ammianus'un bu hareketiyle, belki de bu yerler hakkında bilgi sahibi olduğunu okuyucusuna göstermek ya da gerçekten bu bilgileri okuyucusuyla paylaşmak gayretinde olduğu da söylenebilir. Nitekim 8. bölümüne geldiğinde, artık tarihi anlatısına bir ara vererek Pontus ve Pontus öncesi Trakya ve dolayları hakkında bir takım konu dışı coğrafi bilgilere yer vermiştir.

Ammianus'un neden Pontus üzerine böyle bir ayrıntıya yer vermiş olabileceği hususuna açıklık getirmeye çalışırken bu defa zihinlerde şu sorular belirir: Peki ama Ammianus Pontus'a dair bu denli bilgileri nasıl ve nereden elde etmişti? Kaynakları nelerdi? Bu bilgilerin gerçeklik payı ne kadardı? Aslında Ammianus, ilk sorunun cevabını yine kitabının 8. Bölümünün ilk satırlarında yazdığı (*visa vel lecta: gözlemlediklerim ya da okuduklarım*) ifadesiyle okuyucusuna vermiştir. Bunun yanı sıra, *ideo sic appellatas* (XXII.8.2, böyle olduğu söylenir), *ut poetae locuntur* (XXII.8.13, şairlerin de dediği gibi), *nisi congruerent priscorum carminum cantus* (XXII.8.15, eski şairlerin şarkıları onaylamasaydı), *aiunt enim* (XXII.8.35, söylenilir ki), *ut Eratosthenes adfirmat et Hecataeus et Ptolomaeus aliique huiusmodi cognitionum minutissimi scitatores* (XXII.8.10, Eratosthenes, Hecataeus, Ptolemaeus ve bu tarz diğer keşiflerin araştırmacılara göre) gibi ifadeleriyle de yazınsal ve sözlü kaynaklarını göstermiştir. Ayrıca verdiği bu bilgilerin gerçekliği hususunda ise *perspicua fide* “açık ve güvenilir” olduğunu iddia etmiştir (bkz. XXII.8.1).

---

⁶⁹ Thracia, Constantinople için bkz XXII.2.2-5; Chalcedon (Kadıköy) için XXII.3.2 ayrıca bkz. XXII.6.3; Danube (Tuna) için bkz. XXII.7.7; Phasis için bkz. XXII.7.10.

2.2 XXII. Kitap VIII. Bölüm'ün Latince Edisyonu

Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Liber XXII / 8

Descriptio Thraciarum et Sinus Pontici Regionumque ac Nationum Ponto Adiacentium

1 Adpositum est, ut existimo, tempus ad has partes nos occasione magni principis devolutos super Thraciarum extimis situque Pontici sinus visa vel lecta quaedam perspicua fide monstrare.

2 Athos in Macedonia mons ille praecelsus navibus quondam Medicis pervius, et Caphareus Euboicus scopulus, ubi Nauplius, Palamedis pater classem conlisit Argivam, licet longo spatio controversi a Thessalo mari distinguunt Aegaeum, quod paulatim fusius adulescens, dextra, qua late protenditur, per Sporadas est insulosum atque Cycladas, ideo sic appellatas quod omnes ambiunt Delon partu deorum insignem, laeva Imbrum et Tenedum circumluens et Lemnum et Thasum, quando perflatur, Lesbo illiditur violentius.

3 unde gurgitibus refluis Apollinis Sminthii templum et Troada perstringit et Ilium heroicis casibus claram, efficitque Melana sinum oppositum Zephyro, cuius apud principium Abdera visitur Protagorae domicilium et Democriti, cruentaeque Diomedis Thracii sedes et convalles, per quas Hebrus sibi miscetur, et Maronea et Aenus, qua diris auspiciis coepta moxque relicta ad Ausoniam veterem ductu numinum properavit Aeneas.

4 Hinc gracilescens paulatim et velut naturali quodam commercio ruens in Pontum eiusque partem ad se iungens, in speciem Φ litterae Graecae formatur, exin Hellespontum a Rhodopa scindens, Cynossema, ubi sepulta creditur Hecuba, et Coelan praeterlabitur et Seston et Callipolin. contra per Achillis Aiacisque sepulchra Dardanum contingit et Abydon, unde iunctis pontibus Xerxes maria pedibus peragravit, dein Lampsacum Themistocli dono datam a rege Persarum et Parion, quam condidit Iasionis filius Parius. 5 unde semiorbe curvescens altrinsecus, lataque aperiens terrarum divortia, circumfluis spatiis Propontidos respersit ex eoo latere Cyzicum et Dindyma, religiosa Matris Magnae delubra, et Apameam Ciumque, ubi Hylam insecuta rapuit Nympha et Astacum secuto tempore Nicomediam a rege cognominatam, qua in occasum procedit Cherronesum pulsat et Aegospotamus, in quo loco lapides casuros ex caelo praedixit Anaxagoras, et Lysimachiam et civitatem, quam Hercules conditam Perinthis comitis sui memoriae

dedicavit. **6** et ut effectae plenaeque Φ litterae figura servetur, in meditullio ipso rotunditatis Proconesus insula est oblonga et Besbicus.

7 Post cuius summitatem in angustias rursus extenuatum Europam et Bithyniam intercurrens, per Chalcedona et Chrysopolim et stationes transit obscuras. **8** nam supercilia eius sinistra Athyras portus despectat et Selymbria et Constantinopolis, vetus Byzantium, Atticorum colonia, et promunturium Ceras praelucentem navibus vehens constructam celsius turrim, quapropter Ceratas adpellatur ventus inde suetus oriri praegelidus.

9 Hoc modo fractum et participatione maris utriusque finitum iamque mitescens in aequoream panditur faciem. quantum potest cadere sub aspectum late diffusum et longe. **10** omnis autem eius velut insularis circuitus litorea navigatio viginti tribus dimensa milibus stadiorum, ut Eratosthenes adfirmat et Hecataeus et Ptolomaeus aliique huiusmodi cognitionum minutissimi scitatores, in speciem Scythici arcus nervo coagmentati geographiae totius adsensione formatur. **11** et qua sol oceano exsurgit eoo, paludibus clauditur Maeotidos: qua declinat in vesperum, Romanis provinciis terminatur: unde suspicit sidus arctoum, homines alit linguis et moribus dispares: latus eius austrinum molli devexitate subductum. **12** per haec amplissima spatia oppida sunt dispersa Graecorum, quae cuncta aetatibus variis praeter pauca Atheniensium coloni condidere Milesii, inter Ionas alios in Asia per Nileum multo ante locati, Codri illius filium, qui se pro patria bello fertur Dorico devovisse. **13** extremitates autem arcus utrimque tenues duo exprimunt Bospori e regione sibi oppositi Thracius et Cimmericus: hac causa Bospori vocitati, quod per eos quondam Inachi filia mutata, ut poetae locuntur, in bovem ad mare Ionium permeavit.

14 Dextram igitur inflexionem Bospori Thracii excipit Bithyniae litus, quam veteres dixere Mygdoniam, in qua Thynia et Mariandena sunt regiones et Amyci saevitia Bebryces exempti virtute Pollucis, remotaque statio, in qua volitantes minaciter harpyias Phineus vates horrebat; per quae litora in sinus oblongos curvatus Sangarius et Phyllis et Lycus et Rheba fluvii funduntur in maria, quibus controversae cyaneae sunt Symplegades, gemini scopuli in vertices undique porrecti diruptos, adsueti priscis saeculis obviam sibi cum horrendo fragore conlisis molibus ferri, cedentesque retrorsus acri adsultu ad ea reverti, quae pulsarant. per has saxorum dehiscentium concursantiumque crebritates si etiam ales intervolasset, nulla celeritate pinnarum eripi poterat quin interiret oppressa. **15** hi scopuli cum eos Argo prima omnium navis Colchos ad direptionem aurei properans

velleris praeterisset innoxia, immobiles turbine circumfracto stetero concorporati, ut eos aliquando fuisse diremptos nulli nunc conspiciantur credant, nisi super hoc congruerent omnes priscorum carminum cantus.

16 Post Bithyniae partem provinciae Pontus et Paphlagonia protenduntur, in quibus Heraclea et Sinope et Polemonion, et Amisos amplae sunt civitates et Tios et Amastris, omnes ab auspicio diligentia fundatae Graecorum, et Cerasus, unde advexit huiusmodi poma Lucullus, insulaeque duae, Trapezunta et Pityunta continentis oppida non obscura.

17 ultra haec loca Acherusium specus est, quod accolae Μυχοπόντιον adpellant, et portus Acone, fluvii diversi, Acheron, idemque Arcadius, et Iris et Thybris et iuxta Parthenius, omnes in mare ictu rapido decurrentes. Thermodon his est proximus ab Armonio defluens monte et Themiscyreos interlabens lucos, ad quos Amazonas quondam migrare necessitas subegerat talis.

18 Adritis damnorum assiduitate finitimis, Amazones veteres, quae eos cruentis populabantur incursibus, altiora spirabant, viresque suas circumspectantes his, quae propinqua saepius adpetebant, validiores, raptae praecipiti cupiditatis ardore, perruptis nationibus plurimis manus Atheniensibus intulerunt, acrique concertatione effuse disiectae omnes nudatis equitatus sui lateribus conruere. **19** harum interitu cognito residuae ut imbelles domi relictas, extrema perpessae, vicinitatis eis repensantis similia funestos impetus declinantes, ad pacatiorem sedem transiere Thermodontis, quarum progenies longe deinde propagata per numerosam subolem manu firmissima ad loca reverterat genitalia, secuto tempore populis diversarum originum formidabilis.

20 Haud procul inde attollitur Carambis placide collis contra [septemtrionem] Helicen exurgens, cuius e regione est Criumetopon, Tauricae promuntorium, duobus milibus et quingentis stadiis disparatum. hocque ex loco omnis ora maritima, cuius initium Halys est amnis, velut longitudine lineali directa nervi efficit speciem, duabus arcus summitatibus complicati. **21** his regionibus Dahae confines sunt, acerrimi omnium bellatores, et Chalybes, per quos erutum et domitum est primitus ferrum. post quos terras patentes Byzares obtinent et Sapires et Tibareni et Mossynoeci et Macrones et Philyres, populi nulla nobis adsuetudine cogniti. **22** a quibus brevi spatio distant virorum monumenta nobilium, in quibus Sthenelus est humatus et Idmon et Tiphys, primus Herculis socius Amazonico bello letaliter vulneratus, alter augur Argonautarum, tertius eiusdem navis cautissimus rector. **23** Praetercursis partibus memoratis Aulion antron est, et

fluenta Callichori ex facto cognominati, quod superatis post triennium Indicis nationibus, ad eos tractus Liber reversus, circa huius ripas virides et opacas orgia pristina reparavit et choros: trieterica huius modi sacra quidam existimant appellari. **24** post haec confinia Camaritarum pagi sunt celebres, et Phasis fremebundis cursibus Colchos attingit, Aegyptiorum antiquam subolem, ubi inter civitates alias Phasis est nomine fluvii dictitata, et Dioscurias nunc usque nota, cuius auctores Amphitus et Cercius Spartani traduntur, aurigae Castoris et Pollucis, quibus Heniochorum natio est instituta. **25** paulum ab his secernuntur Achaei, qui bello anteriore quodam apud Troiam consummato, non cum super Helena certaretur, ut auctores prodidere nonnulli, in Pontum reflantibus ventis errore delati cunctisque hostilibus, stabilem domiciliis sedem nusquam reperientes, verticibus montium insedere semper nivalium, et horrore caeli districti, victum etiam sibi cum periculis raptò parare adsuefacti sunt, atque eo ultra omnem deinde ferociam saevierunt. super Cercetis, qui isdem adnexi sunt, nihil memoratu traditur dignum.

26 Quorum post terga Cimmerici agitant incolae Bospori, ubi Milesiae sunt civitates, harumque velut mater omnium Panticapaeum, quam perstringit Hypanis fluvius genuinis intumescens aquis et externis. **27** Itineribus hinc extensis Amazones ad usque Caspium mare porrectae circumcolunt Tanain, qui inter Caucasias oriens rupes per sinuosos labitur circumflexus, Asiamque distermians ab Europa, in stagnis Maeoticis delitescit. **28** Huic Ra vicinus est amnis, in cuius superciliis quaedam vegetabilis eiusdem nominis gignitur radix, proficiens ad usus multiplices medelarum.

29 Ultra Tanain panduntur in latitudinem Sauromatae, per quos amnes fluunt perpetui Marabius et Rombitus et Theophanius et Totordanes. licet alia quoque distans inmanibus intervallis Sauromatarum praetenditur natio litori iuncta, quod Coracen suscipiens fluvium in aequor eiecat Euxinum.

30 Prope palus est Maeotis amplissimi circumgressus, ex cuius uberrimis venis per Panticapes angustias undarum magnitudo prorumpit in Pontum, cuius in dextro latere insulae sunt Phanagorus et Hermonassa studio constructae Graecorum. **31** circa haec stagna ultima extremaque plures habitant gentes, sermonum institutorumque varietate dispariles, Ixomatae et Maeotae et Iazyges Roxolanique et Halani et Melanchlaenae et cum Gelonis Agathyrsi, apud quos adamantis est copia lapidis, aliique ultra latentes, quod sunt omnium penitissimi. **32** sed Maeotidos lateri laevo Cherronesus est propinqua, coloniarum

plena Graecarum. unde quieti sunt homines et sedati, adhibentes vomeri curam et proventibus fructuariis victitantes.

33 A quibus per varia regna diducti itineribus modicis Tauri dissociantur, inter quos inmani diritate terribiles Arichi et Sinchi et Napaei, intendente saevitiam licentia diuturna, indidere mari nomen inhospitale; et a contrario per cavillationem Pontus Εὔξεινος appellatur, ut εὐήθην Graeci dicimus stultum et noctem εὐφρόνην, et furias εὐμενίδας. **34** Dis enim hostiis litantes humanis et immolantes advenas Dianae, quae apud eos dicitur Orsiloeche, caesorum capita fani parietibus praefigebant, velut fortium perpetua monumenta facinorum.

35 In hac Taurica insula Leuce sine habitatoribus ullis Achilli est dedicata. In quam si fuerint quidam forte delati, visis antiquitatis vestigiis temploque et donariis eidem heroi consecratis, vesperi repetunt naves; aiunt enim non sine discrimine vitae illic quemquam pernoctare. Ibi et aquae sunt et candidae aves nascuntur halcyonibus similes, super quarum origine et Hellespontiacy proelii tempore disseremus. **36** sunt autem quaedam per Tauricam civitates, inter quas eminet Eupatoria et Dandace, et Theodosia et minores aliae nullis humanis hostiis impiatae.

37 Hactenus arcus apex protendi existimatur. Eius nunc residua leniter sinuata, subiectaque ursae caelesti ad usque laevum Bospori Thracii latus, ut ordo postulat, exsequemur id admonentes, quod, cum arcus omnium gentium flexis curventur hastilibus, Scythici soli vel Parthici circumductis utrimque introrsus pandis et patulis cornibus effigiem lunae decrescentis ostendunt, medietatem recta et rotunda regula dividente.

38 Ergo in ipso huius compagis exordio, ubi Riphaei deficiunt montes, habitant Arimphaei iusti homines, placiditateque cogniti, quos amnes Chronius et Visula praeterfluunt; iuxtaque Massagetae, Halani et Sargetae, alique plures obscuri, quorum nec vocabula nobis sunt nota nec mores. **39** interiectu deinde non mediocri Carcinites panditur sinus eiusdemque nominis fluvius, et religiosus per eas terras Triviae lucus. **40** dein Borysthenes a montibus oriens Nerviorum, primigeniis fontibus copiosus concursuque multorum annium adulescens, mari praeruptis undarum verticibus intimatur, cuius in marginibus nemorosis Borysthenes est civitas et Cephalonesus, et arae Alexandro Magno Caesarique Augusto sacratae. **41** longo exinde intervallo paene est insula, quam incolunt Sindi ignobiles, post eriles in Asia casus coniugiis potiti dominorum et rebus, quibus

subiectum gracile litus Ἀχιλλέως vocant indigenae δρόμον, exercitiis ducis quondam Thessali memorabilem. Eique proxima est civitas Tyros colonia Phoenicum, quam praestringit fluvius Tyras.

42 In medio autem spatio arcus, quod prolixae rotunditatis esse praediximus, quodque expedito viatori diebus conficitur quindecim, Europaei sunt Halani et Costobocae gentesque Scytharum innumerae, quae porriguntur ad usque terras sine cognito fine distentas, quarum pars exigua frugibus alitur, residuae omnes palantes per solitudines vastas nec stivam aliquando nec sementem expertas, sed squalentes et pruinosas ferarum taetro ritu vescuntur, eisque caritates et habitacula, vilesque supellectiles plaustris inpositae sunt corticibus tectis, et cum placuerit, sine obstaculo migrant, eodem carpenta quo libuerit convolventes.

43 Cum autem ad alium portuosum ambitum fuerit ventum, qui arcus figuram determinat ultimam, Peuce prominet insula, quam circumcolunt Trogodytae et Peucini minoresque aliae gentes, et Histros quondam potentissima civitas, et Tomi et Apollonia et Anchialos et Odessos, aliae praeterea multae, quas litora continent Thraciarum. **44** amnis vero Danubius oriens prope Rauracos monte confine limitibus Raeticis per latiore orbem praetentus ac sexaginta navigabilis paene omnes recipiens fluvios, septem ostiis per hoc Scythicum litus erumpit in mare. **45** quorum primum est Peuce insula supra dicta, ut interpretata sunt vocabula Graeco sermone, secundam Naracustoma, tertium Calonstoma, quartum Pseudostoma; nam Borionstoma ac deinde Stenostoma languidiora sunt ceteris; septimum caenosum et palustri specie nigrum.

46 Omnis autem circumfluo ambitu Pontus et nebulosus est, et dulcior aequorum ceteris et vadosus, quod et concrecit aer ex umorum spiramine saepe densatus, et inruentium undarum magnitudine temperatur, et consurgit in brevia dorsuosa, limum glebasque adgerente multitudine circumvenientium fluentorum. **47** et constat ab ultimis nostri finibus maris agminatim ad hunc secessum pariendi gratia petere pisces, ut aquarum suavitate salubrius fetus educant in receptaculis cavis, qualia sunt ibi densissima, securi voracium beluarum: nihil enim in Ponto huiusmodi aliquando est visum, praeter innoxios delphinas et paucos. **48** quicquid autem eiusdem pontici sinus aquilone caeditur et pruinis, ita perstringitur gelu, ut nec amnium cursus subtervolvi credantur nec per infidum et labile solum gressus hominis possit vel iumentum firmari, quod vitium numquam mare sincerum

sed permixtum aquis amnicis temptat. prolati aliquantorsum longius quam sperabamus pergamus ad reliqua.

49 Accesserat aliud ad gaudiorum praesentium cumulum diu quidem speratum, sed dilationum ambage multiplici tractum. nuntiatum est enim per Agilonem et Iovium postea quaestorem Aquileiae defensores longioris obsidii taedio, cognitoque Constanti excessu, patefactis portis egressos auctores prodidisse turbarum, isdemque vivis exustis, ut supra relatam est, omnes concessionem inpetrasse delictorum et veniam.

2.3 XXII. Kitap VIII. Bölümün Türkçe Tercümesi

Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Kitap XXII / 8

Thracia'nın ve Ponticus Körfezi'nin ve de Pontus'a Komşu Olan Bölge ve Halkların Tasviri

1 Bence büyük bir hükümdarın tarihi bizi bu yerlere getirdiğinde, kısmen gözlemlerime kısmen de okuduklarıma dayanarak, Thracia'nın en uzak yerleri ve Ponticus Körfezi ile alakalı bilgileri açık ve güvenilir bir şekilde vermenin şimdi tam zamanıdır.

2 Bir zamanlar Pers gemilerinin geçtiği Makedonia'daki yüksek dağ olan Athos ve Palamedes'in babası Nauplis'in Argive donanmasını bozguna uğrattığı yer olan Euboea Adası'nın dağlık burnu Caphareus, birbirine uzak mesafede olmasına rağmen Ege'yi (Aegaeum) Thesselia Denizi'nden ayırır. Ege Denizi gittikçe büyür ve sağındaki genişliği Sporad ve Cyclad adalarına doğru ada bakımından zengindir, böyle söylenilir çünkü hepsi Tanrılar'ın beşiği olmasıyla ünlü Delos etrafında gruplanmıştır. Solunda Imbros, Tenedos, Lemnos ve Thasos'u yıkar, (rüzgâr) sert olduğunda Lespos'u şiddetli fişkırtır. **3** Oradan sonra, ters akıntıyla Apollon Smintheus'un Tapınağı'nı, Troad'ı ve ölü kahramanlarıyla ünlü Illium'u yıkar. Protagoras ve Democritus'un evi ayrıca Thracia'lı Diomedes'in kana bulanmış yeri Abdera'nın girişinde görülen batı rüzgârlarıyla karşı tarafında yer alan Melas Körfezi'ni oluşturur. Ayrıca içinden Hebrus'un aktığı vadileri ve Aeneas'ın kötü kehanetler etkisinde kaldığı ama daha sonra bu kehanetleri terk edip Tanrılar'ın rehberliğinde antik Ausonia'ya geçtiği şehir olan Aenos'u ve Maronea'yı oluşturur.

4 Bundan sonra (Ege) giderek daralır, sanki doğal bir bileşim gibi Pontus'un içine akar ve bunun bir parçasıyla birleşerek Yunan harfi Φ (fi) şeklini verir. Ardından Hellespontus'u Rhodopa'dan ayırır, Hecuba'nın gömüldüğü farzedilen Cynossema'yı ve Coela'yı, Sestos'u, Callipolis'i geçerek akar. Karşı tarafında Achilles ve Aiax'ın mezarlarını, Xerxes'in köprüler inşa edip denizi yürüyerek geçtiği Abydos ve Dardanos'u, daha sonra Pers Kralı'nın Themistokles'e bir hediye olarak verdiği Lampsakus'u ve de Iasion'un oğlu Parius'un kurduğu Parion'u suyuyla yıkar. 5 Daha sonra yarım çember şeklinde her iki tarafa doğru kavis yapar ve sağa sola ayrılmış topraklara yeni bir görüş verir. Propontis'in sıçrattığı sularla, doğu tarafında Cyzicus ve Büyük Ananın kutsal tapınağı Dindyma'yı ayrıca Apameia'yı ve periler tarafından kaçırılan Hylas'ın takip edildiği yer olan Cius'u ve daha sonraki çağlarda kral tarafından Nikomedia olarak adlandırılan Astacus'u yıkar. Batıya döndüğünde Cherronesus'a ve Anaxagoras'ın oraya gökten taşların düştüğünü tahmin ettiği Aegospotamus'a ve Lysimachia'ya ve Hercules'in kurduğu, asker arkadaşı Perinthus'un anısına ithaf ettiği şehre çarpar. 6 Oluşan Φ (fi) harfinin şeklini tam olarak muhafaza edebilmek için, dairenin ortasında Proconesos ve Besbicus adası uzunca uzanır.

7 Bu bölgenin en uzak kısmından sonra, tekrar dar bir (boğaza) doğru küçülür, Chalcedon, Chrysopolis ve bazı belirsiz durakları geçerek Avrupa ve Bithynia arasından akar. 8 Diğer yandan onun sol yamacına Athyras limanı, Selymbria ve Atinalılar'ın bir kolonisi, eski Byzantium olan Constantinople ve üzerinde gemilere ışık veren, daha yükseğe inşa edilmiş bir kulesi bulunan Ceras burnu ona yukarıdan bakar. Bundan dolayı bu bölgeden esen alışılmış soğuk rüzgârlar Ceratas olarak adlandırılır.

9 Bu oluşumla kırılıp ve her iki denizin karışımıyla sona ulaştıktan sonra, artık büyür ve bir su dairesi şeklinde yayılır, öyle ki enine boyuna yayılan bir görünüme maruz kalır. 10 Öte yandan, onun bir adayı kuşatır gibi tüm kıyı yolculuğu mesafesi; Eratosthenes'e, Hekataeos'a, Ptolemaios'a ve bu tarz diğer keşiflerin araştırmacılarına göre 23.000 *stadia*'dır. Tüm coğrafyacılara göre deniz, bir Scyth yayı şeklini oluşturur. 11 Ve (deniz) güneşin doğu okyanusundan doğduğu yerde, Maeotis'in bataklıklarıyla sona erer, Roma eyaletleriyle çevrili batıya doğru yönelir, farklı dil ve geleneklere sahip insanları barındıran buradan, Büyük Ayı takımyıldızına bakar, güney tarafta ise hafif bir kavisle eğimleşir. 12 Bu geniş alana, Yunan şehirleri dağılır. Bunların hepsini, farklı zamanlarda birkaç Atinalı (kolonist) hariç Miletoslu kolonistler

kurmuşlardır. Bu Miletoslular, çok önceleri Doricus (Dor) Savaşı'nda kendisini ülkesi için kurban ettiği söylenen ünlü Codrus'un oğlu, Asia'daki diğer İonialılar arasından olan Nileus tarafından oluşturulmuştu. **13** Ayrıca, her iki taraftaki yaygın zayıf uçlarına, kendi yönlerine göre karşılıklı duran Thracius (Trakya) ve Cimmericus (Kimerya) adlı iki boğaz baskı yapar: Bunlar "Bosporuslar" olarak çağrılırlar, çünkü şairlerin de dediği gibi bir zamanlar ineğe dönüştürülen İnakhos'un kızı, bunlar arasından geçerek İonia Denizi'ne gitmiştir

14 Böylece Thracia Boğazı'nın sağ kavisini, eskilerin Mygdonia dedikleri Bithynia sahili takip eder. Burada Thynia ve Mariandena bölgeleri bulunur ve ayrıca Amycus'un zalimliği, Pollux'un kahramanlığıyla, bilici Phineus'un uçan kanatlı Harpyialar'dan korktuğu uzak diyarlara sürgün edilen Bebrykler bulunur. Uzunca körfezlere kavis yapan bu kıyıları boyunca Sangarius, Phyllis, Lycus ve Rheba nehirleri denize dökülür, (bunların) tam karşılarında her taraftan parçalanmış tepelere uzanan ve ikiz kayalar olan karanlık Symplegades vardır. Bunlar eski zamanlarda birbirlerine karşı korkunç bir çarpışmayla yığınlarını birbiri üzerine atma alışkanlığında idiler. Daha sonra ise çarpıştıkları bu yığınlara bir hamleyle gitmek için geri dönerlerdi. Eğer bir kuş bu bölünen ve çarpışan kayaların arasından uça bile, kanatlarının hızı onu çiğnenerek ölmesinden kurtaramaz. **15** Ama tüm gemilerin ilki olan Argo (gemisi) Colchis'e altın postu yağmalamak için hızla giderken (bu kayaların) aralarından zararsız geçmiştir, birleşen bu kayalıklar ise hızının kırılmasıyla hareketsiz kalmışlardır, öyle ki, bu hususta eski şairlerin şarkıları onaylamasaydı, bugün onları gören kimse, bir zamanlar (bu kayalıkların) ayrı olduklarına inanmazdı.

16 Bithynia'nın ötesindeki bölgede, hepsi kuruluşlarını Yunanlılar'ın faaliyetlerine borçlu olan Tios ve Amastris'in ayrıca büyük şehirler olan Heraclea, Sinope, Polemonion ve Amisos'un bulunduğu Pontus ve Paphlagonia eyaletleri ve bunun yanında bir de Lucullus'un oradan sözde meyveyi getirdiği Cerasus uzanmaktadır. Ayrıca meçhul olmayan Trapezus ve Pityus yerleşimlerini içeren iki ada vardır. **17** Bu yerlerin ötesinde yerlilerin Mychopontion diye adlandırdıkları Acherusia mağarası ve Acone limanı bulunur. Ve Arcadius olarak da bilinen Acheron ayrıca Iris, Thybris ve de (bunların) yakınında olan Parthenius gibi farklı nehirler de vardır. (Bunların) hepsi hızlı bir akıntıyla denize dökülürler. Bir sonraki nehir ise, Armonius dağından çıkıp Themiscyra ormanları

arasından akan Thermodon'dur. Amazonlar daha sonraları buralara şöyle ki göç etmek zorunda kalmışlardı:

18 Komşularına sürekli kayıplarla zarar verdirip, onları kanlı saldırılarla yok eden eski Amazonlar tutkuyla yaşarlardı. Düşmanlarıyla kendi güçlerini ve onların, sık sık atakta buldukları komşu bölgelerde daha güçlü olduklarını göz önüne alarak birçok ulusa saldırdıktan sonra, bölükleri, Atinalılara karşı savaş açtılar. Ancak şiddetli bir çarpışmanın ardından her yöne dağıldılar. Süvarilerinin yan kanatları savunmasız kaldığı için hepsi yok oldular. **19** Bu yıkım haberi üzerine geri kalanlar, savaş için uygun olmayıp evlerini terk etmek üzere uzak yerlere (gitmeye) razı oldular. Böylece kendilerine bunu ödeten komşularının benzer ölümcül saldırılarından kaçınmak için, Thermodon'un sakin bir yerleşimine göç ettiler. Daha sonra çok sayıda evlatları sayesinde gittikçe çoğalan nesiller, çok güçlü bir gurupla doğdukları yerlere geri geldiler. Sonraki zamanlarda ise farklı milletlerin insanları için yine korku yarattılar.

20 Oradan (Thermedon) uzakta olmayan, Carambis tepesi, yumuşak bir eğimle çıkarak, kuzeydeki Büyük Ayı'ya (takımyıldızına) doğru yükselir. Bunun karşısında ise 2500 *stadia* mesafede Taurica'nın dağlık burnu olan Criumetopon vardır. Bu noktadan tüm sahil, Halys Nehri'nden başlayarak, sanki uzunluğuna düz bir çizgi çizer gibi yayın iki ucuna bağlanmış bir kordon şeklini verir. **21** Bu bölgelere sınır olanlar; tüm savaşçıların en acımasız olan Dahae ve demiri ilk çıkartıp işleyen Chalybler'dir. Bunların ötesinde açık alanlara sahip Byzareler, Sapireler, Tibarenler, Mossynoeclar, Macronlar ve adetleriyle alakalı bir şey bilmediğimiz halk olan Philyresler vardır. **22** Buralardan kısa bir mesafede, ünlü kişilerin mezarları yer alır. İçlerinde Sthenelus, Idmon ve Tiphys gömülüdür. Bunlardan ilki; Hercüles'in yol arkadaşıydı, Amazonlar'la olan savaşta ölümcül yara almıştı. İkincisi Argonautlar'ın kâhiniydi, üçüncüsü de aynı geminin en dikkatli dümencisiydi. **23** Bahsi edilen yerler geçildikten sonra Aulion Mağarası ve ismini kurucusundan, üç yılda bir yapılan festival sonrası Hindistan halkına yenik düşüp bu bölgelere geri dönen Bacchus'tan (Dionysus) alan Callichorus Nehri'ne gelinir. Bu nehrin yeşil ve karanlık bentleri etrafı, eski zaman Bacchus şenlikleri ve danslarını canlandırmıştı. Bazıları bu tarz kutsal festivalin Trieterica olarak adlandırıldığını düşünür. **24** Bu sınırların ötesinde Camaritae halkının popüler yerleri ve eski Mısır kökenli Colchisliler'in gürültülü seferleri içinde yer alan Phasis (nehri) vardır. Buradaki diğer şehirlerin arasında, adını nehirden alan Phasis (şehir) ve bugün hala bilinen, hatta Heniokhiler'in kurucuları, Castor

ve Pollux'un arabacıları olan, Amphitus ve Spartalı Cercius tarafından kurulmuş Dioscurias (şehri) vardır. **25** Bunlardan kısa bir mesafede de Achaelar ayırt edilir. Bunlar, Troia'daki ilk savaştan sonra (tarihçilerin belirtmediği gibi Helen için savaşılan değil) Pontus'a geri gelerek tüm düşmanlarıyla amaçsızca çarpışanlardı. Konaklamak için sabit bir yer bulamayınca sert iklimin hüküm sürdüğü ve kalıcı karlarla kaplı dağların zirvesine yerleştiler. Dahası yağmacılık yaparak tehlikeli yaşama alıştılar ve de gittikçe vahşileştiler. Onlarla yan yana olan Cercetae hakkında ise bahsetmeye değer önemli bir bilgi yoktur.

26 Bu yerleşimlerden sonraki sırtı, Cimmericus Boğazı'nın yerlileri izler. Burada Milet şehirleri ve hepsinin anası olan Panticapaeum vardır. Burayı ise, doğal ve yabancı kaynaklarla yükselen Hypanis nehri yıkar. **27** Buradan Caspius Denizi'ne kadar yayılan yerlerde, Tanais yakınlarında oturan Amazonlar vardır. Tanais Nehri, Caucasus kayalıkları arasından yükselip kavisle dolaşarak akar ve Asya'yı Avrupa'dan ayırdıktan sonra Maeotis gölünde son bulur. **28** Bunun yanında ise Ra Nehri vardır. Bentlerinde aynı isimli, enerji sağlayan bir bitki büyür ve türlü türlü yararları olduğundan tedavi amaçlı kullanılır.

29 Tanais'in öte tarafında Sauromatae halkının bir uzantı bölgesi vardır. Buralardan bitip tükenmez nehirler olan Marabius, Rombitus, Theophanius ve Totordanes akar. Ancak geniş bir mesafede, Corax nehrini içine alarak Euxinus seviyesinde dışarı atan kıyıyla bağlantılı yerlerde ise başka bir Sauromatae halkı bulunur.

30 Bu en geniş çemberin yanında Maeotis Gölü vardır. Gölün bolca kanallarından büyük su kütleleri, Panticapeum dar boğazından geçerek Pontus'un içine akar. Gölün sağ tarafında ise Yunanlılar'ın inşasıyla kurulu olan Phanagorus ve Hermonassa adaları bulunur. **31** Bu bataklıkın civarında ve en uzak kısımlarında farklı dil ve adetleriyle birbirine benzemeyen birçok millet yaşar. Bunlar; Ixomatae, Maeotae, Lazyges, Roxolani, Halani, Melanchlaenae ve bir de Geloni ile Agathyrsi halklarıdır. Agathyrsi halkının bulunduğu yerde bol miktarda "adamans taşı" vardır. Daha ötede ise herkesten uzakta yaşadıkları için bilinmeyen başka insanlar da vardır. **32** Fakat Maeotis'in sol yanında Yunan kolonileriyle dolu Cherronesus vardır. Buradaki halk, toprağı sürdüğü ve verimli ürünleriyle geçindiği için sessiz sakin ve barışçıldır.

33 Buradan uzak olmayan bir yerde, farklı krallığa bölünmüş olan Tauri halkı ayrılır. Bunların arasında acımasız vahşilikleriyle korkutucu olan Arichi, Sinchi ve Napaei halkları vardır. Bunlar sürekli olan özgürlükleriyle vahşiliği, acımasızlığı uyandırdıkları

için denize “konuk sevmez” adını vermişlerdir. Ancak buna karşın, biz Yunanlılar’ın, bir aptalı εὐήθης (euethes/saf, art niyetsiz) ve geceyi εὐφρόνη (euphrone/iyi, hoş bir zaman) ve öfkeyi de εὐμενίδες (eumenides/merhametli) olarak çağırdığımız gibi ironik bir yolla Pontus’un adı da Εὐξεινος (eukseinos/konuk sever) olarak çağrılır. **34** Aslında onlar Tanrılar’a insan kurban verirler ve aralarında Orsiloché diye adlandırdıkları Tanrıça Diana’ya ise yabancıları kurban ederlerdi. Kurbanların kafataslarını ise, sanki sonsuz yiğitliklerinin bir anıtı gibi, tapınağın duvarlarına asarlardı.

35 Bu Taurica ülkesinde tamamıyla boş olan ve Achilles’e adanmış Leuce adası vardır. Tapınaktaki eski kalıntılara bakıldığında, şayet bu adaya şans eseri herhangi bir şey getirilirse, hediyeler aynı kahramana adanırdı. Akşam vakti ise gemilerine dönerlerdi. Söylenilir ki; hayatını riske atmak istemeyen kişi geceyi burada geçirmezdi. Burada, kökenleri ve Hellespontiacus (Hellespont) savaşları üzerine uygun zamanda bahsedeceğimiz, iskele kuşuna benzer beyaz ve su kuşları vardır. **36** Ayrıca bir kişi Taurica şehirlerinden geçerse, göze çarpanlar arasında, Eupatoria, Dandace, Theodosia ve insan kurbanlarıyla kirlenmemiş başka küçük şehirler de vardır.

37 Bu noktaya kadar genişlediği düşünülen yayın zirvesi, şimdi ise onun nazikçe kıvrılmış ve gökteki dişi ayının altına uzanmış kalıntısıdır. Artık talep üzerine Thracia Bosphorus’un sol yanını takip edeceğiz, ancak şunlar hatırlatılmalıdır; tüm ırkların yayları bir mızrak kavisle bükülü iken, Scythler’in ya da Parthlar’ın her iki tarafta içe doğru kıvrık ve geniş bir boynuzla çıkıntı yaptığı için tektir. Düz bir küresel sap onu ortadan böldüğü için de, gittikçe küçülen bir ağzın şeklini verir.

38 Rhiphaeus dağlarının sona erdiği bu bölgenin hemen başında, nezaketleriyle bilinen Arimphae halkı yaşar. Onları, Chronius ve Visula nehirleri, takip ederek akar. Onların yanında ise Massagetler, Halanlar ve Sargetler ile ne isimlerini ne de geleneklerini bilmediğimiz daha başka belirsiz halklar vardır. **39** Bu arada, buradan çok fazla uzakta olmayan bir yerde Carcinites Körfezi ve aynı isimli nehir uzanır. Bu yerlerin arasından da Trivia’nın kutsal ağaçlıkları yayılır. **40** Bitişinde ise, Nervii dağlarından yükselen, özgün akarsu kollarıyla artmış ve birçok nehrin büyüğü olan, hatta dalga kasırgalarıyla kırılarak denize karışan Borysthenes (Irmağı) vardır. Onun ağaçlık bentlerinde ise Borysthenes ve Cephalonesus şehirleri ve de Büyük İskender ve Caesar Augustus’a atfedilmiş sunaklar vardır. **41** Daha sonra neredeyse uzak mesafede, kökeleri bilinmeyen Sindi halkının yaşadığı bir ada vardır. (Bu Sindiler’in) efendilerinin Asya’da uğradıkları felaketten sonra,

eşleri (hanımları) ve mallarına el konulmuştur. Bunların bitişiğinde ise, bir zamanlar Thessalia liderinin talimleriyle anısı olan, yerlilerinin ise “Achilles’in yarış pisti” diye çağırdıkları dar uzun bir kıyı vardır. Bunun yanında da Tyras nehrinin yıkadığı, Phoeniceliler’in kolonisi Tyros şehri vardır.

42 Daha önce söylediğimiz bir çember genişliğine sahip olan yayın ortasındaki mesafe, etkin bir seyyahla 15 günde tamamlanır. Burada Avrupalı Halanlar, Costoboclar ve sınırsız olduğu düşünülen bu geniş topraklara yayılmış sayısız Scythia halkları vardır. Bu halkların sadece küçük bir kısmı meyvelerle beslenir, diğer tümü ise ne saban ne tohum ekme bilmeksizin çöl çoraklığında tembel tembel dolaşp dururlar, fakat üstleri başları kirli bir şekilde olup çok çirkin ayinler yaparak vahşi hayvanların donmuş etleriyle beslenirler. Ayrıca onlar sevdikleri şeyleri, barınaklarını hatta değersiz eşyalarını bile ağaç kabuklarıyla sararak arabalara koyarlar. Beğendikleri bir yer olunca da, arabalarını o yere döndürüp götürürler böylece sorunsuz bir şekilde oturdukları yerlerini değiştirirler.

43 Yayın son kıvrımının belirlediği, limanlarla dolu diğer dönemece geldiğinde ise, Peuce adası dışa doğru çıkıntı yapar. Bu yerleşimin yakınlarında ise Trogodytae, Peucini ve daha küçük başka halklar vardır. Ayrıca bu yerleşimin yakınlarında, bir zamanlar en güçlü şehir olan Histros, Tomi, Apollonia, Anchialos, Odessos ve bunlara ek olarak Thracia sahilini çevreleyen daha başka birçok şehir de vardır. **44** Aslında Rauracus Dağı yakınlarından doğan Danubius Nehri, Raeticus’un sınırlarıyla geniş arazilerin arasından yayılır. Ayrıca, neredeyse hepsi geçilebilir olan 60 akarsu kolunu aldıktan sonra, 7 ağızla Scythia sahilinden geçerek denize ulaşır. **45** Yunan dilinde isimleri yorumlandığı üzere bunlardan ilki; daha önce söylenen Peuce adasıdır, ikincisi Naracustoma, üçüncüsü Calonstoma, dördüncüsü Pseudostoma’dır. Fakat Borionstoma ve hatta sonrasında gelen Stenostoma diğerlerinden daha durgundur, yedincisi ise çamurlu ve bataklık görünümünde koyu renklidir.

46 Fakat Pontus, tüm çevresi boyunca sislidir ve diğer denizlerden daha tatlı ve de sığdır çünkü hava, nemin buharlaşmasından dolayı sıkılaşarak yoğunlaşır ve içine akan suyun kütleleriyle harmanlanır. Onu çevreleyen nehirlerin toprak ve çamuru yığınla doldurmasıyla da (Pontus) sıgılık içinde yükselir. **47** Denizimizin en uzak sınırlarından balık sürüleri buraya gelir, yumurtlamayı istedikleri zaman ise yavrularını tatlı sularla daha sağlıklı yetiştirmek üzere burada yoğun olan oyuk sığınaklara doğru geri çekilirler. Böylece obur deniz canavarlarından korunurlar. Zira küçük ve zararsız yunuslar haricinde

bu çeşit deniz canavarlarına Pontus'da rastlanmaz. **48** Fakat aynı Ponticus (Pontus) Körfezi'nin bir kısmı, kuzey rüzgârları ve donun etkisiyle zarar görür, böylece buz bağlanır, öyle ki; ne nehirlerin izlediği yolun, (bu buzun) altından geçtiğine inanılır ne de bu güvenilmez ve kaygan zeminde insan ya da hayvan bulunabilir. Bu kusur, saf bir denizde asla olmaz ancak burada deniz nehirlerle karıştığını hisseder. Beklediğimizden daha uzun sürdüğü için (hikâyenin) geri kalanını hızlandıralım.

49 Şimdiki sevinçlerin sonuna, uzun zamandır beklenen ancak birçok dolambaçlı konuşmalarla geciktirilen başka bir hadise daha eklendi. Aquileia'nın savunucuları ve daha sonra quaestorları olan Agilon ve Jovius aracılığıyla, uzun yorucu kuşatmanın ve Constantius'un ölümünün öğrenilmesi ardından kapıların açılması üzerine isyanın karaya çıkan elebaşlarının teslim olduğu haberi bildirilmişti. Yukarıda bahsedildiği gibi, bunlar canlı canlı yakılmıştı. (Geri kalanların) hepsi kabahatlerine rağmen müsamaha ve mağfiret elde etmişlerdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. METNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

8.1 Ammianus, bir önceki bölümün son kısmında (XXII.7.9), imparatorluk sınırlarının ötesindeki bazı yerlerden birtakım elçilerin geldiğini söyledikten sonra 8. bölümünün ilk satırlarına *occasione magni principis* ifadesiyle devam etmiştir. Burada “büyük bir hükümdarın” (*magni principis*) ifadesiyle kastettiği kişi elbetteki İmparator Julianus’dur (M.S. 361-363). Ammianus “büyük” (*magnus*) sıfatıyla onu nitelendirirken bir yandan da yüceltmıştır. *Occasione* sözcüğü temel manada “fırsat” anlamına gelir ancak Ammianus’un buradaki kullanımı “icraatları” ya da “tarihi” olarak düşünülebilir. Çünkü bir önceki bölüme bağlı olarak, uzak coğrafyalardan elçilerin gelişinin şimdi bu yerler hakkında bilgi vermeye bir fırsat sağladığı düşünülmüştür (Drijvers, 1998: 271). Kısacası bizi bu yerlere getiren ya da Ammianus’u bu yerler hakkında bilgi vermeye iten şey aslında Julianus’un tarihidir.

Ammianus *Pontici*⁷⁰ *sinus* ifadesiyle Pontus’u bir deniz olarak değil de körfez olarak vermiştir.⁷¹ Muhtemelen bu ifadenin kullanımı, diğer antik eserlerde olduğu üzere (Catull. 4.9; Plin. *nat.* II.68.173; Sol. *Coll. Mem.* 38.11) bir zamanlar Pontus Euxinus’un Akdeniz’in bir parçası olarak düşünülmesinden ötürüdür (Den Boeft ve diğerleri: 1995, 92).

Ammianus’un, eserinde tam olarak hangi kaynakları kullandığını söylemek mümkün olmasa da burada *visa vel lecta* ifadesiyle aslında bizlere kaynağının gözlemledikleri (*visa*) ya da okudukları (*lecta*) olduğunu bizzat söyler.⁷² Hatta vereceği bu bilgilerin de *perspicua fide* “açık ve güvenilir” olduğunu iddia eder.⁷³ Ancak buraya bizzat

---

⁷⁰ Ponticus, Pontus’un sıfat halidir. Bkz. Kabağağaç ve Alova 1995: 456.

⁷¹ Ancak buna karşın Pontus Euxinus’u eserinin bazı kitaplarında (Amm. Marc. XXXI.4.2; 16.2) yalnızca Pontus, bazılarında ise (XXVII.4.7; XXX.1.22) Pontus Euxinus olarak kullanmıştır. Herodotos (Hdt. IV.37) ise Karadeniz’i “Kuzey Denizi” olarak verir.

⁷² Eserinde esasen yazılı kaynaklara yani okuduklarına dayalı bir Pontus tasviri yaptığı düşünceleri için ayrıca bkz Drijvers, 1998: 275; Den Boeft ve diğerleri, 1995: 90.

⁷³ Güvenirliği hususunda benzer kullanımları *clara fide* ve *liquida fide* için ayrıca bkz. Amm.Marc. XVII.1.4; XXI.13.6; XVI.5.10.

seyahat ettiğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Dolayısıyla gözlemlediklerinin ne doğrultuda olduğu da tartışılır.

8.2 Ammianus Pontus'a olan yolculuğuna bu noktadan itibaren, *Athos in Macedonia mons ille praecelsus navibus quondam Medicis pervius* bir zamanlar Pers gemilerinin geçtiği Makedonya'daki yüksek dağ "Athos"⁷⁴ ve *Caphareus Euboicus scopulus, ubi Nauplius, Palamedis pater classem conlisit Argivam* Palamedes'in babası Nauplis'in Argive donanmasını bozguna uğrattığı yer olan Euboea⁷⁵ adasının dağlık burnu "Caphareus" ile başlar (Bkz. **Harita 2**). Herodotos'a göre (VII.22) Athos, üzerinde insanların yaşadığı, denize ulaşan büyük ve ünlü bir dağdır. Karaya bağlandığı yönde yaklaşık 12 *stadia*⁷⁶ genişliğinde, bir yarımada şeklini veren kıstak bulunur, burada dağ alçalır ve bir ova oluşur. M.Ö 492 yıllarında Pers donanması bu Athos dağı dolaylarında büyük kayıplara maruz kalınca, bunun üzerine II. Pers seferleri sırasında Kserkses, donanmasına güvenli bir yol sağlamak için Athos dağından kazılı bir kanal açmıştır (Hdt. VI.44-45; VII.23). Euboea adasının dağlık burnu Caphareus ise, antik Yunanistan'ın Argolis bölgesinde yer alan Nauplia'nın kurucusu Nauplius'un, Caphareus'da yanlış savaş alarmı üzerine Yunan donanmasının karaya oturması ve Troia'da Yunan savaş kahramanlarının eşlerinin onları aldattığı dedikodusunun yayılması üzerine özellikle oğlu Palamedis'in öldürülmesinin⁷⁷ de intikamını aldığı yerdir (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 92).

Ammianus Athos ve Caphareus'un, *licet longo spatio controversi a Thessalo mari distinguunt Aegaeum* Aegaeus'u (Ege), Thessalia⁷⁸ denizinden birbirlerine uzak mesafede olmasına rağmen ayırdığını söyler. Ammianus Caphareus'u sınır olarak gösterirken Thessalia Denizi'ni normal korunan boyutlarından daha geniş göstermiştir. Hâlbuki sınır

⁷⁴ Bugün kuzey Yunanistan'da yer alan Aynaroz Yarımadası.

⁷⁵ Bugünkü Eğriboz adası. Scylax (*periplus*, 58), bu adanın dört kentli olduğunu, bu kentlerin ise; Karystos, Eretria ve limanı, Khalkis ve limanı, Hestia ve limanı olduğunu söyler.

⁷⁶ Hellenlerde bir ölçü birimidir. Yaklaşık 600 ayak uzunluğundadır. Ancak antikçağda bu mesafenin ölçümü belirli bir standarda bağlanmadığından, 1 *stadion*'un uzunluğu 177.6-192.28 metre arasında değişmekteydi (Arslan, 2005:11, dn. g). Daha detaylı bilgi için bkz. Haupt, 1929: 1930-1963.

⁷⁷ Nauplius'un harflerin, zarların, dama ve santranç gibi oyunların ve daha birçok şeyin mucidi olan zeki oğlu Palamedes, Odysseus'u sahte deliliğini bırakmaya zorlaması üzerine onun intikamının kurbanı olmuştur. Odysseus, Palamedes'in çadırına altın gömmüş ve onu kendilerine ihanet edip Troialılarla işbirliği yapmakla suçlamıştır. Görünüşte sağlam kanıtlara dayandırılan ama suçsuz olan Palamedes bunun üzerine yargılanarak ve taşlanarak öldürülmüştür (Ovid. *Met.* XIII, 75-90).

⁷⁸ Ege Denizi'nin batı kıyılarına sınır olan bölge ve denizin adıdır. Thessalia bölgesi, kıyı ve iç kesim kentleri hakkında bkz. Scylax, *periplus*, 64.

çizgisini Caphareus değil daha kuzeyde ve içerde yer alan Sciathus⁷⁹, Peparthus ve Olcus adaları belirler (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 93).

Ammianus bu noktadan itibaren Ege Denizi'nin gittikçe büyüdüğünü ifade ettikten sonra Ege'nin, *dextra, qua late protenditur, per Sporadas est insulosum atque Cycladas* sağındaki genişliğinin Sporad ve Cyclad adalarına⁸⁰ doğru ada bakımından zengin olduğunu söyler (Bkz. **Harita 2**). Bunu da *quod omnes ambiunt Delon partu deorum insignem* tüm adaların, Tanrılar'ın beşiği olmasıyla ünlü Delos⁸¹ etrafında toplanmış olmasına bağlar. Bu bilgiyi verirken *ideo sic appellatas* “böyle söylenilir” ifadesi, Ammianus'un ayrıca sözlü kaynak kullandığını da gösterir. Ammianus burada *dextra* yani sağ tarafı ifadesiyle Ege'yi sanki Caphareus burnuymuş gibi algılayıp Ege'nin güneyinde yer alan Cyclad adalarını sağındaymış gibi verir. Elbette ki burada Ammianus'un bu bilgileri verirken kendisinin, Ege'nin hangi yönünden bakarak sağ-sol ifadesini kullandığını bilemiyoruz. Ancak bir sonraki cümlede Ege'nin, *laeva Imbrum et Tenedum circumluens et Lemnum et Thasum* solunda Imbros⁸², Tenedos⁸³, Lemnos⁸⁴ ve Thasos⁸⁵ adalarını yıkadığı ve de *Lesbo inliditur violentius* Lesbos'u⁸⁶ şiddetli fişkırttığı ifadelerinden anlaşılıyor ki *dextra-leava* yani sağ-sol yönüyle kastettiği şey Ege'nin güney ve kuzey yönleridir. Bu durumda sağında yani güneyinde verdiği Cyclad adaları doğru konumlandırılmıştır. Ancak Sporad adalarının konumu bugüne nazaran yanlıştır. Bugün Kuzey Sporadları olarak bilinen ve Euboia'nın kuzeyinde yer alan bu adaların Cyclad adalarıyla bağlantısı yoktur. Lakin burada Ammianus dışında Strabon'un da bizlere verdiği bilgilerden yola çıkacak olursak, antik dönemde Sporad ve Kyklad adaları arasındaki sınırın bugünkünden farklı olduğunu da görebiliriz. Örneğin Strabon'a göre (X.5.2) Sporad

⁷⁹ Kuzey Sporad adalarından biridir.

⁸⁰ Strabon'a (X.5.3) göre bu adalar daha sonra eklenenler haricinde sayı olarak 12 tanedirler: Ceos, Helena, Seriphos, Melos, Siphnos, Cimolos, Paros, Naxos, Syros, Myconos, Tenos ve Andros. Scylax (*periplus*, 58) ise bunlara Kythnos, Delos ve Rhene adalarını da ekler.

⁸¹ Efsaneye göre Poseidon, günün birinde yabasıyla denize vurmuş, vurduğu yerden üzerinde bir ot bile bitmeyen, yalın kayalıklı bir ada oluşmuş. Gel git zaman Tanrıça Leto doğuracağı vakit bir yer aramış ama hiçbir yer onu barındırmak istememiş. Derken karşısına yüzen bir ada çıkmış ve Leto adaya; “eğer doğumuna izin verirse kendisine bir tapınak yaptıracağına, öyle ki bütün geçimini bu tapınağa gelen gezgin ve yakarıcılardan çıkarabileceğini” ant içmiş. Nitekim ikiz çocukları Apollon ve Artemis'i güç bela bu adada doğurmuş. O vakitten sonra adaya “parlak” anlamına gelen “Delos” adı verilmiş. Ancak bunu çekemeyen Zeus onu toprağın dibine mıhlamış böylece o da Kyklad adalarından biri olmuş. Ayrıca burada dört yılda bir Apollon törenleri kutlanırmış (Erhat, 2006: 84-85).

⁸² Bugünkü Gökçeada.

⁸³ Bugünkü Bozcaada.

⁸⁴ Bugünkü Limni.

⁸⁵ Bugünkü Taşöz adası.

⁸⁶ Bugünkü Midilli adası.

adaları Delos ve Cyclad adalarının hemen yakınındadır. Yine başka bir ifadesine göre (Strab. XIV.212), Rhodos'luların kentinden sonra Thoantion burnu ve buradan sonra Khalkia ve Khalkia'nın komşusu olan Sporadlar gelir. Son olarak da Strabon (X.5.14), buradaki Sporadlar'ın kalıntılarından söz eder. Buna rağmen burada isimlerini vermez. Demek oluyor ki antik dönemde Sporad adaları bugünkü konumlarına nazaran Kyklad adaları civarında belki de küçük ve dağınık adalardı ya da buradaki adalara Sporadlar deniliyordu. Muhtemelen Ammianus burada denizin güneybatısında dağınık adalar olan Batı Sporadlar'ı kastetmiştir. Durum böyle olunca Ammianus'un verdiği bilgiler Strabon ile örtüşmektedir.

8.3 Ammianus burada, yine Ege Denizi'nin *Apollinis Sminthii templum et Troada perstringit et Ilium heroicis casibus claram* Apollon Smintheus⁸⁷ tapınağını, Troad'ı⁸⁸ ve ölü kahramanlarıyla ünlü Ilium'u⁸⁹ yıkadığını söyler. Denizin ise, bu olayı *gurgitibus refluis* ters akıntıyla yaptığını da belirtir. Burada ters akıntı ile kastettiği, bir önceki ifadeyle bağlantılı olarak, Ege Denizi'nin rüzgâr sert estiğinde Lespos'u fişkırtmasıyla buradan taşan deniz suyunun karaya kadar uzanıp Troad'ı, Ilium'u ve Apollon Smintheus'un tapınağını ıslattığı kendi suyudur. Burada bahsettiği Apollon Smintheus ise, "Farelerin Efendisi" olarak bilinen ayrıca İlyada destanının ilk dizelerinde ön plana çıkan, Tenedos'un güçlü kralıdır (Hom. *Il.* I.35-40). Kastedilen ise tanrı Apollon'dur, Smintheus ise tanrının bu bölgedeki (Troad) epithetonudur (Erhat, 2006: 45). Strabon'a göre bu bölgede iki tane Apollon Smintheus tapınağı vardır. Bunlardan biri Tenedos adasındaki (Strab. XIII.1.46) diğeri ise Khrysa' daki⁹⁰ (Strab. XIII.48,63; ayrıca Skylax, *periplus*, 95) tapınaktır. Ancak burada Ammianus'un hangi tapınaktan bahsettiği zihinlerde bir soru işareti bırakır. Den Boeft (1995: 94) bu tapınağın karaya yalnızca 40 stadia mesafede olan Tenedos'daki tapınak olduğunu düşünür. Ancak burada suyun fişkırtıp sıçrama mesafesi düşünüldüğünde Lesbos'a daha yakın olan Khrysa'daki tapınağın olması ihtimali daha yüksektir. Keza Strabon' a göre buradaki tapınakta tanrının bir heykeli ve ayakları altında ise Smintheus'un etimolojisinin sembolü olan fare bulunur. Fare öyküsü de bu yerle

---

⁸⁷ "Farelerin Efendisi". Antik Yunancada σμίνθος (sminthos) "fare", θεός (theos) "tanrı" anlamına gelir (Liddell ve Scot, 1996: 362, 737).

⁸⁸ Bugünkü Çanakkale Bölgesi'nin antik dönem adıdır.

⁸⁹ Troad bölgesinde, antik İda dağı (bugünkü Kaz dağı) eteklerinde bulunan tarihi Troya kentidir. İlyada ve Odysseia destanlarının efsanevi kenti olan Troya, Latince kaynaklarda Troia ya da Ilion olarak geçer. Bkz. Kabağağaç ve Alova, 1995: 278,610.

⁹⁰ Bugün Biga yarımadasının güneybatı ucu, Ayvacık ilçesinin Gülpınar beldesidir.

alakalıdır. Buranın yakınında bulunan Hamaksitos⁹¹ adlı yere Creta’lılar⁹² akın edince çok miktarda tarla faresi topraktan çıkıp onların silah ve teçhizatlarındaki deri kısımları yemişler, bu olay üzerine Creta’lılar da buraya yerleşmişlerdir. Strabon buradaki bilgilerine, Pontos’lu Herakleides’in bu tapınağın çevresinde sürüler halindeki farelerin kutsal kabul edildiğini ve bundan dolayı heykelin, bir ayağıyla farenin üzerine basar şekilde yapılmış olduğunu da ekler (Strab. XIII.1.48).

Ammianus anlatısına yine Ege denizinin yaptığı icraatları uzun bir cümle içerisinde ortak fiil olan *efficit* “oluşturur” yüklemiyle vermeye çalışmıştır. Buna göre Ege denizi; *efficitque Melana sinum oppositum Zephyro, cuius apud principium Abdera visitur Protagorae domicilium et Democriti, cruentaeque Diomedis Thracii sedes* Protagoras⁹³ ve Democritus’un⁹⁴ evi ayrıca Trakyalı Diomedes’in kana bulanmış yeri Abdera’nın⁹⁵ girişinde görülen batı rüzgârlarıyla karşı tarafında yer alan Melas⁹⁶ Körfezini oluşturur (**Harita 2**). Ammianus burada Melas körfezini verirken bunu tanımlayıcı birçok bilgiyi de beraberinde vermiştir. Melas Körfezi’ni, batı Thracia’nın bir kıyı kenti olan Abdera’nın karşısında yer aldığını söyleyerek doğru konumlandırma yapmıştır. İlk sofistlerden Protagoras’ın ve filozof Demokritus’un buralı olduğu bilgisini vermesinin yanında ayrıca bu yerin Trakyalı kahraman Diomedes’in de kana bulanmış kenti olduğu düşüncesiyle mitolojik bir hikâyeyi de bizlere kapalı olarak sunmuştur. Thracia’lıların kahramanı hatta kralı olduğu düşünülen Diomedes, efsaneye göre ülkesine gelen yabancıları atlarına yem olarak verirmiş. Herakles bir gün arkadaşlarıyla Thracia sahillerine geldiğinde bu sefer kendileri, Diomedes’i atlarına yedirtip bu vahşi töreye son vermişlerdir (Erhat, 2006: 90).

---

⁹¹ Oğuz Tekin, Apollon Smintheos tapınağının bulunduğu Hamaksitos’un İ.Ö. 4. yüzyılda tarihlenen bronz sikkelerinin ön yüzünde Apollon başı, arka yüzünde ise ya Apollon Smintheos ya da tanrının atribüsü olan lirin yer aldığını söyler (Tekin, 2008: 94). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu bölgede Strabon’un (XIII.1.48) da dediği gibi Smintheos ismi birçok yerde kullanılmıştır hatta Khrysa’lılar bu tapınaklarına “Smintheion” demişlerdir. Onun için bu bölge Apollon Smintheos’un kutsal alanı olarak görülür. Daha detaylı bilgi için bkz Çizmeli-Öğün, 2004: 26-31.

⁹² Ege denizinin güney ucunda yer alan Girit ada sakinleridirler.

⁹³ Abderalı olan Protagoras antik çağın ilk sofistlerinden biri olup, M.Ö 500 civarında doğduğu düşünülür. Herşeyin ölçüsünün “insan” olduğunu, doğru dediğimiz şeyin ise “insanın doğru olarak gördüğü şeyden ibaret” olduğunu savunur. Detaylı bilgi için bkz. Jones, 2006: 103-104. Ammianus’da Protagoras ismi ilk kez bu kitap ve bu bölümde geçmiştir.

⁹⁴ Abderalı Demokritus M.Ö 460-370 yılları arasında yaşadığı düşünülen bir filozoftur. Ayrıca “gülen filozof” olarak da bilinen Demokritus, aslında düşünmemiz ve bütün tinsel etkilerimizin atomlar sayesinde olduğunu, bunlara da “ruh atomları” dendiğini iddia eder. Detaylı bilgi için bkz. Jones, 2006: 115-116. Ammianus’da Demokritus ayrıca XV.1.4, XVI.5.1, XXVIII.4.34’de geçmiştir.

⁹⁵ Batı Trakya’da deniz kenarında yer alan antik bir Yunan kentidir. Antik dönemde Abdera için bkz. Strab. VII. frg. 44; Plin. nat. IV.42, XXV.94; Scylax, *periplus*, 67.

⁹⁶ Bugünkü Saros Körfezi. Herodotos’a göre (VII.58) bu körfez adını, yeteri kadar suyu olmadığından kuruyan Melas Irmağı’ndan alır. Ayrıca bkz. Scylax, *periplus*, 67.

Yine mitolojiye göre Herakles'in arkadaşı Abderos, bu savaş esnasında sürüklenerek ölmüş Herakles ise arkadaşının anısına orada bir şehir kurarak şehre Abderos yani Ammianus'un bahsettiği Abdera ismini vermiştir.⁹⁷

Ammianus Ege'nin oluşturduklarına, *convalles, per quas Hebrus sibi miscetur* içinden Hebrus'un⁹⁸ aktığı vadileri de ekler. Son olarak ise, *Maronea et Aenus, qua diris auspiciis coepta moxque relicta ad Ausoniam veterem ductu numinum properavit Aeneas* Aeneas'ın⁹⁹ kötü kehanetler etkisinde kaldığı ama daha sonra bu kehanetleri terk edip tanrıların rehberliğinde antik Ausonia'ya¹⁰⁰ geçtiği şehir olan Aenus'u¹⁰¹ ve Maronea'yı¹⁰² oluşturduğunu söyler. Ammianus burada Hebrus'dan bahsederken içinden aktığı bu vadilere değinmediği gibi Hebrus Nehri hakkında da en ufak bir bilgi vermez. Ancak eserinin XVIII.6.5'a baktığımızda Hebrus nehrinin Odrysae¹⁰³ dağlarından döküldüğüne değinir. Diğer kitaplarında ise (XXVII.4.10; XXXI.11.4) Hebrus ve civarında başlarından geçen olayları anlatan Ammianus'un, aslında bu yerler hakkında görsel bilgiye sahip olduğunu anlıyoruz. Ammianus (XXVII.4.13)'da Aenus hakkında ise kentin Aeneas tarafından kurulup daha sonra terkedildiğini söyler.¹⁰⁴

8.4 Ammianus bu noktadan itibaren Ege'nin, *gracilescens paulatim gittikçe daraldığını ve sanki doğal bir bileşim gibi ruens in Pontum* Pontus'un içine aktığını ve de *eiusque partem ad se iungens, in speciem Φ litterae Graecae formatur* onun bir parçasıyla birleşerek Yunan harfi Φ (fi) şeklini oluşturduğunu söyler (Bkz. **Harita 1, 2**). Şimdi burada zihinlerimize takılan soru, Ammianus'un Pontus ile nereyi kastettiğidir. Zira Ege denizi direk Pontus Euxinus'un kendisine akamayacağına göre (çünkü bunu

⁹⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. Arkeo.org, 2014. Ancak Mela' ya (*chorog*. II.29) göre, Abdera ismi Diomedes'in kızkardeşine izafeten verilmiştir.

⁹⁸ Trakya'nın bugün Meriç adlı en büyük nehridir. Doriscus (Thracia'nın antik bir kıyı kenti) ve Aenus (bugünkü Enez) kentleri arasından Aegean (Ege) denizine dökülür (Hdt. IV.90).

⁹⁹ Ankhises ile Aphrodite'nin oğlu, İlyada destanında geçen Troyalı önderdir.

¹⁰⁰ İtalya'nın Latium Bölgesi'nde bulunan, M.Ö. 4.yy ait bir kenttir. Smith'e göre (Smith, 1854: 345) bu kent Ausones kabilesince sahiplenilmiş üç şehirden biriydi. Diğerleri ise Cales ve Aurunca idi. Ausonia tarihte ilk kez İkinci Samnit Savaşı (M.Ö 326-304) sırasında duyulmuş bir kentti. Ausones kavmi Romalılar'a karşı isyan edince bu üç şehir Roma consulleri tarafından ele geçirilmiş ve sakinleri acımasızın kılıçtan geçirilmişti.

¹⁰¹ Trakya'nın antik kıyı kenti Ainos ya da Aenus, bugünkü Enez'dir. Antik kaynaklarda Aenus için bkz. Hom. *Il.* IV.520; Hdt. IV. 90, VII.58.

¹⁰² Kuzey Yunanistan'da Rhodopa eyaletine ait antik bir kenttir. Herodotos, Kserkses'in Yunanistan seferindeki Thracia güzergâhını (Hdt. VII.109) : "Kserkses, yolu üzerindeki şu Yunan kentlerinden geçti; Maroneia, Dikaia ve Abdera; ayrıca bölgenin ünlü gölleri olan Ismaris ve Bistonis'in de yanlarından geçti. İsmaris; Maroneia ve Stryme arasındadır..." şeklinde verir.

¹⁰³ İlkçağlarda Trak kabilelerinden Odrysler'in Thracia'da yerleştiği bir bölge adıdır.

¹⁰⁴ Kentin eskiden nasıl olduğuna ve Bizans Dönemi'ndeki konumuna dair daha detaylı bilgi için bkz. Kritovulos, II.12.2-8; 13. 1-2.

yapabilmesi için sırasıyla Hellespontus, Propontis ve Bosporus'u geçmesi gerekir) burada Pontus ile kastettiği Hellespontus (Çanakkale boğazı) ya da Propontis (Marmara) olmalıdır. Antik kaynaklarda "Pontos/Pontus" kelimesi tek başına deniz anlamına gelirken aynı zamanda Hellespontus ya da Propontis örneklerinde olduğu gibi, özel denizler için de kullanılmıştır. Keza Homeros eserinin bazı bölümlerinde (II. I.350; II. 613, 664; IV.276; V.772) Pontus kelimesini tek başına "deniz" anlamında kullanırken, Herodotos da eserinde (Hdt.VII.95) Bosporos, Propontis ve Hellespontus'u topluca "Pontus" terimiyle göstermiştir.¹⁰⁵ Dolayısıyla burada Ammianus'un tabiriyle, Ege'nin içine aktığı Pontus, muhtemelen Hellespontus'dur. Daha sonra onun bir parçasıyla birleştiğini kastettiği de Propontis'dir. Böylece Ege denizinin daralıp tekrar genişlediği yerde ortaya, Ammianus'un da dediği gibi bir Φ (fi) harfi şekli çıkacaktır (**Harita 2**). Başka açıdan bakacak olursak, şayet Ammianus Pontus ile bizzat Pontus Euxinus'u kastetmiş olsa, o zaman Ege ve Karadeniz'i bir bütün olarak düşündüğümüzde belki yine ortaya bir Φ (fi) harfi çıkacaktır lakin Ammianus'un devamında verdiği bilgilerden henüz Pontus Euxinus'a kadar gelmediğini anlıyoruz.¹⁰⁶ Burada Ammianus'un eski Yunan literatüründeki büyük harf olan Φ (fi)'yi coğrafi bir tanımlamada kullanması, başka eserlerde pek nadir görüldüğünden onun eserine bir orjinalite katmıştır. Keza şu ana kadar yalnızca Mela tarafından eserinin II. 115'de Sicilya'nın şekli olarak Δ (delta) harfi gösterilmiştir (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 96). Bunun haricinde Herodotos (II. 13), Nil nehrinin Asya ve Libya arasında sıkışmış olan bölgesini Delta olarak adlandırırken Strabon (XVII.1.2) ise Eratosthenes'in¹⁰⁷, Nil nehrini bir N (nü) harfine benzettiğini söyler. Antik dönemde, harfli coğrafi tanımlama ve benzetmeler bunlardan ibarettir.

Ammianus anlatısının devamında Ege'nin, *Hellespontum a Rhodopa scindens* Hellespontus'u¹⁰⁸ Rhodopa'dan¹⁰⁹ ayırdığını, daha sonra *Cynossema, ubi sepulta creditur*

¹⁰⁵ Pontus terimi, terminolojisi ve antik kaynaklardaki farklı kullanımı hakkında bkz. Emir, 2014: 8-10; ayrıca bkz. Arslan, 2007: 3 ve dn. 9; Dan, 2008: 165-188; Yavuz, 2010: 35, dn.2.

¹⁰⁶ Amm. Marc. XXII.8.6: "Φ (fi) harfinin şeklini tam olarak muhafaza edebilmek için, dairenin tam ortasında Proconesos ve Besbicus adası, uzunca uzanır". Bu ifade Propontis yani Marmara'yı anlatmaktadır.

¹⁰⁷ M.Ö. 285 ile M.Ö. 205 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen bir Yunan matematikçi, coğrafyacı, astronom ve filozoftur. Coğrafya sözcüğünü ilk kullanan kişi olarak bilinen Eratosthenes dünyanın çevresini *stadia* uzunluk birimine göre hesaplamış ve de ilk dünya haritasını çizmiştir. Daha çok M.Ö. III. yüzyıla ait önemli eseri olan "Geographika" çalışmasıyla bilinir. Bu eseri, fragmanlar halinde ilk kez Roller tarafından toplanıp, çevirisi yapılarak yorumlanmıştır. Bkz. Roller, 2010.

¹⁰⁸ Sicilyalı Diodorus'a (IV.47) göre, Athemas'ın oğlu Phrixus, üvey annesinin kendisi için entrikalar hazırladığını düşünerek kızkardeşi Helle'yi yanına alıp Yunanistan'a kaçar. Postu altından olan bir koç üzerinde Avrupa'dan Asya'ya geçerlerken Helle, denize düşer. Bundan dolayı da bu denize Hellespontos adı verilir.

Hecuba Hecuba'nın¹¹⁰ gömüldüğü düşünölen Cynossema'yı ve ayrıca *et Coelan praeterlabitur et Seston et Callipolin* Coela'yı¹¹¹, Sestos'u¹¹² ve Callipolis'i¹¹³ geçerek aktığını söyler. Ammianus'un burada Rhodopa ile kastettiğı, dağlık bölgeden ziyade eyalet Rhodopa olsa gerekir ki, eserinin XXVII.4.13'da, Rhodopa Eyaleti'nden ve bunun üç kenti olan Maksimianopolis, Maronea ve Aenus (Enez)'dan bahseder. Ancak durum böyle olsa bile burada Ege daralarak, Hellespontus'u Rhodopa'dan değil Thracia Cherronesus'undan¹¹⁴ ayırmış olur (**Harita 2**), kaldı ki burası da Roma imparatoru Diokletianus zamanında (M.S 284-305) Avrupa eyaletine dâhil edilmiş bir yarımada'dır (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 96; ayrıca bkz. Talbert 2000, map. 101). Dolayısıyla Ammianus'un bu husustaki bilgileri yanlıştır. Eski Yunanca'da köpek mezarı anlamına gelen (κυνός σήμα) Cynossema, ismini efsaneye göre burada bir köpeğe dönüşüp gömüldüğü düşünölen Hecuba'dan alır. Thracia Cherronesus'u olarak bilinen yarımada, bu hikâyenin ardından Cynossema olarak çağrılmıştır (Ovid. *Met.* XIII.404-406; Strab. XIII.1.28). Burada Hecuba'nın bir tümölüsü olduğu söylenir (Mela, II.26; Plin. *nat.* IV.11.49). Cynossema yarımadası dâhilinde Ammianus'un bahsettiğı Coela, Sestos ve Callipolis Hellespontus'un sol kıyısında yer alan küçük antik kentlerdir.

Ammianus anlatısına *contra* “karşı tarafında” sözüyle bu sefer Hellespontus'un sağındaki (Asya tarafı) kıyı kentlerini vermesiyle devam eder. Ortak bir yüklemde (*contingit* yani yıkar) verdiğı bilgilere göre Ege Denizi, *Achillis Aiacisque sepulchra Dardanum contingit et Abydon, unde iunctis pontibus Xerxes maria pedibus peragravit* Achilles¹¹⁵ ve Ajax'ın¹¹⁶ mezarlarını, Xserxes'in köprüler inşa edip denizi yürüyerek

---

¹⁰⁹ Rhodopa, Hebrus (Meriç) nehrinin bulunduğu havzadaki dağlık bölgenin adıdır ancak burada Ammianus'un bahsettiğı Rhodopa dağlık bölge değil, Aenos (Enez) kentini içinde bulunduran Rhodopa eyaletidir. Rhodopa dağları için bkz. Hdt. IV.49, VIII.116.

¹¹⁰ Hekabe (Latince Hecuba); Troia kralı Priamos'un karısı ve Hektor, Paris, Kasandra'nın anasıdır. Efsaneye göre Hekabe çocuklarını bir bir yitirdikten sonra gözü dönmüş, köpek gibi kudurup saldıran bir varlığın simgesi olmuştur. Evlat acısına dayanamayarak gece gündüz uluyan bir dişi köpek haline dönüştüğü ileri sürölür (Erhat, 2006: 123-124).

¹¹¹ Bugünkü Kilye.

¹¹² Bugünkü Eceabat ilçesine 4 km uzaklıktaki Akbaş limanının hemen üzerindeki yer.

¹¹³ Bugünkü Gelibolu.

¹¹⁴ Bugünkü Gelibolu Yarımadası. Kritovulos Tarihi'nde “Hersonisos” olarak geçer. Bkz. Kritovulos, II.14.1.

¹¹⁵ İlyada destanının başkahramanı olan Akhilleus, Thetis ile Peleus'un oğlu ve Phthia'nın kralıdır. Thetis bir ölümlü ile evlendirildiğı için çocuklarının da kısa sürede öleceğini bilir. Akhaların en büyük kahramanı Akhilleus kendi kaderini kendi seçer ve önlü yaşamak uğruna Troia savaşına katılmaya karar verir. Anası Thetis ise onun ölmesini önlemek için düzenler kurar. Ne var ki kader tartısı sonunda onu ölüme getirir (Erhat, 2006: 24-25). Ammianus'da ayrıca (XXII.8.35, 16.3)'de geçer.

¹¹⁶ Ajax (Aias), Telamon'un oğlu, Akhilleus'un kuzeni ve Salamis adasının kralıdır. Troia savaşında Achalar'm Achilleus'tan sonra gelen en yiğit savaşçısıdır (Erhat, 2006: 16). Ammianus'da ayrıca (XVIII.1.54)'de geçer.

geçtiği Abydos¹¹⁷ ve Dardanos'u¹¹⁸ yıkar. Achilles'in mezarı Troia'nın 6 km güneybatısında yer alan, bugünkü adıyla Yenişehir eski adıyla Sigeion olan antik liman kentindedir. Buradaki tümülüsün M.Ö. 5.yy.'da inşa edildiği düşünülür (Cook, 1973: 159-164). Strabon (XIII.1.32) Achilles ve Aias'ın tapınağından,¹¹⁹ "Rhoeteion'dan"¹²⁰ Sigeion'a, Akhilleus anıtını kastediyorum, düz bir hat olarak altmış *stadion*'dur... Halen Sigeion çevresinde bir tapınak, Akhilleus'un, Patroklos'un ve Antilokhos'un anıtları vardır. İlion'lular Aias da dâhil bu dört kahramana kurbanlar sunarlar..." şeklinde bahseder. Mitolojiye göre, Achilles'in ölümü ardından Troia savaşı bitince, Achilles'in anası Thetis'in demirci tanrı Hephaistos'a oğlu için yaptırdığı silahların kime kalacak kavgası başlar. Thetis, Achilles'den sonra en yaman savaşçı olarak gördüğü Aiax'a kalmasını ister ancak Agamemnon ile Menelaos ne yapıp edip silahları Odysseus'a verirler. Çileden çıkan Aiax da bunalım geçirerek Acha ordusunu yok edeceğim diye hayvan sürülerini katleder. Ardından rezil olduğunu düşünür ve kendisini kılıcının üzerine atarak canına kıyar (Erhat, 2006: 16-18).

Abydos ve Dardanos Troad bölgesinin kıyı antik kentleridir. Strabon'a (XIII.1.22) göre Abydos, Miletoslular tarafından Lydia kralı Gyges'in izniyle kurulmuş, Troya savaşıdan sonra Thracia'luların vatanı olmuş, daha sonra ise Xserxes'in babası Dareios tarafından yıkılmıştır. Dardanos ise yine Strabon'a (XIII.1.24,28) göre Abydos'tan sonra yetmiş *stadion* uzaklıktadır ve kentin kurulduğu yer Homeros'un dizelerinden (Hom. *Il.* XX.215) anlaşıldığı üzere çok eski zamanlara dayanır. Ammianus burada Herodotos'u (VII.22-24) okumuş olsa gerekir ki, onun Xserxes'in Yunanistan seferi hazırlıkları için Hellespontus'da Asya ile Avrupa'yı birleştirdiği köprü yapımı anlatısına dahi değinmiştir. Herodotos'a (VII.33-38) göre, Abydos'tan karşı kıyı yedi *stadia* idi ve bunun için iki köprü yapılıyordu. Köprü yapımında ise birisi için Fenikeliler beyaz keten kenevir lifi, diğeri için

---

¹¹⁷ Bugünkü Aydos/Nara.

¹¹⁸ Bugünkü Maltepe.

¹¹⁹ Bu kahramanların mezarları Kritovulos Tarihi'nde de geçer. Buna göre (Kritovulos, IV.11.5-6), 1462 yılını takiben Sultan Mehmet, Lesbos seferi için İlion (Truva) önlerine geldiğinde şehri ve kahramanları olan Achilles ile Aiax'ın mezarlarını incelemiş ve de onların Homeros gibi bir ozan tarafından yüceltilme onuruna sahip olmalarına gıpta etmiştir. Kritovulos'a (IV.11.5-6) göre, Sultan'ın o sırada başını hafifçe sallayarak şöyle dediği rivayet edilir: "Geçen bunca yıldan sonra, bu şehirle insanların intikamını almayı Allah bana nasip etti. Düşmanlarına boyun eğdirdim, şehirlerini fethettim ve ülkelerini Mysialıların yağmasına çevirdim. Şehri kuşatanlar Hellen, Macedon, Tesialı ve Peloponez'liydi. Onların soyundan gelenleri, bunca yıldan sonra, o dönemde ve daha sonraki yıllarda biz Asyalılara küstahça davrandıkları için cezalandırdım."

¹²⁰ Rhoeteion, Troia'nın kuzeybatısında bulunan antik bir Yunan kentidir. Strabon (XIII.1.30), bir tepe üzerinde bulunan bu kentte Aiax'ın mezarının olduğu hatta buradaki Aiax'ın bir heykelinin de Antonius tarafından Mısır'a götürüldüğünü söyler. Aiax'ın mezarı ilk kez arkeolog Schliemann tarafından kazılmıştır. Bkz. Cook, 1973: 88-89.

Mısırlılar papirüs lifi kullanıyordu. Ancak büyük bir fırtına sonrası bu köprüler yıkılınca Kserkses öfkeleni, bundan dolayı Hellespontus'a üç yüz sopa çekilmesini ve işin başına yeni mühendislerin geçmesini emretti. Bunun üzerine yeni köprü yapımında üç yüz altmış gemi yan yana konularak demirlendi, böylelikle köprülerin zemini hazırlandı. Daha sonra üzerlerine kalaslar kesilerek peş peşe dizildi ve üzerlerine bir kat toprak çekildikten sonra korkulukları yapıldı.¹²¹ Bütün eksiklikler tamamlandıktan sonra Abydos'a doğru yola çıkıldı. Ayrıca tarihte Ispartalılar ve Atinalılar arasında geçen Peloponnesos Savaşı'nın (M.Ö. 431-404), 411 yılı Sonbahar'ında başlayan Hellespontus'daki deniz muharebeleri de Abydos sahillerinde başlamıştı (Thuc. VIII.103; Ksen. *Hell.* I.1.5).

Ammianus anlatısına Ege'nin ayrıca, *Lampsacum Themistocli dono datam a rege Persarum* Pers Kralı'nın Themistocles'e¹²² bir hediye olarak verdiği Lampsacos'u¹²³ ve de *Parion, quam condidit Iasionis filius Parius* Iasion'un oğlu Parius'un kurduğu Parion'u¹²⁴ suyuyla yıkadığı bilgileriyle devam eder. Ammianus'un burada verdiği bilgileri kısmen Plutarkhos ve Thukydides'de de görüyoruz. M.Ö. 471 yılında Pers kralı Artakserkses, Yunanistan'ın sorunlarıyla ilgilenen ayrıca kararlarıyla, yetenek ve zekâsıyla büyük bir saygınlık kazanan Themistocles'e, kendisine ekmek sağlaması için yılda elli talenton getiren Magnesia şehrini, şarabı için o sıralar en zengin bağcılık alanı sayılan Lampsakos'u ayrıca et ve sofrası için Myos'u (Mius) vermişti (Plut. *Them.* 29; Thuc. I.138). Parion ise ilk kez Herodotos'da (IV.138), Dareios'un Skyth seferi (M.Ö. 513-512) sırasında geçmiştir. Ayrıca kent, Ksenophona'a göre (*Hell.* I.1.13) Atina-Sparta deniz muharebeleri sırasında Alkibiades'in M.Ö. 410 yılında seksen altı gemiden oluşan donanma ile sefere çıkıp Cyzikos muharebesi öncesi demir attığı liman kenttir. Strabon'a (XIII.1.13) göre zengin toprak ve bağları olan Parion'un yakınında Kral Adrastos'un yaptırdığı bir Nemesis Mabedi bulunur. Bu mabet yıkılınca bütün eşyası hatta taşları bile yerinden sökülerek

¹²¹ Kritovulos, Sultan Mehmet'in Polis'i (Constantinopolis/İstanbul) fethi sırasında Galata Limanı'ndan Ceras'a (Haliç) özellikle de Diplos Kion (Çifte Sütun) adıyla bilinen bölgede süratle kanallar kazılmasını ve bunlara kalaslar döşenmesini emrettiğini yazar. Ayrıca bu olayın, Kserkses'in Athos kıstağında kanal kazmasından çok daha önemli ve inanılması zor bir durum olduğunu da ekler (I.42.1-2,7).

¹²² Themistocles (M.Ö. 527-459), Pers savaşları boyunca Atina meclisinde görev almış Atinalı bir politikacı ve generaldir. Atinalıları Perslerin saldırılarına karşı donanmayı geliştirmeleri için ikna etmesi ve Salamis deniz muharebesi ile tanınır. Daha detaylı bilgi için bkz. Plut. *Them.* 1-32.

¹²³ Bugünkü Lâpseki. Atina-Sparta savaşları sırasında (M.Ö. 409) Atina donanması savaş için Lampsacos'da toplanmış, ardından ise Lysandros Abydos'dan buraya gelerek kenti ele geçirmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ksen. *Hell.* I.2,13-16; II.1.18.

¹²⁴ Propontis'in (Marmara) güneybatısında yer alan bir kıyı kenti, bugünkü Biga ilçesine bağlı Kemer köyüdür. Strabon'a (XIII.1.14) göre kent Miletoslular tarafından kurulmuştur.

Parion'a taşınmış ve bunlarla Hermokreon'un¹²⁵ eseri olan görkemli sunak inşa edilmiştir. Ancak zamanla bunlardan geriye bir şey kalmamıştır.

8.5 Ammianus Hellespontus'un sol ve sağ kıyı kentlerini anlattıktan sonra bu kısımda Ege denizinin, *semiorbe curvescens altrinsecus* yarım daire şeklinde her iki tarafa doğru kavis yaptığını ve de *lataque aperiens terrarum divortia* sağa sola ayrılmış topraklara yeni bir görüş verdiğini söyler. Buradaki kasıt, artık Ege Denizi'nin Hellespontus'dan (Çanakkale Boğazı'ndan) geçip Propontis'e yani Marmara'ya vardığı noktadır. *Divortia* yani her iki tarafa ayrılmış, bölünmüş sözcüğüyle de Trakya bölgesi ile Asya toprakları tarafını kasteder. Keza Hellespontus'un bitiminde deniz, sol (Trakya tarafı) ve sağ (Asya tarafı) tarafa doğru kavis yapar. “yeni bir görüş” ile kastettiği ise artık Propontis'dir (Bkz. **Harita 1, 2**).

Ammianus *ex eoo latere* yani “doğu tarafından” ifadesiyle Hellespontus'tan sonra gelen Propontis'in güney kısımlarını kasteder. Buna göre yine Ege'den gelen deniz suları burada *circumfluis spatiis Propontidos respersit* Propontis'in sıçrattığı sularla, *Cyzicum et Dindyma, religiosa Matris Magnae delubra* Cyzicus¹²⁶ ve Büyük Ananın kutsal tapınağının bulunduğu Dindyma'yı yıkamaya devam eder. Cyzicus, Strabon'a (XII.8.11) göre, Propontis'de bir ada olup kıtaya iki köprüyle bağlıdır. Köprülerin yakınında, aynı ismi taşıyan iki limanı ve iki yüzden fazla gemiyi barındırabilecek Cyzicus kenti vardır. Kentin bir kısmı düzlükte diğer kısmı ise “Arkton Oros” Ayılar dağı denen dağın yakınındadır. Ammianus burada muhtemelen ada olan Cyzicus'u kastetmektedir.¹²⁷ Ksenophon'a (*Hell.I.1.14-18*) göre Cyzicus'da, Peloponesoslular ve Atinalılar arasında gerçekleşen Cyzicus Muharebesi'ni (M.Ö. 410) Atinalılar kazanmıştır. Yukarıda bahsedilen Ayılar Dağı arkasında yine Strabon'a (XII.8.11) göre, Dindymos denen başka bir dağ vardır, tek bir zirve olarak yükselen bu dağda “Tanrıların Anası” Dindymene'nin Argonaut'lar tarafından yapılmış bir tapınağı bulunur. Muhtemelen burada Ammianus'un da bahsettiği Büyük Ana ve tapınağı, Strabon'un söylediği yerin kendisidir. Ancak “Tanrıların Anası” üzerine Herodotos ise şöyle bilgi vermektedir (IV.76):

Anakharsis baba ocağına dönerken Hellespontos'u geçtiği sırada Cyzicos'a yanaştı. O gün Cyzicoslular, Tanrıların Anası onuruna bayram yapıyorlardı. Anarkharsis

¹²⁵ M.Ö. III. yy.'ın bir Yunan mimarı.

¹²⁶ Bugünkü Erdek-Belkis'dir.

¹²⁷ Ammianus'da geçen Cyzicus için ayrıca bkz. XVI.8.6; XVI.8.11; XXXI.5.16.

de adak adadı, yurduna sağ salim dönerse Ana'ya Kyzikos usulünce bir kurban kesecek ve gece şenliği yapacaktı...

Buradan anlaşıldığı üzere Cyzicus'da da "Tanrıların Anası" adına bir kült vardır. Ancak Herodotos, Tanrıların Anası diyerek tanrıça Dindymene'yi mi yoksa başka bir tanrıçayı mı kastetmiş bilemiyoruz. Ne var ki son dönem arkeolojik buluntular Cyzicus'da tanrıça Cybele'nin bir tapınağının olduğunu ortaya koymuştur (Vermaseren, 1977: 28-29).¹²⁸

Ege Denizi, devamında ise, *Apameam Ciumque, ubi Hylam insecuta rapuit Nympha* Apameia'yı ve periler tarafından kaçırılan Hylas'ın¹²⁹ takip edildiği yer olan Cius'u¹³⁰ ve bunların yanında *Astacum secuto tempore Nicomediam a rege cognominatam* daha sonraki çağlarda kral tarafından Nicomedia olarak adlandırılan Astakus'u¹³¹ yıkar. Burada adı geçen Apameia, Propontis'in güney kıyılarında bugünkü Mudanya'nın yaklaşık 1 kilometre güney doğusunda yer alan eski Myrleia antik kentidir (Cohen, 1995: 392). Apameia ve Hylas'ın efsanesinin geçtiği Cius kenti hakkında Strabon bizlere daha detaylı bilgiler vermektedir. Strabon'a (XII.4.3) göre Cius kenti, Philippos tarafından yerle bir edilmiş ardından hem bu kentin hem de komşu kent olan Myrleia'nın tahribinde kendisine yardım etmiş olan Zela'nın oğlu Prousius'a verilmiştir. Prousius bu kentleri restore ederek bunlardan Cius olanına kendi adına izafeten "Prousius" ve diğeri olan Myrleia'ya ise karısının adına izafeten "Apameia"¹³² adını vermiştir. Cius'un yukarı kısmında ise Aganthonion adında bir dağ bulunur. Herakles'in arkadaşlarından biri olan Hylas'ın kaçırılma efsanesi de burada geçmiştir. Efsaneye göre Hylas, Agonautlar seferini yapan Argo gemisinde seyahat ederken su almaya karaya çıktığında Nymphe'ler (su perileri) tarafından kaçırılmıştır. Yine Herakles'in arkadaşlarından biri olan ve onunla bu seyahatte bulunan Kios, Kolkhis'ten döndüğü vakit burada kalmış ve kendi ismine izafeten adlandırdığı Kios kentini kurmuştur (Strab. XII.4.3).

¹²⁸ Dindymus'un tanrıçası ve Cybele kültü için ayrıca bkz. Catull. 68, Dürüşken, 2011: 70-83.

¹²⁹ Argonaut'lar efsanesinde geçen Herakles'in arkadaşı.

¹³⁰ Bugünkü Gemlik.

¹³¹ Bugünkü İzmit.

¹³² Bunun haricinde bir de Phrygia bölgesinde Apameia kenti vardır. Roma ordusunun III. Antiokhos ile olan Magnesia (Manisa) çarpışmasının (M.Ö. 190) ardından Toroslar'ın güneyine çekilen kral Antiokhos barış istemiştir (Eutr. IV.4). Bunun üzerine M.Ö. 188 yılında Phrygia'daki Apameia şehrinde bir barış antlaşması imzalanmıştır (Atlan, 1970: 92).

Ammianus Propontis'in kıyı kentleri ardından Bithynia tarafında kalan ve Propontis'in bir kolu olan Astakus¹³³ kentinden bahseder. Strabon'a (XII.4.2) göre bu kent, Megaralılar ve Atinalılar tarafından kurulmuş hatta burada bulunan körfez de adını Astakus kentinden almıştır. Daha sonraları bu kent Lysimakhos tarafından yerle bir edilince kentin yakınlarında I. Nicomedes (M.Ö. 278-255) tarafından Nicomedia kenti kurularak (M.Ö. 264) Astakus halkı buraya yerleştirilmiştir. Memnon'a (XI-XII.20.1) göre ise, Astakus ismi bir kehanetle ortaya atıldığı zaman, Thebai'de aslen Sparta'lıların soyundan olduğu söylenenlerin arasından soylu ve yüksek fikirli bir insan olan Astakos'u çağırır ve bu kent Megara'lıların kolonistleri tarafından on yedinci Olympiat'ın başlarında kurulmuştur.

Ammianus'a göre deniz, *in occasum procedit* batıya doğru ilerlediğinde *Cherronesum pulsat* Cherronesus'a çarpar. Ammianus burada güzergâhını değiştirerek tekrar geriye gider. Daha önce bahsetmiş olduğu, eski adı Cyrosema olan Cherronesus yarımadasına tekrar değinir. Daha sonra vereceği bilgileri *pulsat* “çarpar” ifadesiyle yine ortak yükleme bağlar. Buna göre Ege Denizi Cherronesus yarımadasına çarptıktan sonra ayrıca *Aegospotamus, in quo loco lapides casuros ex caelo praedixit Anaxagoras* Anaxagoras'ın¹³⁴ oraya, gökten taşların düştüğünü tahmin ettiği Aegospotamus'a¹³⁵ ve *Lysimachiam* Lysimachia'ya¹³⁶ da çarpar. Ve son olarak ise *civitatem, quam Hercules conditam Perinthis comitis sui memoriae dedicavit* Hercules'in¹³⁷ kurduğu, asker arkadaşı Perinthus'un anısına ithaf ettiği şehre çarpar. Büyük Peloponesos Savaşı sırasında (M.Ö. 405), Atina donanması, Spartalı komutan Lysandros tarafından Aigospotamus'ta bozguna uğratılmış ve bu muharebenin ardından Atinalılar barış koşullarını kabul etmek zorunda kalmışlardır (Ksen. *Hell.* II.1.21, 2. 22; Plut. *Lys.* 9-16). Aigospotamus deniz muhaberesinden sonra burada gerçekleşen en önemli olay Ammianus'un da bahsettiği gibi

¹³³ Yunanca άστακος (astakos) sözcüğü “istakos” anlamına gelir. Kentin M.Ö. 5.yy'la tarihlenen gümüş sikkelerinde ön yüz tipi olarak körfezin sığ sularında bol miktarda bulunan istakoz seçilmiştir. Dolayısıyla kentin adı ile sikke üzerinde yer alan tip özdeştir. Nüvizmatik alanında bu tip sikkelere “wappen münzen” ya da speaking type coins” yani “konuşan tip sikke” denir (Tekin, 2008: 118) . Buradan yola çıkarak kentin M.Ö. 5.yy'da “konuşan tip sikke” bastığını görüyoruz.

¹³⁴ Anaxagoras, M.Ö. 500 yılında Klazomenai'da (İzmir/Urla) doğmuş ve 428 yılında Lampsakos'da ölmüş antik çağın ünlü bir filozofudur. Peri Physeos (tabiat hakkında) isimli bir kitap yazmıştır. Felsefe tarihinde ilk kez onunla birlikte madde ve ruh karşı karşıya konulmuştur. Ona göre madde değişmez, maddenin hareketini sağlayan ilke vouç yani akıldır (Jones, 2006: 46-50).

¹³⁵ Aigos-Potamos (Αίγος Πόταμος) Yunancada “keçi deresi” anlamına gelir. Hellespontus'un sol kıyı yakasında, Lampsakos'un tam karşısına düşen antik bir nehirdir. Bugünkü Gelibolu yarımadası yakınında yer alan Cumalı dere ya da Sütlice olduğu bilinir (Kagan, 1991: 386-388; Talbert, 2000:351).

¹³⁶ Bugün Çanakkale Boğazı'nın Marmara'ya bağlandığı noktada Gelibolu Yarımadası tarafında yer alan Eksemil'dir. Antik devirden bu yana Lysimakhia ve Hexamilion olarak da bilinir (Schmitz, 1854: 231-232).

¹³⁷ Hercules, Herakles'in Latince terminolojisindeki adıdır.

bir meteorun buraya düşmüş olmasıdır. Araştırmalar neticesinde meteorun buraya düşüşü M.Ö 468/7 yıllarına tarihlenmektedir (Yavuz, 2008: 94). Bu doğa olayı hakkında en detaylı bilgileri Plinius ve Plutarkhos'dan öğreniyoruz. Plinius bu meteordan şöyle bahsetmektedir (Plin. *nat.* II.59.149):

Grekler, 78. Olimpiyatların ikinci yılını kutlarken Klazomenalı Anaksagoras'ın astronomi literatürüne dayanan bilgisi sayesinde birkaç gün içinde güneşten bir taş düşeceğini öngördüğü söylenir. Ki bu, Thrakia'daki Aigos nehrinde gündüz vakti gerçekleşmiştir. Bu taş bir vagon büyüklüğünde olduğu için şimdi bile görülebilir. Yandığı için koyu renklidir, hatta o gecede (göktaşının düştüğü günün gecesi) parlak bir meteor görülmüştür.

Romalı yazar Plinius'un aktardığı bu bilgilere göre anlıyoruz ki, bu göktaşının büyüklüğü diğer büyük ve ünlü göktaşları ile kıyaslanabilecek yapıdadır. Çünkü o dönemlerin bir Roma vagonu büyüklüğü, yaklaşık olarak 1.80 genişliğinde ve 3 metre uzunluğunda düşünüldüğünde, bu taşın görseiliği gerçekten devasaldır (Yavuz, 2008: 96). Burada Ammianus ile Plinius'u karşılaştıracak olursak aynı bilgileri farklı terimlerle verdiklerini görebiliriz. Örneğin Plinius (*nat.* II.59.149), (*saxum*) bu taşın, (*e sole*) güneşten düştüğünü söylerken, Ammianus (XXII.8.5) ise, (*lapides*) bu taşların, (*ex caelo*) gökten düştüğünü ifade etmiştir. Plutarkhos (*Lys.* 12) ise Atinalılar ile Peloponessoslular'ın Aigospotamos'daki muhaberelelerini anlatırken bu olay hakkında şöyle bilgiler verir:

Lysandros ilk kez düşmana karşı gitmek için limandan açıldığı zaman, gemisinin dümeninin iki yanında Dioskur yıldızlarının parladığını söyleyenler vardı. Bazıları da gökten taş düşme olayının bu yıkıma bir işaret olduğunu söylerler. Çünkü birçoklarının anlattığına göre, gökten Aigos Potamoi yakınlarna da çok büyük bir taş düşmüştü. Kherronessoslular büyük bir saygı duydukları bu taşı, bugün bile gösterirler...

Plutarkhos'un bu ifadelerinden anlaşılıyor ki, onun kendi zamanında dahi Kherronesus yarımadası sakinleri düşen bu meteoru, muhtemelen kutsal bir obje olarak kabul edip muhafaza etmiş hatta sergilemişlerdi.

Lysimachia kenti M.Ö 309 yılında Thracia Kralı Lysimachos tarafından civar kentlerin yıkılarak sakinlerinin bu kente taşınmasıyla kurulmuş (Jones, 1971: 5-7)¹³⁸ ardından M.Ö 197'de ise yine Thracialılar tarafından yıkılarak kent Antiochus tarafından yeniden inşa edilmiştir (App. *Syr.* XI.1). Ammianus'un burada, Heracles'in Perinthus'a ithaf ettiği şehirle kastı muhtemelen bugün Marmara Ereğlisi olarak bilinen, antik dönemde ise daha sonraları Heraclea (Amm. XXII.2.3; XXVII.4.12) olarak çağırılan Roma kenti

¹³⁸ Bu hususta ayrıca bkz. Diod. XX.29.1.

Perinthus'dur¹³⁹. Kent, M.Ö 602 yılında Samoslular tarafından Propontis'in kıyısı Thracia'da bir yarımada üzerinde kurulmuştur ancak isminin Heracles'in arkadaşı Perinthus'dan geldiği söylentisi daha geç bir hadisedir (Keyssner, 1938: 114; Oberhummer, 1938: 810).

8.6 Ammianus'a göre Ege Denizi suları, Hellespontus'dan geçip Propontis'le birleşerek bir Φ (fi) harfi şeklini oluşturmuştu (8.4). Şimdi ise Ammianus bunu kanıtlamak adına tasvirinde, *ut effectae pleneque Φ litterae figura servetur* oluşan bu Φ (fi) harfinin şeklini tam olarak muhafaza etmek için *in meditullio ipso rotunditatis Proconesus insula est oblonga et Besbicus* bizzat dairenin ortasında Proconesus ve Besbicus adası uzanır, şeklinde bugüne nazaran doğru bilgiler verir (Bkz. **Harita 1, 2**). Bugün Marmara adası olarak bilinen Proconesus adası, M.Ö. 8. yy ortalarında İyonialılar tarafından kolonileştirilmiş, M.Ö. 3. yy.'ın başlarında ise Romalılar tarafından alınarak imparatorluğun bir parçası haline getirilmiştir (Asgari, 1978: 467-469). Herodotos'a göre (IV.13-16), destan dizen Yunan şair Aristeas'ın burada bir efsanesi vardır. Aristeas Proconesos doğumlu olup Herodotos'un Proconesos ve Cyzicus'da edindiği bilgilere göre bir bez basma atölyesinde ölmüştür. Ölüm haberi kent içinde yayıldığı sırada Kyzikoslu biri gelip bu haberi yalanlamıştır. Nitekim ölünün yakınları dükkâna geldiğinde de Aristeas'ın ne ölüsünü ne dirisini görmüşlerdir. Lakin altı yıl sonra Aristeas adada yeniden ortaya çıkmış ve bugün Yunanistan'da "Arimaspea" adlı destanları yazıp bestelemiş, ardından ikinci kez tekrar gözden kaybolmuştur. Bu kayboluşundan 240 yıl sonra da İtalya'nın Metapontum şehrinde görünmüş ve hatta Metapontumlulara Apollon adına bir sunak ve hemen yanına da Proconesoslu Aristeas adında bir heykel konulmasını emretmiştir. Yine Herodotos'dan edindiğimiz bilgilere göre de, Metapontum'da bu heykeller dikilmiştir. Besbicus adası ise Cyzicus'un doğusunda yer alır ve de Plinius'un (*nat. V.44.151*) Propontis'de sıraladığı birçok adadan biridir.

8.7 Ammianus'un anlatısının bu kısmında artık Ege Denizi ve Marmara tasviri biterek Boğaz ve Boğaz'ın kıyılarına gelinir. Buna göre Ammianus'un bir önceki kısımda bahsettiği *rotunditatis* dairenin, *Post summitatem in angustias rursus extenuatum* en uzak kısmından sonra, (deniz) tekrar dar bir (boğaza) doğru küçülür. Burada darlaşarak küçüldüğünü kastettiği yer, Bosporus yani bugünkü İstanbul Boğazı'dır. Daha sonra ise

¹³⁹ Bugünkü Marmara Ereğlisi'dir. Propontis'in kuzey kıyısı, Illyria'nın doğusundadır. Ammianus eserinde, kente tam olarak beş yerde değinir: XXII.2.3,8.5, XXVII.4.12, XXXI.16.1,3. Ayrıca bkz. Scylax, *periplus*, 40; Diod. XVI,76.

deniz, *Europam et Bithyniam intercurrentes, per Chalcedona et Chrysopolim et stationes transit obscuras* Chalcedon¹⁴⁰, Chrysopolis¹⁴¹ ve bazı belirsiz durakları geçerek Avrupa ve Bithynia arasından akar. Dionysios Byzantios'a göre (Dion. Byz. 111), Chalcedon kentinin biraz yukarısında Chalcedon Deresi, kentin her iki yanında ise biri doğal diğeri insan yapımı olan iki liman vardır. Kent alçak bir tepe üzerinde engebeli bir ovada bulunur. Ona göre kent, çok eskilere giden geçmişi, tarihsel olayları, her iki yana olan ticareti en çok da Apollon Tapınağı¹⁴² ve kehanet merkezi ile bilinir. Strabon (XII.4.2) bu tapıntan "Chalcedonlar Tapınağı" olarak bahseder. Samsatlı Lukianos, Khalkedon'daki kehanet merkezinin Delphoi'dan aşağı kalmadığını ifade etmiştir (Arslan, 2010: 488). Arrianus'a göre (*Bithy. Frg. 37*) kent, adını Cronos'un oğlu Chalcedon'dan almıştır. Burada Khalkedon adında bir dere olup Dorlar tarafından kent kurulunca, kente bu derenin adı verilmiştir. Herodotos ise (IV.144), Megabazos'un, karşıda Byzantion gibi güzel bir yer dururken okadar da güzel olmayan bu yeri seçtikleri için Khalkedonlular'ı kör olarak nitelendirdiğini söyler. Kent ayrıca M.Ö 477 (Arslan, 2011a: 9) yılında Atinalılar tarafından Perslere karşı oluşturulan Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olmuş ve düzenli olarak vergi ödemeye başlamıştır (Thuc. I.96.2). Ancak vergilerin ağırlığı ve kentteki siyasi çekişmeler neticesinde M.Ö 412 yılında kent Atinalılara karşı ayaklanarak taraf değiştirmiş ve Sparta ile müttefiklerinin saflarına katılmıştır (Thuc. VIII.80.2-4). Bunun üzerine M.Ö. 410 yılında Alkibiades komutasındaki Atinalıların Chalcedon üzerine başlayan kuşatma harekâtları M.Ö. 408 yılında kentin tekrar Atinalılar tarafına geçmesiyle son bulmuştur (Arslan, 2011a: 10-19).

Strabon (XII.4.2), Pontos'un ağzında, Megara'lılar tarafından kurulmuş olan Chalcedon'un ve bir köy olan Chrysopolis'in bulunduğunu söyler. Chrysopolis (Üsküdar) antik dönemde "altın kent"¹⁴³ olarak adlandırılmaktaydı. Dionysios Byzantion'a (109) göre, kimileri Pers hâkimiyeti sırasında Perslerin şehir devletlerinden vergi olarak aldıkları altınların burada saklı olduğundan kimileri ise Agamemnon'un oğlu Chrysos'un mezarının burada yer aldığından ötürü adının Khrysoapolis olduğu rivayetini söyler (ayrıca bkz. Ksen. *Hell. I.1.22*). Ammianus'un "bazı belirsiz durakları geçerek" ifadesiyle, muhtemelen burada isimlerine değinmediği ya da adlarını bilmediği, Avrupa ve Asya yakasında yer

¹⁴⁰ Bugünkü Kadıköy.

¹⁴¹ Bugünkü Üsküdar.

¹⁴² Apollon Tapınağı haricinde kentte bulunan Aphrodite, Dionysos, Isis ve Zeus Tapınakları için ayrıca bkz. Arslan, 2010: 487-488.

¹⁴³ Kentin adının burada bulunan khrysos (χρυσος) altın madeninden geldiğine dair söylence için bkz. Arslan, 2010: 486, dn. 2027.

alan Metopon (Tophane), Akrai Rhoizousai (Beylerbeyi), Arkheion (Ortaköy), Potamonium (Anadoluhisarı) ve Hieron (Anadolukavağı) gibi belli başlı diğer kent ve önemli yerlerdir. Ancak bu kısımda boğazın yalnız sağ yakasından bahsediyor olsa gerekir ki bir sonraki kısımda (8.8) sol yakada yer alan liman ve kentlere değinir. Ammianus, Avrupa ve Bithynia *intercurrens* arasından aktığı ifadesiyle de muhtemelen boğazın Avrupa ve Asya yakalarını kastetmiştir.¹⁴⁴

8.8 Ammianus, *supercilia eius sinistra* boğazın sol yakasına geldiğinde ismini verdiği bazı yerlerin ona (denize), *despectat* yani tepeden baktığını söyler. Ammianus'a göre bu yerler ise *Athyras portus* Athyras Limanı¹⁴⁵, Selymbria¹⁴⁶, *Constantinopolis, vetus Byzantium, Atticorum colonia* Atinalıların bir kolonisi eski Byzantium olan Constantinople¹⁴⁷ ve son olarak da *promunturium Ceras praelucentem navibus vehens constructam celsius turrim* üzerinde gemilere ışık veren, daha yükseğe inşa edilmiş bir kulesi bulunan Ceras¹⁴⁸ Burnu'dur. Ammianus'un buradaki sıralamasına göre Athyras Limanı Selymbria'nın batısındadır. Hâlbuki gerek antik dönemin diğer kaynaklarına (Strab. VII. frg. 56; Plin. nat. IV.11.46-47) gerekse limanın bugünkü konumuna baktığımızda Athyras'ın, Selymbria ve Byzantium'un arasında yer aldığını dolayısıyla Selymbria'dan sonra geldiğini görürüz. Kısacası Ammianus burada yanlış bir sıralama yapmıştır. Skylax (*periplus*, 67) sırasıyla Thracia kalelerine değinirken Selymbria kenti ve bir de limanından bahseder. Kent M.Ö 700-600 yılları arasında Megaralılar tarafından kolonize edilmiş ve Roma dönemlerinde ise önemini yitirmiştir. Ancak Constantinople kurulduğu vakit, kent tekrar eski önemini kazanmıştır (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 100).

Ammianus Constantinople'den bahsederken burayı, Atinalıların bir kolonisi olan eski Byzantium¹⁴⁹ olarak verir. Hâlbuki Byzantium'un temelleri Atinalılar tarafından değil M.Ö 668 yılında Megaralı koloniciler tarafından atılmış, Eusebius'un bildirdiğine göre de M.Ö 660/59 yılında da kent tam olarak kurulmuştur (Yavuz, 2010: 12; Özbayoğlu, 2010: 197). Antik kaynakların birçoğu kentin kuruluşunda Megara¹⁵⁰ kentinin önemli rol oynadığını kaydederken (Strab. VII.6.2; Thuc. VIII.80, III.36) buna karşın Corinthosluların

¹⁴⁴ Bu hususda Boğaz üzerine daha detaylı bilgiyi bizlere, "Anaplous Bosporou" adlı eseriyle Byzantioslu Dionysios verir. Bkz. Dion. Byz. 6-111 ayrıca bkz. Yavuz, 2010: 28-32.

¹⁴⁵ Bugünkü Büyükçekmece.

¹⁴⁶ Bugünkü Silivri.

¹⁴⁷ Bugünkü İstanbul.

¹⁴⁸ Bugünkü Haliç.

¹⁴⁹ Günümüzde Topkapı Sarayı alanıyla Çemberlitaş arasındaki bölgeyi kapsayan yerdir.

¹⁵⁰ Atina'nın güneybatısında yer alan antik bir kent.

(Dion. Byz. 15), Atinalıların (Amm. Marc. XXII.8.8), hatta Miletos, Argos, Sparta, Boiotia ve Karystos'un da rol oynadığı söylenir (Yavuz, 2010: 12, dn. 20). Ayrıca Byzantion kentinin, Bosporus'tan geçen İo'nun torunu olan Byzas tarafından ya da koloni kurucusu Megara'luların donanma komutanı Byzes tarafından kurulduğu da söylenir. Ancak kentin ilk efsanevi hikâyelerine göre adının, ancak kentin kurucusu Byzas'tan gelmiş olabileceği düşünülür (Dion. Byz. 24; ayrıca Arslan, 2010: 6-12).¹⁵¹ Plinius ise (*nat.* IV.11.46) özgür Byzantium kentinden bahsederken kentin daha önceleri Lygos olarak çağrıldığını belirtir. Dionysios Byzantios ise (Dio. Byz. 6) kentin denizle çevrili olduğunu, çevresinin 35 *stadia* ve kentin ada olmasını engelleyen kıstağın ise 5 *stadia* olduğu bilgilerini verir. Kentin tarihine baktığımızda ise, yaklaşık M.Ö. 6. yy.'ın sonlarında Dareios'un İskit seferi ardından Pers hâkimiyeti altına girdiği görülür (Hdt. IV. 85-87; ayrıca Yavuz 2010: 12). M.Ö. 478 yılında kent Spartalı komutan Pausanias komutasında Pers hâkimiyetinden kurtarılmış (Thuc. I. 131; ayrıca Arslan, 2009: 53) ancak zorba yönetim gören Byzantion'a daha sonraları Atinalılar bir deniz seferi düzenleyerek Pausanias yönetimine son vermişlerdir. Bunun üzerine kent M.Ö. 477'de Attika Delos Birliği'ne üye olmuştur (Arslan, 2009: 59).¹⁵² Ancak M.Ö. 404 yılına (Aigospotamoi Deniz Savaşı sonrasında) geldiğinde (Yavuz, 2010: 15) bu defa Atina hâkimiyetinden kurtulan kent (Ksen. *Hell.* II. 2.1,2) M.Ö. 340 (Yavuz, 2010: 16) yılında ise Makedonya kralı Philippos tarafından kuşatılmıştır. Makedonya'nın M.Ö. 197 ve 167 (Yavuz, 2010: 18) yıllarında Roma'ya yenilerek dağılmasının ardından bu sefer kent, Trak istilalarına maruz kalmıştır (App. *Syr.* 6; Polyb. XXII.18.12). Roma İmparatorluk dönemine geldiğinde ise uzun çekişmeler sonrası Septimus Severus tarafından kuşatılmış (M.S. 197) ve Perinthos'a bağlanmıştır (Cass. Dio. LXXV. 10-14). Nitekim M.S. 3.yy ortalarında Karadeniz Bölgesi'ni istila eden Gotlar'ın saldırılarına uğrayan kent (Hist. Aug. *Claud.* 9.4-9), her ne kadar kendini korusa da Gotlar'ın Boğaz'dan geçişine engel olamamıştır.¹⁵³ İmparator Constantinus M.S. 324 yılında Byzantion'u başkent olarak yeniden inşa etmeye karar vermesinin ardından kent, 11 Mayıs 330 tarihinde yeni adı Constantinopolis ile Roma İmparatorluğu'nun başkenti ilan edilmiştir. 395 yılında İmparatorluğun ikiye bölünmesiyle de Doğu Roma'nın başkenti olmuştur (Yavuz, 2010: 19; Özbayoğlu, 2010: 204).¹⁵⁴

¹⁵¹ Daha detaylı bilgi için bkz: Arslan 2010.

¹⁵² Pausanias'ın Byzantion hâkimiyeti için bkz Arslan, 2009: 51-63.

¹⁵³ Klasik ve Hellenistik dönemde Byzantion için bkz Arslan, 2010: 66-171; 201-353.

¹⁵⁴ Burada M.S. 330-395 yıllarını bu çalışmamız çerçevesinde değerlendirecek olursak, Ammianus'un tahmin edilen doğum ve ölüm yıllarına denk gelmesi açısından, bu yıllar ilginç bir tesadüf olarak görülebilir.

Ammianus burada Ceras (Haliç) Burnu ve daha yükseğe inşa edilmiş bir *turrim* yani kuleden söz eder. Dionysios Byzantios'a göre (Dion. Byz. 5-6), Ceras körfezi demirleme yerinden daha derin olup, 60 *stadia* uzunluğundadır. Tıpkı güvenli bir liman gibidir, çünkü etrafı tepelerle çevrili olduğundan rüzgâra kapalıdır. İç kısımda ise dereler körfeze alüvyon taşır. Boğaz sularının bir kısmı, balığın oldukça bol olduğu bu körfeze doğru yönelir ve körfezin sonundaki sığ ve bataklık bölgede son bulur. Körfez, boynuz şekline benzediği için Ceras (Boynuz) olarak adlandırılmaktadır (Strab. VII.6.2; Plin. *nat.* IV. 11.46, IX. 20.50; Proc. *Aed.* I.2.5). Ammianus'un burada ismini vermediği ama bir kule oluşundan bahsettiği yer muhtemelen bugünkü Galata Kulesi'dir. Keza Petrus Gyllius (*Cons.* II.4), Ammianus'un Ceras Burnu yanında fener olarak adlandırılan yüksek bir izleme kulesinin bulunduğunu ayrıca bu fenerin gemilere bir rehber niteliğinde olduğunu da yazdığını söyler. Yine Gyllius'a göre bu fener muhtemelen St. Sophia Kilisesi (Ayasofya) yakınındadır. Bu bilgilerden yola çıkarak tahminlerimizin, Ceras'a (Haliç) en yakın kule olarak Galata Kulesi olabileceği yönünde olduğu söylenebilir. Ancak kulenin kuruluş tarihine bakılacak olursa, ilk kez M.S. 507 yılında Bizans İmparator'u Anastasius (M.S. 491-518) tarafından "ahşap bir fener kulesi" olarak inşa edildiği söylenir (Oğuz, 2011: 52). Bu tarih, Ammianus'dan daha geç bir tarih olduğundan ötürü, kulenin bu yıllardan önce Gyllius'un da belirttiği gibi yalnız eski bir fener olarak varlığını sürdürmüş olabileceği düşünülebilir.

Ammianus bu kısımda son olarak ise, bahsettiği Ceras burnunun adından ötürü olsa gerek, *Ceratas adpellatur ventus inde suetus oriri praegelidus* buradan esen alışılmış soğuk rüzgârların "Ceratas" olarak adlandırıldığını söyler. Ammianus verdiği bu bilgilerle, bugüne kadar hemen hemen hiçkimsenin bahsetmediği yerel bir coğrafi bilgiye değinir. Onun bu düşüncelerine ise ilk kez, Henricus Valesius (Valesius, II.38.<142>), Sokrates ve Sozomenus'un "Kilise Tarihi" çalışmasına eklediği değerlendirme kısmında değinmiştir. Valesius burada, Scironis Burnu'ndan esinlenerek çağırılan Scironites'lere benzer bir durum olarak Ammianus'un da Ceras Burnu'ndan ötürü burada esen rüzgârlara Ceratas denildiğini yazdığını belirtir. Bu tarz bilgilerin haricinde Diodorus Siculus (Diod. XIII.65) ve Strabon'a (IX.1.12) göre, Salamis'in karşısında Attica ve Megara arasındaki sınırda "Cerata/Boynuzlar" olarak çağırılan iki tepe vardır. Ancak bu tepelerin Ceras'la (Haliç) ya

---

Kısacası Tanrı Ammianus'u öyle bir zamanda dünyaya getirmiş ki, ona "Roma'yı son kez yaşa ama Bizans'ı asla tatma" dercesine.

da burada esen rüzgârlarla bir bağlantısı olamayacağından Ammianus'un burada verdiği bilgiler ilk olması bakımından önem arz eder.

8.9 Ammianus'a göre Bosporus yani Boğaz'a kadar gelen deniz suları, *hoc modo fractum* bu oluşumla (yani Bosporus ile) kırılıp *participatione maris utriusque finitum* her iki denizin karışımıyla bir sona ulaşır. Burada her iki deniz ile kasıt Aegae (Ege) ve Propontis (Marmara) denizleridir. Sona ulaştığı yer ise Boğaz'ın kuzeyde yer alan Pontus Euxinus (Karadeniz) ağızıdır. Yine Ammianus'a göre, bu deniz suları bir sona ulaştıktan sonra, *iamque mitescens in aequoream panditur faciem* artık büyür ve bir su dairesi formunda yayılır. Kısacası artık Pontus Euxinus'a varılmıştır. Bu yayılma, Ammianus'un gözünde öyledir ki; Pontus'la birleşen bu deniz suları *potest cadere sub aspectum late diffusum et longe* enine ve boyuna yayılan bir görünüşe maruz kalır. Ammianus burada özetle, Pontus Euxinus'un, şu ana kadar anlattığı denizlere nazaran ne kadar büyük olduğunu resimlemeye çalışmıştır (Bkz. **Harita 1**).

8.10 Ammianus'a göre Pontus Euxeinus'un *velut insularis circuitus* bir adayı kuşatır gibi *omnis eius litorea navigatio* onun tüm kıyı yolculuğu mesafesi; *viginti tribus dimensa milibus stadiorum* 23.000 *stadia*'dır. Ammianus bu bilgiyi, Eratosthenes, Hekataeos¹⁵⁵, Ptolemaios ve bu tarz diğer keşiflerin araştırmacılarına göre verdiğini de belirtir. Bilindiği kadarıyla Hekataeos ve Ptolemaios Pontus Euxinus'un çevresi hakkında *stadia* olarak bir bilgi vermemişlerdir. Ammianus muhtemelen onların isimlerini ünlü coğrafyacılar olması bakımından kaynak olarak vermiştir (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 102). Den Boeft'in (1995: 101)'de ifadesine göre, Eratosthenes (*frg.* III B 39) ise, Basra Körfezi'nin Pontus'dan daha az olmadığını ve de yaklaşık 20.000 *stadia* olduğunu tahmin eder. Demek ki Pontus civarını da hemen hemen 20.000 *stadia* ve üzeri olarak düşünür. Keza Ammianus'un vermiş olduğu 23.000 *stadia* mesafesi, diğer coğrafyacı ya da tarihçilere göre birbirlerine yakın olsa da rakamsal farklılık gösterir. Örneğin Strabon'a (II.5.22) göre, tüm denizin çevresi 25.000 *stadia*, Polybios'a (IV.39.1) göre, 22.000 *stadia*'dır. Plinius'a (*nat.* IV. 12.77) göre, Pontus Euxinus'un etrafı 2150 (*milia*)¹⁵⁶ mildir

¹⁵⁵ M.Ö. 6./5. yy.'da yaşadığı bilinen coğrafyacı ve *logographos* (söz yazarı) olup ayrıca Tarih Bilimi'nin öncüsü kabul edilir. "Soyağaçları" (*Genealogiai/ Γενεαλογίαι*) adlı eserinde efsanelere dayanarak hükümdar sülalelerinin şecerelerini çıkarmaya çalışmıştır. En önemli eseri sayılan "Yeryüzünün Tasviri" (*Perihodos/ Περίοδος Γης*) ise, önce bir dünya haritasının eki olarak düşünülmüş fakat sonra bağımsız bir coğrafi çalışma olmuştur. Günümüze 335 fragmanın kaldığı ve içinde ayrıca bir haritanın da bulunduğu bu eserde, Cebelitarık Boğazı'ndan başlayarak Akdeniz ve Karadeniz bölgelerindeki ülkeler tasvir edilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Sina, 2009: 107-157.

¹⁵⁶ 1000 adım 1 Roma *milia*'sına, 1 Roma *milia*'sı ise 8 *stadia*'ya eşittir (Liddle ve Scotts, 1996: 513).

(=17.200 *stadia*).¹⁵⁷ Herodotos'a (IV.85) göre ise denizin uzunluğu 11.100 *stadia*, en geniş olduğu yer de 3.300 *stadia*'dır.

Ammianus mesafe bilgilerine bir de Pontus Euxinus'un şeklini ekler. Buna göre Pontus Euxinus, *in speciem Scythici arcus coagmentati formatur* bağlantılarla bir İskit yayı şeklini oluşturur. Yine bu bilgiyi de *nervo geographiae totius adensione* tüm coğrafyacıların beyanına göre, verdiğini de belirtir. Doğrusu Ammianus'un bu bilgileri başka yazarlarca da teyit edilebilir. Buna göre, Sallustis (*Hist.* III. 63), Plinius (*nat.* IV.12.76), Strabon (II.5.22), Pomponius Mela (*chorog.* I.102) da Pontus Euxinus'un bir İskit yayına benzediği hususunda aynı bilgileri vermişlerdir.¹⁵⁸ Bunların haricinde M.S I. yy.'ın epik şairi Valerius Flaccus'un dizelerinde de İskit yayına olan benzerlik söz konusudur. Ammianus bu İskit yayı benzerliğine çok önem vermiş olsa gerekir ki, 8. bölümün 13, 20, 37, 42 ve 43. kısımlarında tekrarlar bu yay ve bağlantılara değinir. Karadeniz'in, tüm yazarlarca böyle düşünülmesi muhtemelen onun Avrupa ile Asya arasında, elips şeklindeki kıyılarının kıvrımları her iki yöne doğru uzanan bu denizi bir İskit yayına benzettirdiği içindir (Arslan, 2006: 82 ayrıca bkz. Danoff, 1962: 950).¹⁵⁹ Aslında Ammianus bunun açıklamasını ilerleyen kısımda bizlere daha açık bir şekilde verir (VIII.37):¹⁶⁰ “Tüm ırkların yayları bir mızrak kavisle bükülü iken, İskitler'in ya da Parthialılar'ın her iki tarafta içe doğru kıvrık ve geniş bir boynuzla çıkıntı yaptığı için tektir. Düz bir küresel sap onu ortadan böldüğü için de, gittikçe küçülen bir ağzın şeklini verir.”

8.11 Ammianus'a göre, burada enine boyuna yayılan deniz daha sonrasında, *qua sol oceano exurgit eoo, paludibus clauditur Maeotidos* güneşin doğu okyanusundan doğduğu yerde, Maeotis'in¹⁶¹ bataklıklarıyla sona erer. Ardından *Romanis provinciis terminatur* Roma eyaletleriyle çevrili *declinat in vesperum* batıya doğru yönelir (Bkz. **Harita 4, 5**). Ammianus burada Maeotis'i, güneşin doğu okyanusundan doğduğu yer olarak tanımlayıp Pontus Euxinus'un kuzeyinde demesi gerekirken doğusunda

¹⁵⁷ Ancak Plinius buraya birkaç Yunan coğrafyacı ve Romalı yazarı daha eklemiştir. Buna göre Cornelius Nepos Plinius'un söylediği 2150 mil sayısına, 350 mil daha eklemiştir (=20.000 *stadia*), Artemidoros'a göre bu 2119 mil (=16.952 *stadia*), Agrippa'ya göre 2540 mil (=20.320 *stadia*) ve Mucianus'a göre ise 2425 mil'dir (=19,392 *stadia*).

¹⁵⁸ Bugün dünya atlasına baktığımızda ise, bazılarında göre Pontus Euxinus böbrek biçiminde görünür (Arslan, 2006: 82, dn.28).

¹⁵⁹ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Dan, 2013: 39-58.

¹⁶⁰ Ayrıca bkz. Amm. Marc. XXII.8.13,20,42,43.

¹⁶¹ Pontus'un kuzeyinde yer alan bugünkü Azak Denizi. Ammianus, Maeotis'e bu bölümün 30. Kısımında daha detaylı değinmiştir.

konuşlandırması da ilginçtir. Bunun yanında batıyla kasttı muhtemelen Maeotis Körfezi'nin güney batısında kalan Taurica¹⁶² bölgesi kıyıları ile batıdaki Borysthenes (Dinyeper) Nehri'ne kadar uzanan kısımlarıdır. Batıda Roma eyaletleriyle de muhtemelen buraya en yakın, bugünkü Romanya ve civarında hâkim olmuş ve de bu bölgeleri de etkisi altına almış Roma'nın Thracia Eyaleti'dir (bkz. Talbert 2000, map. 101). Hatta geç antik dönemde bu Thracia Eyaleti içinde ayrıca, sınırları itibariyle daha çok kıyı bölgelerini etkisi altına alan Moesia II ve Scythia (Minor)¹⁶³ eyaletleri de yer alır (bkz. Talbert 2000, map. 101; Zahariade, 2006: 1 vd.)¹⁶⁴. Zira burada söz konusu, Roma'nın Pontus Eyaleti olamaz çünkü Pontus Eyaleti¹⁶⁵ kuzeyden ziyade Pontus Euxinus'un güney batı kıyıları ve iç kesimleri ile ayrıca doğusunda etkiliydi.

Ammianus'un verdiği bilgilere göre deniz, *homines alit linguis et moribus dispares* farklı dil ve geleneklere sahip *unde* buradan (batıya doğru yöneldiği yerden) *suspicit sidus arctoum* Büyük Ayı takımyıldızına bakar. Ammianus burada farklı dil ve geleneklere sahip halklar ile muhtemelen daha sonraki kısımlarda isimlerine değineceği Maiotis körfezi kıyılarına yakın yerlerde¹⁶⁶ ikamet eden Lazykes (8.31) ve Roxolani (8.31) gibi halkları kastetmiştir. Ammianus'un burada bahsettiği Büyük Ayı takımyıldızına, 8.20'de *septemtrionem Helicen* kuzeydeki Büyük Ayı "Helice"¹⁶⁷ olarak özel ismiyle değinir. Ayrıca bu yıldızın, Sinope (Sinop) yakınlarında yer alan Carambis (Kerempe Burnu) tepesinden görülebileceği doğrultusunda da bilgiler verir (Amm. Marc. XII.8.20). Çin kaynaklarına göre M.Ö 134 ve 120 yıllarında bir takım kuyruklu yıldızlar görülmüştür. Hatta bunlar Sinope göğünde bile kolaylıkla izlenebilmiştir (Arslan 2007: 75, dn. 331; ayrıca bkz. Arslan, 2007: 74, Harita 5). Ammianus'un bu bilgileri Arslan'ın da verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Hatta Plinius'a göre (*nat. II.24.95*), bu dönemlerde gökyüzünde

¹⁶² Bugünkü Kırım Bölgesi.

¹⁶³ "Scythia Minor/ Küçük İskitya" tabiri ilk kez Strabon (VII.4.5)'da karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶⁴ II. Philippos (M.S. 247-249) ile Makedonya Krallığı'nın hâkimiyeti altına giren Scythia Minor, Roma hâkimiyetine kadar Getai ve Dacia kabilelerince işgal edilmiş, M.S. 106'da ise Traianus (98-117) tarafından bu bölge toprakları, Aşağı Moesia Eyaleti'ne dâhil edilmiştir. Diocletianus döneminde (M.S. 284-305) Scythia Minor, Moesia'dan ayrılarak Thracia Piskoposluğu'nun bir parçası olan Scythia Eyaleti'ne bağlanmıştır. M.S. IV. yy.'da sürekli Got saldırılarına maruz kalan bu bölge Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma'nın hâkimiyeti altına girmiştir (Emir, 2014: 52-53).

¹⁶⁵ Pontus Eyaleti, M.Ö. 74 yılında Bithynia ile birleştirilerek ortak bir eyalet *provincia Pontus et Bithynia* (Pontus ve Bithynia Eyaleti) oluşturulmuştu (Arslan, 2007: 490; Kaya, 2005: 17). Ayrıca bkz Arslan, 2007: dn. 2065; Oktan, 2008: 60.

¹⁶⁶ Ammianus bu bölümün 31. Kısımında : "Bu bataklıkın civarında ve uzak kısımlarında farklı dillere sahip birçok millet yaşar. Bunlar; Ixomatae, Maeotae, Lazyges, Roxolani, Halani, Melanchlaenae ve bir de Geloni ile Agathyrssi'lerdir." Bu halklardan Lazyges ve Roxolaniler Maeotis'in kuzey kıyılarında yer alırken diğer halklar ise Maitis'in güney doğu kıyıları ile doğudaki iç kesimlerde yer alır. Bkz. **Harita 4-5**.

¹⁶⁷ Helice, Latince Büyük Ayı takımyıldızının adıdır. Bkz. Kabağaç ve Alova, 1995: 268.

beliren bu yıldız, astronomi bilgini Hipparkhos tarafından da gökyüzünde görülmüş ve *novam stellam* yani yeni yıldız olarak adlandırılmıştı.

Deniz batıya yöneldikten sonra, *latus eius austrinum* güney tarafından *mollis devexitate subductum* hafif bir kavisle eğimleşir. Ammianus'un burada güneyde bir kavisle eğimleştiği yer olarak Taurica Bölgesi'ni ve kıyılarını kasteder (**Harita 5**).

8.12 Ammianus bu geniş alanda, *oppida sunt dispersa Graecorum* Yunan şehirlerinin dağıldığını, bu şehirlerin hepsini ise *aetatibus variis* farklı zamanlarda *praeter pauca Atheniensium* birkaç Atinalı (kolonist) hariç *coloni condidere Milesii* Miletoslu kolonistlerin kurduğunu, söyler. Ayrıca devamına Milet şehrinin efsanesini de ekler. Buna göre bu Miletoslular, *per Nileum multo ante locati, Codri illius filium, qui se pro patria bello fertur Dorico devovisse* çok önceleri Dorian savaşında¹⁶⁸ kendini ülkesi için kurban ettiği söylenen ünlü Codrus'un oğlu Nileus tarafından oluşturulmuştu. Ammianus Nileus'un, *inter Ionas alios in Asia* Asya'daki diğer İonialılar arasından, olduğunu da belirtir. Ammianus'un "birkaç Atinalı kolonist haricinde" diyerekten kastettiği yerlerden biri muhtemelen, ilerleyen kısımlarda (8.32) Yunan kolonileriyle dolu olduğunu söylediği Chersonesus (Sivastopol)'dur.¹⁶⁹ Ammianus bunun haricinde bu güney kıyılarında yer alan ancak hangi koloniye ait olduklarını söylemediği Eupatoria (Kerkinitis), Dandace ve Theodosia kentlerinden de bahseder (8.36)¹⁷⁰. Bu kentler arasından Theodosia'nın bir Milet koloni şehri olduğu söylenir (Ehrhardt, 1983: 82-83). Nileus, İonia bölgesi Miletus¹⁷¹ kentinin kurucusu olarak bilinir (Hdt. XI.97; Strb. XIV.1.3; Amm. Marc. XXVIII.1.4). Codrus'un iki türlü ölüm hikâyesi vardır. İlki, Peloponessosluların atakları sırasında Codrus'un kaçtığı ama daha sonra bazı düşman askerleriyle daha ölümcül savaşa girdiği, ikincisi ise bir savaş esnasında öldüğü iddiasıdır (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 104).

8.13 Ammianus bu bilgilerden sonra tekrar Pontus Denizi'ni tasvir etmeye devam eder. Buna göre denize, *extremitates arcus utrimque tenues* her iki taraftaki yayın zayıf uçlarına *e regione sibi oppositi* kendi yönlerine göre karşılıklı duran *duo exprimunt*

¹⁶⁸ Hdt. V.76.

¹⁶⁹ Arslan (2007: 9, dn. 27), Helen kolonizasyonu hareketleri çerçevesinde Chersonesus'u Skythia topraklarında gösterir.

¹⁷⁰ Bu kentlere Ammianus ilerleyen kısımda (8.36) tekrar değinecektir.

¹⁷¹ Miletus, İonialılar tarafından M.Ö 8. yy'da İonia, Karia ve Lydia bölgelerinde kurulan 12 kentten ilkidir. Bu kentler Herodotos'a (I.142) göre güneyden başlayarak; Miletos, Myus, Priene, ardından Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia'dır ve bunların haricinde üç İon kenti daha vardır ki, ikisi Samon ve Khios adalarında, üçüncüsü ise Erythrai anakarasında yer alır. Ayrıca bkz. Strab. XIV.1.3-4.

Bospori Thracius et Cimmericus Thracius (Trakya) ve Cimmericus (Kimerya) adlı iki boğaz¹⁷² baskı yapar (Bkz. **Harita 2, 4**). *hac causa Bospori vocitati* bu nedenle “Bosporuslar” olarak çağrılırlar, çünkü, *ut poetae locuntur* şairlerin de dediği gibi, *quondam Inachi filia mutata in bovem* bir zamanlar bir ineğe dönüştürülen İnachus’un kızı *per eos ad mare Ionium permeavit* bunlar arasından Ionia Denizi’ne geçmiştir. Ammianus’un burada Thracius Bosporus (Amm. Marc. XXII.8.13,14,37) ile bugünkü İstanbul Boğazı’nı, Cimmericus Bosporus¹⁷³ (8.13,26) ile de bugünkü Azak Deniz’i ağzında yer alan Kerç Boğazı’nı kastetmiş ve de yayın kuzeydoğu ve güneybatı uçlarını bu boğazlar ile göstermiştir. Buna karşın Strabon (II.5.22) yayın doğu kolu olarak Dioscurias’ı (Amm. Marc. XXII.8.24) göstererek doğru konumlandırmada bulunmuştur. Keza İskit yayına benzetilen deniz, çarpazlamasına değil ortadan geçen bir yay ile bölüneceğinden yayın kolları doğu ve batı yönünde olacaktır; ayrıca yayın sapı ise kuzeyde yer alan, iki ayrı bölümle bağlanmış Taurica Bölgesi’nde yani bugünkü Kırım yarımadasında yer alır. Tüm bu konumlandırmalar göz önüne getirildiğinde ortaya gerçekten bir İskit yayı çıkmaktadır. Demek ki burada Taurica Bölgesi Ammianus’a göre yayın merkezi olarak düşünülmüş, kolları (uçları) olarak ise denizin tam ortasından doğu ve batı yönünde uzanan kısımları değil de çaprazına yer alan boğazlar verilmiştir. Muhtemelen bu boğazlar içinde efsanesiyle ön planda yer alan, Ammianus’un deyimiyle Thracius Bosporus yani İstanbul Boğazı’dır.

Bosporos ya da Bosphoros İstanbul Boğazı için en çok kullanılan isimdir. Genellikle bu kelimenin Hellenice βους (bous, öküz-inek) ve πόρος (poros, geçit) kelimelerinden oluşan “öküz ya da inek geçidi” anlamına geldiği kabul edilir. Efsanelere göre, Zeus sevgilisi Io’yu kendi eşi Hera’nın öfkesinden korumak için bir ineğe dönüştürmüş, böylece Io ise İstanbul Boğazı’nı yüzerek geçmiştir. Ya da başka bir efsaneye göre Frigyalılar Avrupa’dan Asya’ya İstanbul Boğazı üzerinden bir inek önderliğinde geçtiğinden ötürü bu boğaz “inek geçidi” yani Bosporos adını almıştır (Gyllius, *Bosp.* I.1; Dion. *Perieges.* 140-141).¹⁷⁴ Boğazın bilinen ilk sakinleri ise Traklardır, hatta Plinius (*nat.* IV.11.46) Byzantion’un kurulmasından önce Haliç’in hemen

¹⁷² Polybios’a (IV.39.16) göre, Pontus diye bilinen denizin karşı karşıya bulunan iki ağzı vardır. Bunlardan biri Propontis’e diğeri ise Palus Maeotis’e (bugünkü Azak Denizi) bağlantılıdır. Asya ve Avrupa’dan birçok nehir bu havzaya akar. Doldurulan Maeotis, Pontus’a, Pontus’da Propontis’e akar. Palus Maeotis’in ağzına Bosporus Cimmericus, Pontus’un ağzına da Bosporus Thracius denir. Herodotos’a (IV.39.16) göre, Palus Maeotis’e Pontos Euxeinos’un babası diye ad takmışlardır.

¹⁷³ Cimmericus Bosporus’a bu bölümün 26. kısmında daha detaylı değinilecektir.

¹⁷⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. Arslan, 2010: 31-43; Özbayoğlu, 2010: 149-150.

girişinde Thracia'lılara ait Lygos adlı küçük bir yerleşim yeri olduğunu söyler. Bu Trakyalı sakinlerden dolayı da geçit Thrakius Bosphorus adını alır (Özbayoğlu, 2010: 149).

Ammianus, *ut poetae locuntur* “şairlerin de dediği gibi” ifadesiyle, eserinin diğer kitaplarında da olduğu üzere (XVII.7.12; XX.11.30; XXII.15.4; XIV.6.14; XVII.11.2) kaynağının yazılı ya da sözlü olan şairler olduğunu belirtir.

8.14 Ammianus'un Pontus Euxeinus'un kıyılarını saat yönünün tersine bir şekilde anlattığını söylemiştik. Şimdi ise bu kısımda, onun başlangıç noktası olan Bosphorus'un sağ tarafı ile Karadeniz ve kıyılarını anlatmaya başlar. Buna göre, *Dextram inflexionem Bospori Thracii* Thrakius Bosphorus'un sağ kavisini, *excipit Bithyniae litus, quam veteres dixerunt Mygdoniam* eskilerin Mygdonia dedikleri Bithynia (bölgesi) sahili takip eder, *in qua Thynia et Mariandena sunt regiones* burada Thynia ve Mariandena bölgeleri bulunur (**Harita 2**). İsidorus (*Etym.* XIV.3.39) ve Solinus (*Coll. Mem.* 42.1) Küçük Asya'nın ilk bölümü olan Bithynia'nın, güneşin doğduğu tarafta Pontus'un başlangıcında uzandığını, önceleri buraya Bebrycia daha sonrasında Mygdonia ve en son ise Kral Bithynus'a izafeten Bithynia dendiğini söylerler. Sallustis (*Hist.* 3.70) de Mygdonia'nın Bithynia için eski bir ad ayrıca M.Ö. 12.yy'da buraya yerleşen Thracia'lı Mygdonlar'ın ardından adlandırılan batı Bithynia'da bir bölge olduğunu söyler. Strabon'a göre (XII.8.10) ise bu Mygdonlar Olympus Dağı'nın¹⁷⁵ kuzeyinde yer alırlar.

Thynia, Pontus Euxeinus'un batı kıyıları üzerinde yer alan Bithynia'nın kuzey batı sahillerindeki bir kıyı adıdır. Strabon'a göre (XII.3.3) Apollonia ile Salmydessos arasındaki kıyının Thynia olarak adlandırıldığı söylenir. Burada yaşayan Thyn'lerin ise Asya'ya gelen Trak boylarından olduğu düşünülür (Strab. XII.3.3). Burada Thynias adlı bir ada (Strab. XII.3.7; Scylax, *periplus* 92; Mela, *chorog.* II.98) olup içinde de Thynialılar yaşamaktaydı. Ayrıca Bithynia'nın sahil kesimlerinde Thynialılar, iç kesimlerde ise Bithynialılar ikamet ederdi. Mariandena ise Bithynia'nın doğusunda Paphlagonia Bölgesi'nin batısında yer alan bölge olup Strabon (XII.3.4)'a göre Theopompos, buranın kralı Mariandynus'un Paphlagonia'nın bir kısmına egemen olduktan sonra Bebrykler'in ülkesini ele geçirerek kendi ismini verdiği bu yeri terk ettiğini söyler. Ayrıca Strabon, Heracleia'yı (Karadeniz Ereğlisi) ilk kuran Miletos'luların kendilerinden evvel buraya

---

¹⁷⁵ Bugünkü Uludağ.

sahip olan Mariandynler'i *heilotes*¹⁷⁶ olarak çalıştırdıkları hatta onları bu sınırlar içerisinde sattıklarını da söyler.

Ammianus göre Bithynia'nın sağ tarafındaki yerlerde ayrıca, *Amyci saevitia Bebryces exempti virtute Pollucis, remotaque statio* .... Amycus'un zalimliği, Pollux'un¹⁷⁷ kahramanlığıyla .... uzak diyarlara sürgün edilen Bebrykler bulunur. Ammianus bu uzak diyarları, *volitantes minaciter harpyias Phineus vates horrebat* bilici Phineus'un uçan kanatlı Harpiyalar'dan¹⁷⁸ korktuğu yer olarak açıklar. Bebrykler, Bithynia Bölgesi'nde ve Pontus Denizi civarında yaşayan Thracia kökenli bir topluluktur (Strab. XII.3.4, 28; XIII.1.8; XIV.5.24). Amykos ise bu Bebrykler'in kralı olup yumruk dövüşünde usta ve zalim bir dev imiş. Efsaneye göre Argonautlar Chalcedon'a vardıkları zaman Zeus oğlu Polydeukes (Pollux) bununla gürşerek ününe son vermiştir (Erhat, 2006: 36). Yine efsaneye göre Bebrykler'in kralı Amykos'u Pollux yenmesi üzerine Argo gemisi Thracia kıyılarına varır. Burada Poseidon'un oğlu kör kral Phineus'a rastlarlar. Bu bilici kral Phineus; kanatlı ve kadın yüzlü canavarlar olan Harpya'lar belasına uğramış (Apoll. Rhod. *Argon.* II.188) bunun üzerine Boreas'ın oğulları Kalais ile Zetes onu yenerek kralı beladan kurtarmışlardır. Bu iyiliğe karşılık ise Phineus Argonautlar'a ilerde karşılarna çıkacak tehlikeleri nasıl atlatabileceklerini bildirmiştir (Erhat, 2006: 52, 122; Özbayoğlu, 2010: 180).

Ammianus'a göre daha sonra, *per quae litora in sinus oblongos curvatus* uzunca körfezlere kavis yapan bu kıyıları boyunca *Sangarius et Phyllis et Lycus et Rheba fluvii funduntur in maria* Sangarius¹⁷⁹, Phyllis¹⁸⁰, Lycus¹⁸¹ ve Rheba¹⁸² nehirleri denize dökülür (Bkz. **Harita 2**). Arrianus'a (*periplus*, 12-13) göre bu sıralama Rhebas, Psilis (Phyllis), Sangarius ve Lycus olarak doğru bir şekilde verilirken Ammianus burada karışık bir sıralama vermiştir. Ayrıca Psilis ırmağını da Phyllis adıyla göstermiştir. Arrianus'a göre (*periplus*, 13) Sangarius ırmağı Karadeniz'e dökülür Plinius'un (*nat.* VI.1.4) ifadesine göre

¹⁷⁶ Toprağı işlemekle yükümlü kölelere verilen addır.

¹⁷⁷ Zeus'un delikanlıları olarak bilinen Dioskurlar'dan Polydeukes'in Latin kaynaklarında geçen adıdır. Ayrıca bkz. Erhat, 2006: 96, 249.

¹⁷⁸ Adları "kapıp kaçanlar" anlamına gelen Harpiyalar kadın yüzlü, yaygın kanatlı, sivri pençeli bir çeşit yırtıcı kuşlardır. Bunların çocukları kaçırıp, ölümlerini ruhlarını Hades'e götürdüklerine dair bir inaç vardır. Daha detaylı bilgi için bkz. Erhat, 2006: 122.

¹⁷⁹ Bugünkü Sakarya nehridir.

¹⁸⁰ Boğaz ve Sakarya nehrinin tam ortasında yer alan bugünkü Göksu Irmağı'dır. Muhtemelen Ağva sınırları içerisinde.

¹⁸¹ Bugün Karadeniz Ereğlisi'nde (Heracleia) yer alan Gürünç/ Gülüş suyudur.

¹⁸² Boğazın (Bosporus) sağ yakasında yer alan bugünkü Riva deresi.

de Phrygia'dan doğan bu nehir, aralarında Tembogius¹⁸³ ve Gallus'un¹⁸⁴ bulunduğu birçok ırmakla beslenerek debisini artırır. Strabon'a (XII.3.7, 4.1) göre, Irmağın büyük bir kısmı Phrygia ve Bithynia bölgelerinden akarak önce Galatia Bölgesi'nin kuzeybatı sınırını, daha sonra ise denize döküldüğü yerde Bithynia'nın sınırını meydana getirir. Livius'a (XXXVIII.18.8) göre ise nehir, boyunun uzunluğuyla değil civarında ikamet eden halka sağladığı balık çeşitliliğiyle ünlüdür.

Arrianus'a (*periplus*, 12) göre, Artane'den¹⁸⁵ sonra Psilis (Ammianus'a göre Phyllis) Irmağı'na 150 *stadia* mesafe olup ırmağın ağzına doğru yükselen kaya civarında küçük tekneler demir atabilirdi. Lycus ırmağı hakkında kayda değer bir bilgi olmasa da Arrianus'da (*periplus*, 13) geçmektedir.¹⁸⁶ Rheba deresi, Scylax (*periplus*, 92) ve Arrianus'da (*periplus*, 12) Rhebas olarak, Plinius'da (*nat.* VI.1.4) ise Rebas olarak verilmiştir. Hatta Plinius, bazılarının da ona Rhesus dediklerini de eklemiştir. Ayrıca burada Riva adında bir kale bulunur ve söz konusu kale Rhodos'lu Apollonios (*Argon*, II. 349, 650, 789) tarafından da anılır (Arslan, 2005: 95).

Ammianus anlatısına, yukarıda saydığı ırmakların karşılarında, *in vertices undique porrecti diruptos* her taraftan parçalanmış tepelere uzanan ve de *cyaneae sunt Symplegades, gemini scopuli* ikiz kayalar olan karanlık Symplegades¹⁸⁷ vardır, şeklinde devam eder. Devamında verdiği bilgilere göre de bunların aslında sarp ve çarpışan kayalar olduğunu, bu kayalar *si etiam ales intervolasset* arasından bir kuş dahi uçsa, her koşulda ölebileceğini anlıyoruz. **8.15** Ammianus'a göre şu ana kadar bir tek *Argo prima omnium navis* tüm gemilerin ilki olan Argo gemisi, *Colchos ad direptionem aurei properans velleris* Colchis'e altın postu yağmalamak için hızla giderken, bu kayaların *praeterisset innoxia* yanından zararsız geçmiştir. *turbine circumfracto concorporati* birleşen bu kayalıklar hızının kırılmasıyla *immobiles stetero* hareketsiz kalmışlardır. Yine Ammianus'a göre, bu durumu *nisi congruerent omnes priscorum carminum cantus* eski şairlerin

---

¹⁸³ Bugünkü Porsuk Çayı'dır.

¹⁸⁴ Bugünkü Mudurnu Suyu'dur.

¹⁸⁵ Kuzgun? Irmağı.

¹⁸⁶ Arslan, Arrianus'un *Periplus Ponti Euxini* adlı eserine yaptığı çeviri ve yorumda (2005: 100), Lycus'un Gülüç Su'yu dışında A. Silberman tarafından Kilidje Su'yu olarak tanımlandığını da belirtir.

¹⁸⁷ Rumeli Feneri önlerinde bulunan Öreke kayalıklarıdır. Mitolojiye göre, bu kayalıkların açılıp kapandıklarına ve gemilerin geçmesine izin vermediklerine inanılıyordu. Altın Postu getirmek üzere yola çıkan İason yönetimindeki Argonotlar, buradan geçip geçemeyeceklerini denemek için bir güvercin uçurmuşlar. Tam kayalar kapanırken güvercinin kuyruğunun kopması üzerine onlar da kürek çekerek süratle bu kayalıklar arasından geçebilmişler. Geçerken onların da gemilerinin sadece uç kısmı zarar görmüş ve o günden sonra bu kayalar da sabit kalmıştır (Erhat, 2006: 52-53).

şarkıları onaylamasaydı, bugün onları gören hiçkimse birzamanlar bu kayalıkların ayrı olduklarına inanamazdı, şeklinde verir.

Ammianus'un burada bahsetmiş olduğu Symplegades kayalıklarını (kimisine göre adaları) başka antik kaynaklar da yüzdükleri ya da zaman zaman çarpıştıklarına dair teyit eder. Çarpışan kayalar olarak adlandırılan Symplegades, Latinlerin kutsal tapınak "Fanari" dedikleri, Boğaz'ın Karadeniz çıkışında kıyıdan yaklaşık 14 deniz mili uzaklıkta yer alan adalardır (Arslan, 2005: 166; Arslan 2009: 54, dn.177). Özbayoğlu (2010: 181-183) ise Dionysios Byzantios'un "Anapulus Bosporu" adlı eserini yorumlarken bu adaların günümüzde "Öreke Kayaları" olarak adlandırılan adalar olduğunu söyler. Strabon'a (VII.6.1) göre de Pontus Euxinus'un ağzındaki, "Cyaneai" yani karanlık kayalar olarak adlandırılan bu adacıklardan biri Avrupa'ya diğeri ise Asya'ya yakındır. Aralarında ise yaklaşık 20 stadion vardır. Asya tarafındakinin hiçbirzaman tam olarak bir ada olmadığı söylenmemiştir ancak günümüzde sular altında kalmış ve gözükmemektedir. Avrupa kıyısındaki ise denizin parıltısını yansıttığı için ya da doğal yapısı nedeniyle koyu mavi renktedir (Özbayoğlu, 2010: 181). Nitekim Dionysios Byzantium'a (86) göre, bu kayalar ya yerin katmerli yapısından ya da denizin aşındırmasından dolayı *cyanos*'a¹⁸⁸ benzer. Ammianus gibi Arrianus da (*periplus*, 25), şairlerin dediği üzere bu adaların eskiden başıboş gezinip çarpıştıklarını (ayrıca bkz. Hom. *Od* . XII 58-70), bunların arasından ise ilkin Argo gemisinin, Iason'u Colchis'e¹⁸⁹ götürürken geçmiş olduğunu söyler. Söz konusu duruma ayrıca Rhodos'lu Apollonios (*Argon*, II.317-340; 549-618) da değinir. Plinius (*nat*. IV.13.92) ise bu çarpışmaya ilişkin, Pontus'a Bosporus'tan direkt olarak girerken aslında bu adaların aralarında çok az bir mesafe olduğundan ötürü göze tekmiş gibi geldiğini söyleyerek çarpışmanın nasıl olabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Herodotos'a (IV.85) göre Pers Kralı I. Dareios İskit seferi sırasında Khalkedon'dan bir gemiye binerek Kyaneai Adaları'na gitmiş, buradaki kutsal duvarlar içinde oturup Pontus Euxinus'un doyulmaz güzelliklerini seyre durmuştur. Ayrıca Herodotos bu adaların Yunanlılar'a göre eskiden yüzer adalar olduğunu da belirtir. Kritovulos (I.10.1-2), Sultan Mehmet'in Constantinopolis'in fetih hazırlıkları sürecinde oluşturduğu bir deniz donanmasını Calliupolis'den (Gelibolu) Bosporus'a gönderdiğini, daha sonra ise kendisinin buraya karadan gelerek Boğaz'ın darlığıyla zor geçit verişini, akıntının yönünü değiştiren

¹⁸⁸ Hellence κυανεος (cyaneos) sıfatı; karanlık, siyaha yakın, koyu mavi renkli anlamına gelip, Cyaneai ise koyu kayalar olarak çağrılır (Liddle ve Scott, 1996: 454; Arslan, 2005: 166). Ayrıca Cyanos, "mavikantaron, peygamber çiçeği" adı bu tür renk ve biçimden kaynaklanır (Özbayoğlu, 2010: 181).

¹⁸⁹ Colchis üzerine detaylı bilgi için bkz. Arslan, 2000: 26-40.

kayalarını ve diğer engellerini incelediğini söyler.¹⁹⁰ Kritovulos'a göre antik Hellenler buradan geçişin zorluğunu bildiklerinden bölgeye "Symplegades" adını vermişlerdir. Rivayete göre de buradan, önce Herakles ardından İason'un komutası altında Argonotlar ve çok daha sonra büyük gayretlerle kendileri geçmiştir.

8.16 Ammianus bu kısımda, Bithynia Bölgesi'nin biraz daha ötesine giderek bu yerlerde, sınır olarak Filyos/Hisarönü (Umar, 2007: 2) ile daha doğusunda kalan Halys/Kızılırmak sayesinde (Arslan, 2007: 16) ayrılmış olan Paphlagonia Bölgesi'nin "Paphlagonia Eyaleti" ve daha sonrasında Halys ile Colchis arasında yer alan Pontus Bölgesi'nin¹⁹¹ "Pontus Eyaleti'nin" *protenduntur* uzandığına ve ayrıca burada yer alan şehirlere değinir. Ammianus'a göre bu şehirler, *omnes ab auspicio diligentia fundatae Graecorum* hepsi kuruluşlarını Yunanlılar'ın faaliyetlerine borçlu olan Tios¹⁹² ve Amastris¹⁹³ ile *amplae sunt civitates* büyük şehirler olan Heracleia¹⁹⁴, Sinope¹⁹⁵, Polemonion¹⁹⁶ ve Amisos'dur¹⁹⁷. Bunların yanında bir de *Cerasus, unde advexit huiusmodi poma Lucullus* Lucullus'un oradan sözde meyveyi getirdiği Cerasus¹⁹⁸ (şehri) uzanır. Ayrıca *non obscura* meçhul olmayan *Trapezunta et Pityunta continentis* Trapezus¹⁹⁹ ve Pityus²⁰⁰ yerleşimlerini içeren *insulaeque duae* iki ada vardır (Bkz. **Harita 3, 4**).

Ammianus'un, kuruluşunu Hellenler'e dayandırdığı kentlerden Tios hakkında Byzantionlu Stephanos, Miletos'lu bir kam (rahip) olan Tios tarafından kurulduğunu ve de kente Tios'un yeri anlamında Tieion dendiğini söyler (Umar,2007: 34). Arrianus (*periplus*, XIII.4) ve Mela (*chorog*. I. 104) da burasının bir Miletos kolonisi olduğunu, Skylax da

¹⁹⁰ Zira Emir (2009: 20) de bu kayalıkların oynak oluşlarından ziyade buradaki akıntılardan ötürü çarpışan kaya imgesini almış olabileceğine vurgu yapar.

¹⁹¹ Pontus Bölgesi, tarihi coğrafyası ve bunlar üzerine olan literatür bilgileri için bkz Olshausen ve Biller, 1984.

¹⁹² Filyos/Hisarönü'nün ilkçağdaki adıdır. Kaynaklarda Teion/Tieion/ ya da Tion/Tios olarak geçer.

¹⁹³ Bugünkü Amasra kentidir. Kent hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Marek, 1993: 88 vd.

¹⁹⁴ Bugünkü Karadeniz Ereğlisi'dir.

¹⁹⁵ Bugünkü Sinop ilidir. Kent üzerine daha detaylı bilgi için bkz. Bryer ve Winfield, 1985: 69-88; Danoff, 1962: 1062.

¹⁹⁶ Bugünkü Bolaman Çayı/Bolaman'dır. Eski adı ise Sidenos/Sidene'dir. Kent hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bryer ve Winfield, 1985: 111-115.

¹⁹⁷ Bugünkü Samsun ilidir. Umar (2000: 15,80) Samsun adının Samisos'dan bozma olduğunu söyler. Samsun hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Bryer ve Winfield, 1985: 92-95; Anderson, 1903: 48-59; Cumonts 1906: 110-123; Atasoy, 1997; Keskin, 2011. Burada bulunan antik dönem yazıtlar için ayrıca bkz. Merkelbach ve Stauber, 2001: 347-352; Anderson ve diğerleri, 1910: 1-31.

¹⁹⁸ Bugünkü Giresun ilidir. Bazı kaynaklarda eski adı olan Pharnakeia olarak geçer. Kent hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bryer ve Winfield, 1985: 126-134.

¹⁹⁹ Bugünkü Trabzon kentidir. Ayrıca bkz. Cumonts, 1906: 363-372; Bryer ve Winfield, 1985: 178-250.

²⁰⁰ Bugün Gürcistan'ın Pitzunda yerleşimidir.

(*periplus*, 90) bir Hellen kenti olduğunu savunur. Ancak Umar'a (2007: 34) göre bu kent, gerçekte Miletos'lu Hellenlerce kurulmuş olmamakla birlikte Strabon'un yaşadığı çağda bile henüz Hellenleşmemişti. Strabon'a (XII.3.5) göre kent Kaukonlar'ın bir kuruluşu olup bu Kaukonlar da (XII.3.2,5) bazılarının dediğine göre bu yörenin halkı olan Mariandynler'di. Ancak yine Strabon'un dediği üzere bu söz konusu kavmin etnik kökeni konusunda açık bir bilgi yoktur çünkü bazısına göre bunlar Skythia'luların bazısına göre Makedonia'luların kimilerine göre ise Pelasges'lerin bir koluydu. Kent M.Ö III. yy.'ın ilk çeyreğinde Amastris'le birlikte Pontus Krallığı'nın hâkimiyetine girmiş ve bu hâkimiyet M.Ö. 70 yılında kentin, Romalı General Triarius tarafından zapt edilmesine kadar sürmüştür (Arslan, 2005:104).

Amastris kentinden, Arrianus (*periplus*, XIV.1), gemiler için demir atma yeri olan Hellen kenti olarak bahseder. Keza Skylax (*periplus*, 91) da aynı bilgileri vermiştir. Kent, Sesamus²⁰¹, Cromna²⁰² ve Cytorus²⁰³ adlarını taşıyan küçük Yunan yerleşmelerinin bir araya getirilmesiyle M.Ö. 4. yy sonunda, Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) Tiranı Dionysios'un karısı Amastris tarafından kurulmuştur (Strab. XII.3.10; Memnon, XI-XII.7.1; ayrıca bkz. Dürüşken ve Özbayoğlu: 2001: 90, dn.153; Arslan, 2005: 107-108). Kent, Kraliçe Amastris'ten sonra Lysimachos'un adamı Eumenes'e²⁰⁴ daha sonrasında ise I. Mithradates (M.Ö. 302/301-266/265) yönetimine bırakılmıştı. Roma egemenliği döneminde Bityhina-Pontus eyaletinin başkenti olan kent, ilin genel valisi Genç Plinius'un İmparator Traianus'a (M.S. 98-117) yolladığı bir mektupta da geçer. Bu mektuba göre (Plin. *epist.* 98-99), kent Plinius tarafından zarif ve süslü bir kent olarak anılmakla beraber, kentin başlıca yapıları arasında uzun bir caddesine ve burada bulunan bir lağımına benzetilen dereye ve bu derenin de sağlık açısından zararlı oluşuna değinilir. Plinius burada ayrıca İmparator Traianus'a bu derenin örtülmesinin doğru olacağını söylerken, İmparator ise ona bu çalışma için gerekli tüm paranın sağlanacağı cevabını verir.

Arrianus (*periplus*, XIII.3), Heracleia'dan Dor kökenli bir kent ve Megara kolonisi olarak bahseder (ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* VI.2.2). Buna karşın Strabon'a (XII.3.4) göre, kent Miletos'lular tarafından yöre halkı olan Mariandyn'lerin topraklarında kurulmuştur (ayrıca bkz. Scylax, *periplus*, 91). İyi bir limanı ve kurmuş olduğu Sivastopol ve Mangalia

²⁰¹ Amastris'in eski adıdır. Ayrıca bkz. Hom. *Il.* II.852; Plin. *nat.* VI.2.5.

²⁰² Tekeönü ya da Kurucaşile. Antik dönemde Cromna için bkz. Hom. *Il.* II. 855.

²⁰³ Sütlüce Limanı.

²⁰⁴ Pergamon Krallığı'nın kurucusu Philetairos'un kardeşidir (Arslan, 2005: 108, dn. 90).

kolonileriyle önemli bir yere sahip olan kent, uzun süre bağımsızlığını korumuş ve Kraliçe Amastris'in Thrakia'dan Halys'e kadar bölge hâkimi olan Lysimachos'la evliliğinin ardından kent M.Ö. 281 yılına kadar Lysimachos tarafından yönetilmiştir (Arslan, 2005: 100-101). M.Ö. 70 yılında kente en büyük darbeyi Romalılar vurmuştur. Memnon "Peri Herakleias" adlı eserinde M.Ö. 71 yılında Cotto ve Triarius tarafından Herakleia'nın nasıl kuşatıldığını ve kent halkının ise bu ablukalara ne kadar yürekli ve metanetli bir şekilde iki yıl boyunca dayandıklarını anlatır (Memnon, *Peri Herakleias*, ayrıca bkz. Arslan, 2012: 394). M.Ö 31 Actium Savaş'ı sonrası Bithynia ve Pontus Eyaleti'ne tabii olmuştur (Strab. XII.3.6).

Adını bir Amazon prensesinden alan Sinope, Miletos'lular tarafından kurulmuştur (Ksen. *Anab.* VI.1.15; Diod. XIV.31.2; Strab. XII.3.11; Arr. *periplus*, XIV.5)²⁰⁵. Yunan koloniciliği ile ilgili araştırmalarda yörede ilk Yunan yerleşiminin Argonotlar efsanesine kadar (Texier, 2002: 209) uzandığı hatta Sinop ve Trabzon'un kuruluşunun da bu efsaneler çağına kadar götürülebileceği söylenir. Ayrıca, M.Ö. VII. yy. ya da bu asrın sonlarına doğru kurulan bu ilk Yunan koloni kentlerinin Sinop ve Trabzon olduğu konusunda kaynaklar ittifak içindedir (Tellioglu, 2007: 46)²⁰⁶. Uzun süre bağımsız kaldığı halde bu bağımsızlığını koruyamayınca kent kuşatılarak zapt edilmiş ve ilk önceleri I. Pharnakes (M.Ö. 197-160/159) daha sonra Mithridates VI Eupator'a (M.Ö. 120-63) kadar onun selefleri ve en son olarak da Eupator'u yenen Romalılar tarafından ele geçirilmiştir. Ayrıca Eupator'un hem doğduğu hem de yetiştiği bir kent olduğundan Kral buraya özel bir onur payesi vermiş, burayı krallığın *metropolis*'i olarak kabul etmiştir (Strab. XII.3.11). Yine Strabon'a göre kent, bir yarımada'nın boynu üzerinde kurulmuş olup, iç ve dış limanları ve olağanüstü iyi palamut dalyanları ile balıkçılıkta ikinci sırayı almıştır. Ancak buna rağmen Genç Plinius vali iken Trainus'a gönderdiği mektuplarda (Plin. *epist.* 90), Sinopelilerin suyunun eksik olduğunu bunun için iyi ve bol suyun ancak 16 mil uzaktan getirilebileceğini ve de bunun için gerekli mali kaynakların sağlanacağını rapor etmiştir. Kritovulos'a (IV.3.3) göre, mevsimlerin, toprağın ve denizin verimliliği kente birçok değerli ürünün elde edilmesini sağlıyordu. Bu ürünlerin en önemlisi ise Asya ve

---

²⁰⁵ Hellen kenti olduğuna dair ayrıca bkz. Skylax, *periplus*, 89. Buna karşın Fallmerayer (Fallmerayer, 2011: 11), coğrafyacı Gennesius Byzantitus'un, Sinop'un Miletliler tarafından değil de çok daha eski dönemlerde Amazonlar tarafından kurulduğuna inandığını söyler.

²⁰⁶ Tellioglu (2007: 46) ayrıca, üçüncü ticaret merkezinin ise Samsun ya da Giresun olduğu hususunda tartışmaların olduğunu dile getirir.

Avrupa'nın her tarafına ihraç edilip yöre halkına gümüş ve altın kazandıran bakır madeniydi.

Eskiden Side olarak adlandırılan Polemonion kenti, bu ismini Polemon adlı iki Pontos Kralının birinden almıştır (Arslan, 2005: 123). Bu bakımdan gerek Plinius (*nat.* VI.4.11) gerekse Ammianus (XII.8.14) kentin adını Polemonium/Polemonion olarak vermiştir. Yöre, adını Bolaman (Sidenos) Çayı'nın denize döküldüğü yerde kurulmuş olan Side²⁰⁷ isimli kaleden almıştır (Arslan, 2005: 123).

Bir Helen kenti olan Amisos, Atinalılar'ın²⁰⁸ kolonisi olup deniz kenarında kurulmuştur (Arr. *periplus*, XV.3). Ancak buna karşın Strabon'un (XII.3.14) Theopompos'tan yaptığı bir alıntıya göre kent, ilkin Miletoslular daha sonrasında Kappadokia'lı bir lider ve en son olarak da Atinalılar tarafından kolonize edilmiş ve ismi Peiraieus olarak değiştirilmiştir.²⁰⁹ M.Ö. 333 yılında İskender tarafından özgürlüğüne ve demokratik yönetimine²¹⁰ bırakılan kent yeniden eski ismine kavuşmuştur (Arslan, 2005: 120). M.Ö. I. yy'da Mithridates VI Eupator, kenti yeni yapı, saray ve tapınaklarla süsleyerek genişletmiştir (Plin. *nat.* VI.2.7), ancak M.Ö 48'de kent VI. Mithridates'in oğlu II. Pharnakes tarafından kuşatılarak büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Kent'in ayrıca, Karadeniz bölgesinde en fazla sikke basan kentlerden biri olduğu ve de bu ilk gümüş sikkelerinin M.Ö. 4 yy.'da bastığı bilinir (Tekin, 2008:114).

Cerasus kentine gelince, Arrianus'a (XVI. 4) göre Pharnakeia kenti eskiden Cerasos olarak adlandırılıyordu ve Sinope'lilerin bir kolonisiydi (ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* V.3.2; Diod. XIV.30.5). Bu kent yöre halkı olan Chalybes'lerin²¹¹ arazisi üzerinde Cerasus adıyla kurulmuş fakat M.Ö. 183 yılında Pontos Kralı I. Pharnakes tarafından Cotyora (Ordu) sakinleri de buraya getirilerek Cerasos kenti üzerine Pharnakeia kenti kurulmuştur (Strab. XII.3.17; Arr. *periplus*, XVI.4). Ancak M.S. 64 yılından sonra kent bu ismi bırakarak tekrar eski adı olan Cerasus'u almıştır (Arslan, 2005:127). Strabon'a (XII.319) göre,

²⁰⁷ Side kenti ve sözcüğü için bkz. Umar, 2000: 98-99; ayrıca bkz. Bryer ve Winfield, 1985:111.

²⁰⁸ Ps. Scymnus'a (917-918) göre, kent Phokaia'luların kolonisidir (Arslan, 2005: 119, dn. 109). Kentin kuruluşunun dört evreden meydana geldiği bilgileri için ayrıca bkz. Atasoy, 1997: 35-38. Burada yaşadıkları bilinen Amazon halkına gelince, Ammianus'un 18 ve 19. Kısımlarında detaylı değinilecektir.

²⁰⁹ Strabon (XII.3.8)'de ise, Enetler'den bahseder. Ayrıca bu halkı, Zenodotos'un diliyle Amisos'a bağlar.

²¹⁰ Genç Plinius (*epist.* 92) Trainus'a yazdığı mektupta kent hakkında; "Bağışık ve birleşik Amisos kentinin, sizin hoşgörünüzün lütfuyla kendi yasaları vardır" şeklinde bahseder. Kentin "kendi yasaları" ile kasıt aslında eyalet yasaları (*lex provinciae*) olup bu da "Pompeius Yasası" içinde yer almaktadır (Dürüşken ve Özbayoğlu, 2001: 89, dn 147).

²¹¹ Demir madeninin bulucuları olarak kabul edilen Chalybes halkı için bkz. (Amm. Marc. XXII.8.21; Scylax, *periplus*, 88; Ksen. *Anab.* V.5.1; Strab. XII.3.19).

Pharnakeia yöresinde yapılan balıkçılık özellikle de palamut avı, yöre halkına bir avantaj sağlamıştır. Keza bu balık ilk kez burada yakalanmıştır. Balıkçılığın yanında toprakları meyve ve sebzeçiliğe de elverişli olan kentin, Ammianus'un da dediği gibi Romalı General Lucullus'un buradan İtalya'ya *ceresia* yani kiraz/vişne ağacını ithal ettiği söylenir (Plin. *nat.* XV.30.102).

Son olarak Ammianus'un bir ada üzerine konuşlandığı Trapezus²¹² ve Pityus kentlerine bakılacak olursa, 19. yy. Alman tarihçisi Fallmerayer, “Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi” adlı eserinde kentin M.S. III. yy.'dan itibaren ortaya çıkan Got (Heather, 2012: 74; Kulikowski, 2007: 19) ve Kraplar'ın (Karpen) saldırıları sonrası yağmalanmış halini anlatırken Ammianus'u da dile getirerek şöyle eleştirmiştir (Fallmerayer, 2011: 14):

Ammianus Marcellinus, Trabzon'u artık ne Mela gibi meşhur şehir “*Urbem Illustrem*” diye ne de Plinius gibi özgür yerleşim “*oppidum liberium*” ve ne de Zosimus gibi büyük ve nüfuslu bir şehir gibi resmetmiyor, aksine meçhul olmayan bir yerleşim²¹³ “*oppidum non obscurum*” olarak veriyor. Gotlar tarafından aynı şekilde tahrip edilen yoksul Pityus ile Trabzon'u aynı kefeye koyuyor ve ayrıca her ikisini de yanlışlıkla adalar üzerine yerleştiriyor.

Fallmerayer'ın bu ifadelerinden anlaşılıyor ki kent, kuzeyden gelen çeşitli kavimlerin istilası (M.S. 253-259 İmparator P. Licin Valarianus dönemi) sonrası eski gücünü ve önemini yitirmiştir. Dolayısıyla Ammianus da kenti büyük şehirler kategorisine koymayıp artık sıradan bir yerleşim yeri olarak vermiştir. Ancak buna rağmen gerek bir kıyı şehri olan Trapezus'u gerekse Pityus'u bir ada dâhilinde konuşlandırması yanlış olmakla beraber verdiği bu bilgilerin aslında bu yerler hakkında çok da fazla bilgisi olmadığı düşüncesini de ortaya koymaktadır.

Arrianus, “*Periplus Ponti Euxini*” adlı eserine, Trapezus kentinden (*periplus*, I.1); “ünlü Ksenophon'un söylediği gibi deniz kenarında kurulmuş olan Sinope'lilerin kolonisi²¹⁴, Hellen kenti Trapezous'a geldik” şeklinde başlar. Bu dönemde (M.S. 131-137)

²¹² Kentin kuruluş tarihi her ne kadar M.Ö. 756 olarak kabul görülse de bu husustaki tartışmalar için bkz. Tsetskhladze, 1994:111; Drews, 1991: 311-312.

²¹³ Bu kısım tarafımızdan düzeltilmiştir, keza yapıtın çevirmeni bu ifadeyi “ünlü bir kale” olarak çevirmiş buna rağmen olumlu bir cümleye olumsuz yapı bağlayacağı yerde yine olumlu bir mana katmıştır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki; Latince'de *civitas* (şehir), büyük metropol şehirler için; *urbs* daha çok “kentler” için; *oppidum* ise temel manada “kasaba, küçük şehir” anlamlarına gelse de daha çok “yerleşim yeri” için kullanılır. Keza “kale” ile alakası yoktur. Bu kullanımlara bir örnek olarak Ammianus'u gösterebiliriz. Ammianus (XXII.8.16), Heracleia, Sinope, Amisos gibi şehirleri *amplae civitates* “büyük şehirler” olarak verirken, Trapezus ve Pityus'u ise daha küçük şehirler olarak *oppida* “yerleşim” adıyla vermiştir.

²¹⁴ Ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* IV.8.22; Diod. XIV.30.3; Tac. *hist.* III.47.

Cappadocia valisi olan Arrianus'un, Pontus sınırındaki Roma garnizonlarını denetlemek üzere çıktığı bu seyahati kapsamında İmparator Hadrianus'a Trabzon ve çevresiyle ilgili yazdığı bu rapor niteliğindeki eseri, yörenin sosyo-kültürel yapısını olduğu kadar dönemin ve imparatorun bölge üzerindeki politikasını da bizlere yansıtır.²¹⁵ Arrianus raporunda, uğradığı Trapezous kentinde gördüğü eksiklikleri imparatora tek tek bildirmiştir. Buna göre, imparatorun denizi işaret eden heykeli²¹⁶ her ne kadar tasarım yönüyle güzel olsa da ne işçiliği bakımından Hadrianus'a benzer ne de diğer açılardan güzellik taşır. Bundan dolayıdır ki imparatorun, adını taşımaya layık bir heykelini Trapezous'a göndermesini arz eder (Arr. *periplus*, I.3-4). Bunun yanında, kentte bulunan Hermes ve yerel kahraman Phileos'a adanmış bir tapınakta sergilenen heykellerin de, tapınağın boyutlarına uyacak şekilde yenilerinin buraya gönderilmesini ister (II.1). Burada kendi payına bir boğa kurban ettiğine, bunu da Trapezous 'luların kendilerinin sağladığına değinir (II.3). Ardından kent ve civarında yer alan şehirler, limanlar, dere ve nehirler hatta otokton halklar hakkında bilgiler verir.

Kentin ilkçağdaki adı, Hellen yazarlarında Trapezous ya da Trapezountos diye anılır.²¹⁷ Ad, bu haliyle Hellen dilindedir ve o dilde "düzlüklü" anlamına gelir (Umar, 2000: 119). Tekin (2008: 115)'e göre, M.Ö. 4 yy.'da sikke darbına başlayan kentin gümüş sikkelerinin ön yüzünde hafif sakallı bir erkek başı bulunurken arka yüzlerinde ise bir masa ve üzerinde sikke yığını vardır. Bu sikke yığını bazı nümismatlarca yanlış olarak üzüm salkımı olarak yorumlanmıştır. Kentin adı ve simgesiyle özdeşliğin görüldüğü bu kent sikkelerinin, Hellence trapeza (Τραπεζα), "masa" anlamına²¹⁸ geldiği için "konuşan tip" sikke bastırıldığı söylenebilir. Ayrıca kentin bu adı almasına bir sebebin de, kentin sur duvarlarının genel yapısının dört köşe bir şekilde olmasından ötürü olduğu düşünülür (Texier, 2002:154).

Bizzat gözleriyle görmüş olduğu Trabzon adlı bir şehrin varlığından bizleri ilk kez haberdar eden Atinalı Ksenophon ve onun eseri olan Anabasis'dir. Kentin tarihine bakıldığında, Anadolu'ya hâkim olan Roma, doğu Pontos denilen bölgeyi başlangıçta Deiatoros (M.Ö. 64-40) ve daha sonra ise Polemon gibi vasal krallarla yönetmeyi uygun

²¹⁵ Eser hakkında daha detaylı rapor için bkz. Arslan, 2011b: 89-97.

²¹⁶ Arslan'a (2005: 53) göre bu heykel, Hadrianus'un bölgeye ya M.S. 123/124 yılında ya da M.S. 129 yılında yaptığı ziyareten önce veyahut söz konusu ziyareten hemen sonra, Trapezous'lular tarafından kentlerini güzelleştirmek amacıyla dikilmiş olsa gerektir.

²¹⁷ Buna karşın Strabon (XII.3.18, 28-29), kenti "Trapezosa" olarak anar.

²¹⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. Liddle ve Scott, 1996: 815.

gördü. Keza Strabon (XII.3.29), Colchis'e kadar uzanan Tibaran'lar ve Khaldai ülkesi, Pharnakia ve Trapezosia'nın akıllı ve devlet işlerinde ehil bir kadın olan Pythodoris tarafından yönetildiğini söyler. Fakat Part savaşlarında Trabzon, Roma'nın Doğu Anadolu'daki ordusunun önemli bir limanı olduğundan Nero (M.S. 54-68) zamanında Roma'ya bağlanmış Vespasianus (M.S. 69-79) zamanında ise bu vasal krallarla yönetilmesinden vazgeçilerek tüm bölge, legionlar vasıtasıyla korunmaya ve de Roma'dan atanmış yöneticiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Bilgin, 1999: 51). 1204 yılında kurulan Trabzon İmparatorluğu²¹⁹ ise, 1462 yılında Sultan II. Mehmet'in kenti kuşatmasıyla son bulmuştur (Texier, 2002:156). Kritovulos (IV.I.2) ise, bu kuşatmayı anlatırken Trabzon'un İyonlar'la Atinalıların kolonisi, bölgenin en eski Hellen yerleşimi ayrıca eski çağlarda büyük ve güzel bir şehir olduğunu söyler. Ona göre mükemmel, verimli ve bol topraklara sahip olan kent, çevresindeki bölgeye de hükmeder²²⁰.

Bugün Gürcistan'ın Pitzunda (Pityus) yerleşimine gelince, Arrianus (*periplus*, XVIII.1-2), "Dioskourias'tan²²¹ demir aldıktan sonra, ilk liman yeri 350 *stadia* mesafede olan Pityous'dur" şeklinde bilgi verdikten sonra buralarda ikamet eden Skythia (İskit) halkı için de "çam fıstığı yiyicileri" olduklarını söyler. Strabon'a (XI.2.14) göre ise, Colchis'in kuzey sınırını Pityus belirlemektedir. Söz konusu kent, ismini Hellen'de "çam ağacı" anlamına gelen *ἡ πίτυς* (pityus) kelimesinden almıştır. Bunun nedeni ise kent içinde ve civarında önemli miktarda kaliteli çam ağaçlarının bulunmasıdır (Plin. *nat.* VI.5.16). Plinius ayrıca bu zengin kentin M.S. I. yy.'ın ikinci yarısında Heniochoi kavmi tarafından yağmalandığını da belirtmiştir. Arslan'a (2005:133) göre, belki de bu yüzden M.S. II. yy.'ın ikinci yarısı burada bir Roma garnizonu konuşlandırılmıştır. Ammianus'un bir ada dâhilinde ve de sıradan bir yerleşim gibi gösterdiği Pityus'u, Zosimos (*Hist. Nov.* I.32-33)'de ise, güçlü duvarlarla örülü hatta M.S. 255-59 yıllarında Skyth'lerin saldırılarına uğradığı bir kent olarak göstermiştir.

8.17 *ultra haec loca* bu yerlerin ötesinde, *Acherusium specus est, quod accolae Μυχοπόντιον adpellant* yerlilerin Mychopontion diye adlandırdıkları Acherusia²²²

²¹⁹ Trabzon İmparatorluğu sınırları için bkz. Bryer ve Winfield, 1985: 352-355.

²²⁰ Ayrıca 17. yy.'ın saygın gezginlerinden Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde yer alan Trabzon ve tarihine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Dağlı, 1999: 287-302. Trabzon Rum Devleti için ayrıca bkz. Tellioğlu, 2009; Keçiş, 2013.

²²¹ Sukhumi. Eski bir diğer adı ise Sebastopolis'tir.

²²² Bugün Karadeniz Ereğlisi'nde bulunan Baba Burun'dur.

mağarası²²³ ve de *portus Acone* Acona Limanı bulunur. Ammianus bu kısımda anlatısını tekrar geriye alıp Heraclea'da (Karadeniz Ereğlisi) yer alan bir mağaraya ve limana değinir (Bkz. **Harita 2, 3**). Ancak bunu da “bu yerlerin ötesinde” diyerek yanlış konuşlandırmıştır. Belkide bir önceki kısımda bahsettiği Heraclea kentinden sonra verdiği diğer kentleri ek bilgilerden sayıp, anlatısına buradan tekrar devam ettiğini söylemeye çalışmıştır. Burada Acherusia mağarasını açıklamak için Ammianus'un verdiği diğer bilgilere bakmakta fayda olacaktır. Buna göre bu yerlerin haricinde, *Acheron, idemque Arcadius* aynı zamanda Arcadius olarak da bilinen Acheron nehri, *et Iris et Thybris et iuxta Parthenius* ve Iris²²⁴, Thybris²²⁵ ve de bunların yakınında olan Parthenius²²⁶ gibi *fluvii diversi* farklı nehirler bulunur. *Thermodon his est proximus* bir sonraki nehir ise Thermodon'dur²²⁷. Bu nehir, *ab Armonio defluens monte* Armonius²²⁸ dağından çıkıp *Themiscyreos interlabens lucos* Themiscyra ormanları arasından akar (**Harita 3**).

Ammianus'a göre daha önceleri Mychopontion denilen Acherusia mağarası, muhtemelen Rhodoslu Apollonios'un Argonatlar eserinde (II.728) bahsettiği Acherusia Burnu'nda (Baba Burnu) yer alır. Yine Apollonios'a (II.743) göre burası ayrıca Acheron nehrinin de ağzıdır, ayrıca adını bu nehirden almıştır (ayrıca bkz. Wijsman, 1996: 51). Burada dimdik kayalıklarıyla burun haricinde sarkık ağaçları ve taşlarıyla Hades yani cehennem mağarası bulunur (*ibid*, II.727-742). Acone limanı ve Acherusia mağarasına ayrıca Plinius (*nat.* VI.1.4) da değinir. Plinius bu limanın “aconite” adlı bir zehiri içerdiğini de söyler. Athenaus (*Deip.* III.85b) ise, Heracles tiranı Klearkhos'un birçok insanı *aconit* içmeye zorladığına, onun bu huyunu bilenlerin ise zehirlenmemek babında sedef otu yediğine ve de bu ismin, Aconai'da yetişmesinden dolayı söylenmiş olduğuna değinir. Diodorus ise (IV.45.2), Taurus Chersonessus'un kralı Perses'in acımasız ve gaddar olan kızı Hecate'nin, “aconite” adında bir ilaç yaptığını ve bu ilacın etkilerini yabancıların yemeklerine koyarak denediğini söyler. Yunan mitolojisinde Acheron nehrinden, Hades yani yer altı nehirlerinden biri olarak bahsedilir (bkz. Hom. *Od.* 10.513). Burada Ammianus'un Arcadius olarak verdiği nehrin diğer adını ise neye dayandırarak söylediği

²²³ Bugün Ereğli'de yer alan ve Cehennem ağzı Mağaraları denilen 4 mağaradan biridir. Daha detaylı bilgi için bkz. Karakuzulu, 2002: 227-243.

²²⁴ Bugünkü Yeşilırmak. Bkz. Marek, 2010: 40.

²²⁵ Bugünkü Porsuk Çayı Tembris ya da Tembros olarak da bilinir. Porsuk Çayı, Sangarius (Sakarya) nehrinin en uzun sol akarsu koludur.

²²⁶ Bugünkü Bartın Çayı'dır.

²²⁷ Bugünkü Terme Suyu'dur.

²²⁸ Pontus'da Themiscyra (Terme) yakınlarında bir dağ adıdır. Başka kaynaklarda bu dağ “Armenius” olarak verilir (Den Boeft ve diğerleri, 1995:110).

hususunda bazı yazarlar Archabis'le (Arhavi) (Arr. *periplus*, VII.4) ilişkili olabileceğini ancak bu derenin de Achereon'dan çok daha doğuda kaldığından ötürü bir anlam ifade etmediğini söylerler (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 109). Dolayısıyla Ammianus'un burada vermiş olduğu bu bilgi başka kaynaklarda da geçmediğinden tartışmalıdır.

Mitolojiye göre Heracles'in, on iki görevinden sonuncusu ve en zor olanı, yeraltı ölümler ülkesi olan Hades'e inerek Kerberos adındaki üç başlı, yılan kuyruklu köpeği dışarıya çıkarmaktı. Heracles bu görevi yerine getirebilmek için Yunanlılar'ın Colchis Ülkesi'ne altın postu aramak üzere yola çıktıkları Argonotlar seferine katılmıştır. Böylece Yunanistan'ın Galos adasından yola çıkan Argonotlar (M.Ö. 560-600) Heracleia'ya²²⁹ uğrarlar. İşte burada bulunan Cehennemağzı Mağaraları, yer altı dünyası Hades'in girişidir. Cerberos adlı köpek ise burayı beklemektedir. Heracles nihayetinde, hiçbir ölümlünün sağ olarak geri dönemediği bu mağaraya girer ve tanrıça Athena ile tanrı Hermes'in yardımlarıyla bu köpeği yakalayıp hizmetinde olduğu kral Eurystheus'a teslim eder. Köpeği görünce dehşete kapılan kral bunun üzerine köpeği tekrar Hades'e geri gönderir (Karakuzulu: 2002: 240; Erhat, 2006: 139).

Ammianus Pontus Euxinus'un kıyıları üzerindeki nehirlerden bahsederken burada asıl büyük nehir olan Sangarius'tan²³⁰ bahsedeceğine nehrin Phrygia'daki bir kolu olan Thybris'e değinir. Bununla kalmayıp diğer nehirlerden de bahsederek karışık bir sıralama verir. Ona göre, Acheron nehrinden sonra sırasıyla Iris, Thybris, Parthenius ve Thermedon gelir. Hâlbuki bu sıralama Thybris, Acheron, Parthenius, Iris ve Thermedon şeklinde olmalıdır. Keza bu durum, onun aslında bu yerler hakkında tam bir bilgi sahibi olmadığını gösterir. Ammianus'un değindiği Iris nehrinden Strabon (XII.3.30) "Amaseia yakınlarındaki dar geçitten akan Iris, ülkeyi baştanbaşa keser" şeklinde bahseder. Gerçekten de nehir, Skylaks'ın (Çekerek Irmağı) ve diğer ırmakların sularını alıp debisini arttırdıktan sonra Amaseia'nın surlarını aşarak Armenia'dan çıkan Lycus (Kelkit) ırmağıyla birleşir. Böylece birçok akarsuyla beslenen Iris, Thermodon ovası boyunca akararak, Ancon Limanı'ndan Karadeniz'e dökülür (Arslan, 2005:121)²³¹.

²²⁹ Bugünkü Karadeniz Ereğlisi'nin, antik dönemde dünyanın iki kehanet merkezinden biri olduğu söylenir, diğerinin ise Yunanistan'ın Delphoi olduğu kabul edilir (Karakuzulu, 2002: 241).

²³⁰ Ammianus'un Sangarius'tan eserinin XXII.8.14 kısmında değinmişti. Ayrıca XVI.7.14'de de değinir. Ayrıca bkz. Plin. *nat.* VI. 1.4; Arr. *periplus*, XIII.1; Strab. XII.3.7; XII.4.1).

²³¹ Ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* V.6.9; Plin. *nat.* VI.3.10; Apoll. Rhod. *argon.* II.367-963.

Bugünkü Bartın Çayı olan Parthenios, ilk olarak Homeros (*Il.* II.854) tarafından neşredilmiştir. Strabon'a (XII. 3.8) göre ırmak bu ismi, çiçekli bölgelerden geçtiği için almıştır. Herodotus'a (II. 104) göre Thermodon ve Parthenios ırmakları kıyılarında Suriyeliler ve Makronlar yaşar. Ksenophon (*Anab.* V.6.9)'da Halys (Kızılırmak) ve Parthenios ırmaklarının taşıtsız aşılamayacak derecede geniş ve derin olduğunu bildirmiştir. Rhodos'lu Apollonios (*argon.* II.936-939) Parthenios Irmağı'nın Tanrıça Artemis'in yıkanmayı sevdiği ırmaklardan en önemlisi olduğuna değinir.

Ammianus'a (XII.8.17) göre Thermodon (Terme Çayı), Armonius²³² dağından çıkıp Themiscyra (Terme) ormanları arasından akar. Plinius (*nat.* VI.3.10) ise, Iris nehri ağzında Thermedon'un olduğunu ve onun Phanoria²³³ olarak adlandırılan bir kale civarından doğup Amazonius²³⁴ dağı eteklerinden aktığını söyler (ayrıca bkz. Apoll. Rhod. *argon.* II.974-983). Strabon'a (XII.3.15) göre, Themiscyra bir ovadır ve Thermedon ırmağı bu ova boyunca akar. Ammianus'un belki de burada vermiş olduğu en önemli bilgi, Amazonların bu yerlerde ikamet ettiğine dair olanıdır. Keza 17. kısmın sonunu şu cümlesiyle bitirir: *ad quos Amazonas²³⁵ quondam* Amazonlar daha sonraları buralara (Thermedon ve Themiscyra'ya) *migrare necessitas subegerat talis* şöyle ki göç etmek zorunda kaldılar.

Ammianus şu ana kadar, Amazon halkının ana vatanları hususunda kesin bir bilgi vermese de onların “*ad quos*” yani “bu yerlere” göçe zorlandıkları ifadesiyle, bir önceki temel cümlede adlarını verdiği Thermedon ve Themiscyra'yı kastettiğini anlıyoruz (Bkz. **Harita 3**). Ancak bu göç öncesi nerelerde yaşadıklarına dair herhangi bir bilgiyi bizlere vermemektedir. **8.18-19.** Kısımlarında genel olarak, “Amazonları, komşularına sürekli

²³² Thermodon'un Armonius dağından çıktığına dair bilgiyi ilk kez ve yalnızca Ammianus Marcellinus verir. Ammianus muhtemelen “Armonius” ile Küçük Armenia'yı kastetmiştir. Keza Strabon'a (XII.3.18) göre Trapezosia ve Pharnakia'nın (Giresun) üst tarafında Küçük Armenia bulunur.

²³³ Taşova. Strabon (XII.3.30) bu yerden, “Sidene ve Themiscyra'nın üst tarafında Pontos'un en iyi kısmı olan Phanaroria bulunur. Burası zeytin ağaçları, pek çok bağlar ve bir ülkenin sahip olabileceği bütün diğer nimetlere sahiptir” şeklinde bahseder. Muhtemelen Plinius'un ismini vermiş olduğu bu kale, Strabon'un bahsettiği bu zengin Phanaroria kentinde yer alan ve de kentin adını taşıyan kaledir.

²³⁴ Bu dağın Mason Dağı olduğu düşünülür (Işık, 2001:107; Arslan, 2005: 121; Arslan, 2007: 40). Aslında Plinius'un (*nat.* VI.3.10) “*radices Amazoni montis lapsus*” ifadesi ile kastettiği, devamında, burada yer alan 5 kentten (keza Plinius'a göre bu kentler; Amazonium, Themiscyra, Sotira, Amasia, Comana) biri olarak verdiği ve aynı isimli olduğunu kastettiği “Amazonium” kenti dağlarının etekleri mi yoksa “Amazon dağı etekleri” mi olduğu tartışılır. Zira her iki durumda da yani sıfat olan “Amazonius” ile isim olan “Amazonium'un” Latince gramerindeki genetive hali; Amazoni(i)'dir.

²³⁵ “Amazonas” burada Accusative Plural haldedir. Gramatik olarak temel cümleye bağlı, *Accusativus Cum Infinitivus (ACI)* ile kurulmuş yan cümlelerin öznesi durumundadır. Bu yan cümlelerin yüklemi ise infinitive halde verilen “migrare/göç etmek” kelimesidir.

kayıplarla zarar verdiren ve onları kanlı saldırılarla yok edip tutkuyla yaşayan, hatta düşmanlarının civar bölgelerde daha güçlü olduklarını görünce onları da yok etme hırsına sahip vahşi savaşçılar” olarak tanımlar. Hatta Ammianus’un buradaki ifadelerine göre birkeresinde Amazonların askerleri Atinalılara²³⁶ savaş açmış, ancak bu çarpışmanın ardından süvarilerinin yan kanatları²³⁷ savunmasız kaldığı için hepsi yok olmuşlardır. Bunun üzerine geri kalanlar, artık savaş için uygun olmayıp evlerini terk etmek üzere uzak yerlere gitmeye razı olmuşlardır. İşte Ammianus bu hikâyeden sonra Amazonların neden Thermedon’a doğru göç ettiklerini ise şu cümleleriyle bağlar: “*vicinitatis eis repensantis* kendilerine bunu ödeten komşularının (düşmanlarının) *similia funestos impetus declinantes* benzer ölümcül saldırılarından kaçınmak için, *ad pacatiorem sedem transiere Thermodontis* Thermedon’un sakin bir yerleşimine geçtiler. *progenies longe deinde propagata per numerosam subolem* daha sonra çok sayıda evlatları sayesiyle gittikçe çoğalan nesiller, *manu firmissima* çok güçlü bir gurupla, *ad loca reverterat genitalia* doğdukları yerlere geri geldiler. *Secuto tempore* sonraki zamanlarda ise, *populis diversarum originum formidabilis* farklı milletlerin insanları için yine korku yarattılar”.

Plutarkhos, Amazonların Atinalılara saldırış nedenini, Bion²³⁸ aktarımıyla şöyle izah eder (*Thes.* 26-27)²³⁹:

Theseus, Amazonlara karşı bir seferde Euxeine Denizi’ne de bir yolculuk yaptı ve yiğitliğinin bir ödülü olarak Antiope’yi kazandı. Bion, Theseus’un bu Amazonu bile bir hile ile yakalayıp kaçırdığını söyler. Amazonlar, der, doğal olarak erkekleri severlerdi ve kıyılarına çıktığı zaman Theseus’tan kaçınmak bir yana, tersine onun için gemilerine armağanlar gönderdiler. Ama Theseus armağanları getirenlerden birini yani Antiope’yi gemiye davet ettikten sonra hemen yelken açıp onunla birlikte uzaklaştı. Ve Nikaia’da (Nikomedia/İzmit), Bithynia kentinin bir tarihini yazan Menekrates adında biri, Theseus’un gemide Antiope ile birlikte o kıyılarda bir süre dolaştığını ve ona bu yolculukta eşlik etmek üzere aynı gemide Atinalı üç genç adamın bulunduğunu ve bunların Euneos, Thoas ve Solois adında üç kardeş olduklarını yazar. Bunlardan sonuncusu, der, geri kalanların haberi olmaksızın Antiope’ye âşık oldu ve sırrını yakın dostlarından yalnızca birine açarak, onu, Antiope’ye tutkusunu açıklaması için kullandı. Antiope bu girişimi çok kesin bir dille geri çevirdi, ama olanlar konusunda Theseus’a herhangi bir yakınmada da bulunmadı. Bunun üzerine Solois, umutsuzluk içinde kendini bir ırmağa attı ve boğuldu.

Genç adamın başına geleni ve bunun nedenini öğrenen Theseus olan bitenden büyük üzüntü duydu ve üzüntüsünün doruğunda iken aklına, bir zamanlar Delfi’de bir bilicinin ona bildirdiği kehanet geldi. Buna göre Püthian rahibesi tarafından ona “eğer bir gün yabancı bir toprakta büyük bir üzüntüye kapılacak ve derin bir acı duyacak olursa, orada bir kent

²³⁶ Plutarkhos, Theseus’u anlattığı eserinde bu Amazon seferi ve ayaklanmasını detaylı anlatır. Bkz. *Plut. Thes.* 26-28. Bu konuda ayrıca bkz. Den Boeft ve diğerleri, 1995:111.

²³⁷ Plutarkhos bunun sağ kanat olduğunu söyler (*Plut. Thes.* 27).

²³⁸ Proconnesoslu (Marmara Adası) olan Bion’un, tarihi tam olarak bilinmese de bir mitler tarihinin yazarı olduğu bilinir.

²³⁹ Plutarkhos bu bilgileri Diodoros Sicilus’dan almış olsa gerektir ki, Diodoros (IV.28.1-4)’de hemen hemen aynı bilgileri yer vermiştir.

kurması ve izleyecilerinden bir bölümünü, onu yönetmek üzere orada bırakması buyrulmuştu. Bu nedenle Theseus orada bir kent kurarak Püthian tanrısından ötürü ona “Püthopolis” ve yakından geçen ırmağa ise genç adamın onuruna Solois adını verdi...

Amazonların Attika’ya (Atinalılara) saldırılarının kökeni ve nedeni buydu. Bir saldırı ki, Theseus tarafından ne önemsiz ne de kadınca bir girişim olarak görülmüştür. Ancak Hellanikos’un yazdığı gibi, uzun bir kara yolculuğu yapmış ve Kimmeriko Boğazını (Kerç Boğazı) donduğu vakit geçmiş olmaları²⁴⁰ kuşkuyla bir öyküdür. Gene de neredeyse kentin tam ortasında kamp kurmuş oldukları kesindir ve bunu hem çevredeki yerlerin bugün bile taşıdıkları adlar, hem de savaşta düşenlerin gömütleri ve anıtları yeterince doğrular. Atinalılar, kadınlar tarafından yerlerinden süpürülüp geriye Eumenides tapınağına dek püskürtüldüler, ancak bu istilacılara, Palladiom, Ardettos ve Likeum’dan saldırıda bulunanlar, onların sağ kanatlarını geriye, kaplarına dek sürdüler ve aralarından pek çoğunu öldürdüler.²⁴¹

Antik kaynaklar çerçevesinde, Amazonlar’ın anayurtları olarak başka yer ve bölgelerde yaşadıklarına dair farklı bilgiler de vardır. Onlar en eski örnekler olarak Aiskhylos ve Herodotos’da geçer²⁴². Aiskhylos (*Pr.* 723-725), Karadeniz’in kuzey doğusunda erkeklerden nefret eden Amazonlar’ın olduğunu ve de bunların, zamanında Thermedon’daki Themiscyra’ya yerleştiklerini söyler. Ammianus’un söyledikleri bu bilgiler ile örtüşür. Herodotos (IV. 110-117), Amazonlar’a bir hayli yer verir. Ona göre, Skythler (İskitler) Amazonlar’a “Oiorpata” derler, yani Yunanca karşılığı erkek öldürenler, çünkü Skyth dilinde *oior* erkek, *pata* ise öldürmektir. Herodotos’a göre, Sauromatlar, Thermedon savaşını kazandıktan sonra, canlı olarak yakaladıkları Amazonlar’ı üç gemiye doldurup denize açılmışlar, lakin Amazonlar’ın saldırılarına uğrayınca, Amazonlar dümenin başına geçmiş, yelken nasıl kullanılır bilmemelerine rağmen Palus Maiotis’e (Azak Denizi) kadar varmışlar. Herodotos’a göre buralar, özgür Skythler’in toprakları içinde kalır, Amazonlar ise burada karaya çıkıp gördükleri atlara binerek Skyth topraklarını yağma etmeye başlarlar. Skythler bunların kadın olduğunu anlayınca savaşmayı bırakıp onları kendilerine eş yapabilmek namına kamplarını birleştirip beraber yaşamayı isterler. Ancak Amazonlar’ın bu erkeklere şartları, eğer kendilerini eş olarak istiyorlarsa, gidip babalarından paylarına düşeni alıp burada kendi yasalarına göre onlarla yaşamaktır. İkinci bir şart olarak da, bu topraklardan gidip Tanais’in öbür yanına yerleşmeyi isterler. Herşeyi kabul eden Skyth delikanlıları Amazonlar’ı alarak, Tanais’in doğusunda yaya olarak üç

²⁴⁰ Buradan anlıyoruz ki Amazonlar, Maeotis Göl’ü tarafından Atina’ya gelerek saldırıda bulunmuşlar.

²⁴¹ Amazonların Attika dışında bir yenilgisi de Themiscyra’da olmuştur. Efsaneye göre, Herakles’in on iki görevlerinden biri, Amazonlar kraliçesi Hippolyte’nin büyüülü kemerini almaktır. Tanrı Ares’in Hippolyte’ye armağan ettiği bu kemeri alabilmek için, Herakles Amazonlar kraliçesini öldürmek zorunda kalır (Diod. II.46.2,6; IV.16.2; ayrıca bkz. Erhat, 2006: 139).

²⁴² Homeros (*Il.* III.187-190; VI. 186) ise Amazonlar hakkında, erkek gibi olduklarını ama Akhalar kadar kalabalık olmadıklarını söyler.

günlük yolda bulunan bir ülkeye varırlar. Herodotos'a göre burası, Palus Maiotis'den kuzeye doğru gene üç günlük yaya yolu tutar.

Diodorus Sicilus'a (II.44.2; 45.15) göre, Amazonlar güzel bir mitolojik örnektir. Thermedon nehri boyunca uzanan ülkede hükümdarlık bu kadınların elindeydi. Onları tanımlayan özellikler, erkek evlatların ayak ve ellerini sakatlayıp onları savaştan uzak tutmak, kızların ise sağ göğüslerini keserek büyümesini önlemektir. Onlara göre göğüsler savaş için engelleyici oluyordu, aslında bunlar göğüslerini kestikleri için Yunanlılar bunlara Amazon demişlerdi (III.53.3). Genelde Amazon kraliçeleri akıllılıkları ve kabiliyetlikleri ile tanınırdı. Thermedon nehri kıyısındaki Themiskyra'yı alarak burada büyük bir saray inşa ettirmişlerdi. Diodoros, bu Amazonlar'ın dışında ayrıca Libya'da yaşamış olan Amazonlar'ı da açıklar. Buna (III.52.14) göre, Pontus'daki Thermedon nehri kenarında yaşamış olan Amazonlar, çok daha öncesinde Libya'da yaşamışlar ve büyük kahramanlıklarıyla bilinmişlerdi. Ancak bu Amazon kabilesi, Troia savaşından nesiller önce yok olmuşlardı. Diğer yandan Thermedon nehri kıyısında yaşayanlar, bu zamandan biraz önce en güçlü devirlerini yaşamışlardı. Keza sonrasında yaşayanlar, öncekilerin ününü almışlardı. Yine Diodorus'a (III.53,6) göre, bu yiğit ve savaş taraftarı Amazonlar, Mene hariç, çünkü burası kutsal olarak biliniyordu, tüm şehirleri zapt etmişlerdi. Sonrasında komşu Libyalılar'ın topraklarını ve göçebe kabileleri işgal ederek Tritonis'i kurmuşlar ve buraya da Khersonessos adını koymuşlardır. Diodorus ayrıca Thrakialılar ile yapılan savaşın mitolojiye göre, bu Libyalı Amazonlar'ın son savaşı olduğunu söyler (III.55.8-11).

Strabon'a (XII.3.21) gelince, kendisi Amazonlar hakkında çok karmaşık bilgiler vermekle beraber, bunların yerlerini açıklamanın da zor olduğunu söyler. Ancak eserinin XIV.I.4'da, Amazonlar tarafından kurulmuş Ephesus ve Smyrna kentlerinden bahseder, ayrıca Smyrna'nın Ephesus'u ele geçiren bir Amazon olduğunu belirtir. Aynı bilgiyi Plinius (*nat.* V.31.115) da verir. Keza Ammianus ise eserinin XXXI.2.16'da Halani halkını, Amazon yakınlarında oturanlar olarak gösterir. Bu da Caucasus dağlık bölgesini bizlere işaret eder.²⁴³

---

²⁴³ Burada saydığımız kaynaklar haricinde Amazonlar'dan bahseden daha birçok antik kaynak vardır. Bu kaynaklar için ayrıca bkz. Işık, 2001: 125-127; Arslan, 2005: 91, 129 ayrıca dn. 68; ayrıca bkz. Dowden, 1997: 97 vd.; Demir, 2012: 75-93; Ünal, 2013: 21-32.

Sonuç itibariyle, Ammianus hernekadar Amazonlar'ın Thermedon'a tam olarak nereden göçe zorlanıp geldiklerini belirtmese de buna karşın Herodotos ve Diodorus Sicilus, onların güneyden kuzeye göç ettiklerini ifade ederken Plutarkhos ve Aiskhylos ise kuzeyden güneye geldiklerini söyleyerek daha çok Ammianus'la örtüşen bilgiler vermişlerdir.

8.20 Ammianus Thermedon'dan bahsederken bu yere ek olarak Amazonlar hakkında bilgiler verdikten sonra tekrar Thermedon ve civarını anlatmaya devam eder. Ancak yine sıralamayı bozarak biraz geri gelir, Amastris ve Sinope arasında yer alan bir burundan bahseder. Ona göre, *Haud procul inde* buradan (Thermedon'dan) uzakta olmayan *attollitur Carambis placide collis contra [septemtrionem] Helicen exurgens* Carambis Tepesi²⁴⁴, kuzeydeki Büyük Ayı'ya (takımyıldızı) doğru yumuşak bir eğimle çıkarak yükselir. *cuius e regione* bunun karşısında ise *est Criumetopon, Tauricae promuntorium, duobus milibus et quingentis stadiis disparatum* 2500 *stadia* mesafede Taurica'nın dağlık burnu olan Criumetopon²⁴⁵ vardır (Bkz. **Harita 5**).

Crimeia Yarımadası'nın güney ucunda bir çıkıntı şeklinde uzanan Criumetopon Burnu (Scylax, *periplus*, 68; Plin. *nat.* IV.12.86; Mela, *chorog.* II.3; Ptol. *georg.* III.6; ayrıca bkz. Danoff, 1962: cols. 871), Ammianus ve diğer yazarların da dediği üzere Paphlagonia Bölgesi sınırları içerisinde bulunan Carambis Burnu'nun tam karşı kıyısında yer alır ve oldukça dağlık, engebeli bir bölgedir (Strab. X.5.22; XI.2.14; XII.3.10; Plin. *nat.* IV.12.86; Apoll. Rhod. *argon.* II.361, Scylax, *periplus*, 90; ayrıca bkz. Dan, 2008: 49; Arslan, 2005: 111-112). Emir'e (2014: 46, dn. 106) göre, araştırmacılar Criumetopon'un lokalizasyonu konusunda bugünkü Sarıç Burnu ve Ayı Dağ/Ay Todor olarak iki yer tespit etmişlerdir. Ona göre, Plinius, Strabon ve Ps. Scymnus bölgenin coğrafyasını batıdan doğuya doğru tanımlarken ilk olarak Sarıç Burnu'nu görmüşlerdir. Buna karşın Arianus, Skylaks ve Ptolemaios ise doğudan batıya doğru bir coğrafya tasvirinde buldukları için Ay Todor Burnu'ndan söz etmişlerdir. Ammianus'a baktığımızda ise, bu bilgilerle karşılaştırıldığında, burada ikisinden de bahsetmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ammianus'un *[septemtrionem] Helicen* yani kuzeydeki Büyük Ayı²⁴⁶ ile kastettiği muhtemelen, ya Ayı Burnu'dur ya da daha önce bahsetmiş olduğu (8.11) takımyıldızı olan Büyük Ayı'dır.

²⁴⁴ Bugünkü Kerempe Burnu'dur. Bkz. Arr. *periplus*, XIV.2; Arslan, 2005: 111-112.

²⁴⁵ Helence "Κριου μέτωπον" Koç başı anlamına gelir. Akra Krios, Cape Krio, Krio Metopon ya da Cape Krio olarak da bilinir (Emir, 2014: 46, dn. 106).

²⁴⁶ Helice'nin Latince'de Büyük Ayı takımyıldızı adı olduğuna bölümün 11. kısmındaki açıklamalarımızda değinmiştik.

Fakat burada takımyıldızından söz etmiş olma ihtimali daha yüksektir. Keza burun ya da dağ olan bir yeri kastetmiş olsa bunu açıklayıcı başka bir ifade kullanmış olurdu. Seyfarth da bu isimlerin yorumlanmasının tartışmalı olduğunu söyler (Seyfarth, 1986: 205-206, dn.95). Bu iki burun arasındaki 2500 *stadia* mesafesine ise, Strabon (II.5.22; VII.4.3) da değinmiş ve aynı rakamı vermiştir. Muhtemelen Ammianus da bu bilgileri Strabon'dan edinmiştir.

Ammianus bu kısımdaki anlatısını, kıyı şeridi tasviri ile tamamlar. Ona göre, *hocque ex loco omnis ora maritima* bu noktadan (Carambis Tepesi'nden) tüm sahil, *cuius initium Halys est amnis, velut longitudine lineali directa* Halys nehrinden başlayarak, sanki uzunluğuna düz bir çizgi çizer gibi, *nervi efficit speciem, duabus arcus summitatibus complicati* yayın iki ucuna bağlanmış bir kordon şeklini verir.

8.21 Ammianus bu kısımdan itibaren artık yavaş yavaş bölgede yaşayan halklara değinir. Ona göre bu bölgelere sınır olanlar, *Dahae, acerrimi omnium bellatores* tüm savaşçıların en acımasız olan Dahae ve *Chalybes, per quos erutum et domitum est primitus ferrum* demiri ilk kez çıkartıp işleyen Chalybeler'dir. Bunlardan sonra ise, *terras patentes Byzares obtinent et Sapires et Tibareni et Mossynoeci et Macrones* açık topraklara sahip Byzareler, Sapireler, Tibarenler, Mosynoiklar, Makronlar ve de *Philyres, populi nulla nobis adsuetudine cogniti* adetleriyle alakalı bir şey bilmediğimiz halk olan Philyresler vardır (Bkz. **Harita 3**).

“Dahae” halkı burada Ammianus tarafından yanlış konuşlandırılmış olsa gerekir ki, Strabon (VII.3.12, XI.9.2-3) ve Ptolemaios (VI.10.2) tarafından bu halkın daha çok Caspian Denizi'nin doğusunda yaşadıkları bilinir. “Daai” ya da “Daoi” olarak da bilinirler. Herodotos (I.125) ise bunların Persli ve çoban olduklarını söyler. Bu çoban tabiri de, Ammianus'un bahsettiği acımasız bir halk için ne kadar doğru, tartışılır. Ammianus'un (8.21)'de “ tüm savaşçıların en acımasız” ifadesiyle bu halkın Scyth (İskit) kökenli oldukları da düşünülebilir. “Chalybesler'e” gelince, Pontus Euxeinus'un genellikle güney doğu kıyılarında yaşadıkları bilinen bu halkın ana yurtları tam olarak lokalize edilemese de Mela'ya (*chorog.* I.105) göre Sinope ve Amisus topraklarında, Plinius'a (*nat.* VI.4.11) göre Termedon nehri ve Cotyorum/ Cotyora (Ordu) civarında, Strabon'a (XII.3.19) göre ise Pharnaceia yakınlarında oturdukları bilinir. Strabon (XII.3.19-20)'da ayrıca bazı yazarlarca söylenen Alybe'nin aslında Chalybe olarak okunması gerektiğini belirterek, Halizon ve Chalybes halklarının da aslında kendi döneminde bu bölgede yaşayan Chaldai

halkı olduğuna ve bunların ülkelerinin tam karşısında da Pharnakia kentinin kurulmuş olduğuna değinir. Kısacası bu halkın antik dönemde Giresun ve Ordu dolaylarında yaşadıkları daha olasıdır. Demir madeninin bulucuları olarak kabul edilen Chalybes'ler (Ksen. *Anab.* V.5.1; Scylax, *periplus*, 88) çıkardıkları bu demiri mükemmel derecede işlemeleri ve çelik üretimleriyle ünlüydüler (Arslan, 2005: 126, dn. 118).

Mossynoik'ların bir kolu olan "Byzares" halkının Athenai'da (Pazar) yaşadıkları düşünülür (Apoll. Rhod. *argon.* II. 396-7, 1244; Scylax, *periplus*, 82; Mela, *chorog.* 1.107; Strab. XII.3.18). "Sapirler'e" gelince, Herodotos (I.104), Phasis ve Colchis arasında bir tek bu halkın yer aldığını söyler (ayrıca bkz. Apoll. Rhod. *argon.* II.395,1243). "Tibarenler" ise, Cotyora (Ordu) sahil kesiminin yanı sıra kentin hemen üzerinde yer alan Paryadres Dağları'nda yaşar, denizcilik, tarım ve hayvancılıkla uğraşırlardı (Apoll. Rhod. *argon.* 377-8, Ksen. *Anab.* V.5.2,6; Strab. XII.3.18; Mela, *chorog.* I.106; Hdt. VII.78). Apollonius (*argon.* II.1010) ayrıca bu halkların kadınları kocalarına çocuk doğurduklarında, kocalarının yatakda yatıp kafalarını yorganın altına sokarak inlediklerini ve de eşlerinin ise onları ancak yemekle yatıştırdıklarını söyler.

Heptakometes (Strab. XII.3.18) olarak da bilinen "Mossynoikos" halkı, Cerasus ve Trapezous arasındaki Paryadres Dağ'ı boyunca yüksek tepelerde ikamet ederlerdi. Strabon bu halkların, "mossyn" denilen ağaçtan yapılmış küçük kulübelerde yaşadıkları için bu adı aldıklarını söyler. Dolayısıyla antik çağda bu insanlar, Mossynoikoi yani kulelerde/tahta evlerde ikamet edenler olarak adlandırılmış, bu kavmin ikamet ettiği Paryadres'lerin doğuda Colchis'e kadar uzanan dağ silsilesine de Moskhika (Kaçkar) Dağları adı verilmiştir (Arslan, 2005: 130, dn. 121). Ksenophon (*Anab.* V.4.26) ve Mela'ya (*chorog.*1.106) göre halk, krallarını ortaklaşa besler ona bir zarar gelmemesine özen gösterirlerdi çünkü Apollonius'un (*argon.* II.1016) dediği üzere bu kral adaletli kararlar vermek zorundaydı eğer hatalı bir karar verirse kulübesine kapatılarak aç bırakılırdı. Bu halklar vahşi hayvan eti ve ceviz yiyerek yaşar ve kulelerinden atlayarak yolculara saldırırlardı (Strab. XII.3.18; Ksen. *Anab.* V.4.29). Hatta bunların, ağaç sürgünlerinden elde ettikleri deli balı kâselerle yol üzerine bırakmış ve de bu baldan yiyen Pompeius'un askerlerine böylelikle daha kolay saldırarak onları saf dışı etmişlerdir (Strab. XII.3.18).²⁴⁷

---

²⁴⁷ Ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* V.4.29, 33-34; Hdt. VII.78; Scylax, *periplus*, 86-87; Plin. *nat.* V.33.126.

Strabon'a (XII.3.18) göre Sannos'lara önceden "Makron'lar" denilirdi. Bunlar daha çok Pharnakeia ve Trapezous topraklarından Küçük Armenia'ya kadar uzanan alanlarda ve kıyı kesimlerde ikamet ederlerdi. Ksenophon'a (*Anab.* IV.8.1-9) göre Hellenler bu Makronlar'ın dağlık ülkesinden geçerken onlarla anlaşma yapma zorunda kalmışlar ve böylece Makron'lar kendi sahaları boyunca onlara rehberlik ederek onları Colchoi hududuna kadar götürmüşlerdir. Herodotos'a (II.104) göre, Makronlar sünnet olan halklar arasından olup bu geleneği de Colchis halkından öğrenmişlerdir. Ammianus'un da dediği gibi haklarında pek bir şey bilmediğimiz Philyres halkını, Apollonius (*argon.* II.393), Makron'ların üzerinde yer alır şeklinde verir. Danoff (1962:1020) ise, bu halkların lokalizasyonunu aynı isimli adanın kolaylaştırdığını, bu adanın da bugünkü Zefire Burnu'nun batısında yer aldığını söyler. Muhtemelen bu burun da, Arrianus'da (*periplus*, XVI.4) geçen Tripolis'den (Tirebolu) önce yer alan ve aralarında 90 *stadia* mesafe bulunan Zephyrion Burnu'dur (Ulu Burnu/Çam Burnu).

8.22 Ammianus bu kısımda Argonat seferindeki ünlü kişilerden bahseder. Ona göre, *a quibus brevi spatio* buralardan kısa bir mesafede, *distant virorum monumenta nobilium, in quibus Sthenelus est humatus et Idmon et Tiphys* içlerinde Sthenelus, Idmon ve Tiphys'ün gömülü olduğu ünlü kişilerin mezarları yer alır. Ammianus'a göre *primus Herculis socius Amazonico bello letaliter vulneratus* bunlardan ilki (Stheneius), Hercules'in yol arkadaşıydı, Amazonlar'la olan savaşta ölümcül yara almıştı. *alter augur Argonautarum* diğeri (Idmon) Argonaut'ların kâhiniydi. *tertius eiusdem navis cautissimus rector* üçüncüsü (Tiphys) de aynı geminin en dikkatli dümençisiydi.

Ammianus'un bahsetmiş olduğu bu kişiler, Rhodoslu Apollonius'da geçmektedir. Ancak ölümlerine dair bazı farklılıklar vardır ve de mezarları konum itibarıyla Mariandyn'lerin²⁴⁸ ülkesi, Heracleia civarındadır. Örneğin Apollonius'a (*argon.* I.139; II.845,851) göre, Idmon Mariandyn'lerin ülkesinde vahşi bir yaban domuzu tarafından öldürülmüş, Tiphys ise kısa bir hastalık sonrası yine aynı yerde ölmüştür. Heracleia Pontica (Karadeniz Ereğlisi) kenti ise Idmon'un mezarı civarında kurulmuştur (Apoll. Rhod. *argon.* II.846). Dolayısıyla Ammianus burada isimleri karıştırmakla beraber, anlatısında ya tekrar geriye giderek farklı bilgiler vermek istemiştir ya da Pontus ve kıyılarında yaşayan halkları anlatırken, bu mezarların da bu bölgede (Pontus ve kıyısı) yer aldığını düşünerek yanlış konuşlandırma yapmıştır. Apollonius, Sthenelus'a (*argon.*

²⁴⁸ Ammianus'un 14. kısmında bu bölgeye değinilmişti. Bkz. Amm. Marc. XXII.8.14.

II.911)'de değinerek onun Amazonlar'la olan savaşında bir ok ile yaralandığını ve deniz kenarında öldüğünü söyler. Ayrıca Ammianus'un da bahsettiği gibi Tiphys'ün hünelerine ise (*argon.* I.561, II.175)'de değinir.

8.23 Ammianus bu kısımda bir mağara ve nehirinden bahsettiği Paphlagonia Bölgesi'ni anlatmaya devam eder. Ona göre, *Praetercursis partibus memoratis* bahsi edilen yerler geçildikten sonra *Aulion antron est, et* Aulion mağarası gelir. Ayrıca *fluenta Callichori ex facto cognominati, quod superatis post triennium Indicis nationibus, ad eos tractus Liber reversus* ismini kurucusundan, üç yılda bir yapılan festival sonrası Hindistan halkına yenik düşüp bu bölgelere geri dönen Liber'den²⁴⁹ (Bacchus/Dionysus) alan Callichorus nehrine gelinir. *circa huius ripas virides et opacas* bu nehrin yeşil ve koyu bentleri etrafı, *orgia pristina reparavit et choros:* eski zaman Bacchus şenlikleri ve danslarını canlandırmıştı. *trieterica huius modi sacra quidam existimant appellari* bazıları bu tarz kutsal festivalin "Trieterica"²⁵⁰ olarak adlandırıldığını düşünür.

Ammianus'un bahsetmiş olduğu Callichorus²⁵¹ deresinden, ilk kez Rhodoslu Apollonius bahsetmiştir. Apollonius, Argonotlar'ın Kolkhis'e olan seferinde ilk geçtikleri yerin Callichorus nehri ağzı olduğunu söyler (*argon.* II.904). Ayrıca Dionysus'un Hindistan'dan dönerken buraya uğrayıp birkaç gece buradaki dinsel kutlamalara katıldığını ve korosunu sergilediğini anlatır (*argon.* II.904-910). Bu nehir adı, Apollonius dışında sadece Scylax (*periplus*, 90), Plinius (*nat.* VI.1.4) ve bir de Ammianus Marcellinus'da (XII.8.23) Callichorus olarak geçmiştir, muhtemelen bu yazarlar da kaynak olarak Apollonius'tan yararlanmışlardır (Wijsman, 1996: 52). Ammianus ise hemen hemen eksiksiz Apollonius'un yazdıklarını aktarmıştır. Wijsman (1996: 52-53) bu dereyi bölgede bulunan eski Oxinas²⁵² deresiyle ilişkilendirir.²⁵³ Bu isime ise, Arrianus (*periplus*, XIII.3,4) değinmiş, Oxinas'tan Sandarake'ye (Zonguldak) 90 *stadia* mesafenin olduğunu yazmıştır. Burada bahsi geçen "Aulion mağarası" ise yine Bacchus'un bu şenlik süresince içinde birkaç gece kaldığı düşünülen bir mağara olup, buna izafeten adına "konuk evi" anlamına

²⁴⁹ Liber, Bacchus ya da Dionysus'un Latince'deki adıdır. Keza böyle detaylar Ammianus'un Roma halkı için yazdığını gösterir.

²⁵⁰ Bacchus şenlikleri olarak bilinir. Bununla birlikte metinde geçen "orgia" sözcüğünde Bacchus şenlikleri için kullanılır. Bu sözcükler ayrıca Vergilius'da geçer. Bkz. Verg. *Aen.* IV.302-303.

²⁵¹ Yunanca, Güzel dans/koro anlamına gelir.

²⁵² Bugün Zonguldak-Ereğli Karayolu üzerinde bulunan Kozlu Beldesi Ilıksu mevkii olsa gerekir ki, Arslan (2005:102) da buranın Ilıksu olabileceğini düşünür.

²⁵³ Bu konuda hakkında ayrıca bkz. Danoff, 1962: 926.

gelen Aulion denmiştir (Apoll. Rhod. *Argon.* II. 899-910). Muhtemelen bugün bu mağara, nehrin (Callichorus/ Oxinas/ Ilık Su) ağzında yer alan Ilık Su Mağarası'dır.

8.24 Ammianus bu kısımda artık Colchis Bölgesine gelir ve burada bulunan kent ve nehirler hakkında bilgi verir. Ona göre, *post haec confinia* bu sınırların ötesinde, *Camaritarum pagi sunt celebres* Camaritae (halkının) ünlü bölgeleri ve *Phasis fremebundis cursibus Colchos attingit, Aegyptiorum antiquam subolem* eski Mısır kökenli Colchisliler'in gürültülü seferleri içinde yer alan Phasis (nehri) vardır. *ubi inter civitates alias* buradaki diğer şehirler arasında, *Phasis est nomine fluvii dictitata* adını nehirden alan Phasis (şehir) ve *Dioscurias nunc usque nota, cuius auctores Amphitus et Cercius Spartani traduntur, aurigae Castoris et Pollucis, quibus Heniochorum natio est instituta* bugün hala bilinen, hatta Heniochlar'ın kurucuları, Castor ve Pollux'un arabacıları olan, Amphitus ve Spartalı Cercius tarafından kurulmuş olan Dioscurias (şehir) vardır (Bkz. **Harita 4**).

Ammianus'un burada bahsetmiş olduğu "Camaritae" halkı, Pontus Euxinus'un doğu sahilleri boyunca uzanan, bu bölgenin vahşi ve savaşçıl kavimleri arasından olan ve de adlarını korsanlıkta kullandıkları *καμάρα* (kamara) adlı teknelerden alan korsan bir halktır (Strab. XI.2.12). Ammianus'un söylediklerine göre muhtemelen Phasis ya da civarı bölgelerde ikamet ederler. Kullandıkları üstü kapalı tekneleri (Romalılara göre *camarae*, Hellenlere göre *camara*) hakkında Strabon (XI.2.11) dışında Tacitus da detaylı bilgi verir (bkz. Tac. *hist.* III. 47.3).

Ammianus Colchisliler'i ise Mısır kökenli olarak tasfir eder. Herodotos da (II. 104) aynı şekilde, "*Colchisliler, besbelli, Mısırlıdırlar; bunu ben başkalarından işitmeden önce kendim anlamıştım*" şeklindeki ifadelerde bulunmuştur. Ona göre Colchisliler, Mısırlılar'a bakılırsa Mısır kralı Sesostris ordusundan kalmadırlar (ayrıca bkz. Strab. XI.2.17; Diod. 1.55.4). Herodotos, Colchisliler'in derilerinin karalığı ve saçlarının kıvrıkcık oluşlarından zaten böyle bir kaniya önceden vardığını söyler. Ayrıca ona göre kendisini etkileyen asıl şey, insanlar arasında yalnızca Colchis, Mısır ve Ethiopialıların sünnet oluşlarıdır (ayrıca bkz. Diod. I.55.4-5). Ayrıca Mısırlılar da Colchisliler de keteni aynı biçimde işlerler, bunların dışında Mısırlı'larla akrabalığını gösteren başka hiçbir belirti yoktur (Hdt. II.105). Tarihte Mısır Kralı Sesostris'in M.Ö. 14. yy. civarında Asya ile Avrupa'yı kapsayan büyük seferinde, Thracialılar ve Skythler'e boyun eğdirildikten sonra ordusunun Phasis'e geldiği

ve sonrasında bir kısım Mısırlı'nın geri dönmeyerek buraya yerleştikleri bilinir (Işık, 2001: 219, dn. 91).

Ammianus'un bahsetmiş olduğu, adını nehirden alan Phasis'in²⁵⁴ (Strab. XI.2.16-17; Scylax, *periplus*, 81) bir Miletus kolonisi olduğu bilinir (Ehrhardt, 1983: 85-86). Strabon bu ismin sadece ırmak ya da burada bulunan kent için kullanılmayıp aynı zamanda bu isimle Colchis Bölgesi'nin de kastedildiğini dile getirir (ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* V.6.36-37; VII.7-10). Buradaki Phasis adlı nehir, günümüzdeki Rioni²⁵⁵ Irmağı olup Colchis Bölgesi'nin merkezinden geçerek Karadeniz'e dökülen, bölgenin en önemli ırmağıdır (Arslan, 2005: 68). Arrianus'a (*periplus*, VIII. 1-5) göre bu ırmak, onun tanıdığı ırmaklar arasında en hafif suya sahip ve özellikle rengi bakımından sıra dışı olmaktadır. Phasis'in denizle karışmayan görüntüdeki suyunu, Homeros'un (*Il.* II.752-754) Titaesios Irmağı'nın Peneios'un üzerinden "yağ gibi akıp gittiği" sözleriyle benzeştirir. Ona göre Phasis'in yüzeyi son derece temiz olduğundan yelken açanların buradan su getirmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca burada Phasis tanrıçasının bir heykeli²⁵⁶ bulunmaktadır (Arr. *periplus*, IX.1). Herodotos (II.5) nasıl ki Mısır, Nil'in bir armağanıdır der, Procopius da (*Bell.* VIII.6.13-14) Colchis'in Phasis Irmağı'nın bir armağanı olduğunu söyler.

Ammianus'un "buradaki diğer şehirler arasında²⁵⁷" sözü ile hangi kentleri kastettiği açık değildir. Ancak onun zamanında hala bilinen bir şehir olan Dioscurias'a²⁵⁸ detaylı değindiği görülür. Dioscurias da tıpkı Phasis gibi bir Miletus kolonisidir (Arr. *periplus*, X.4; Ehrhardt, 1983: 84-85). Arrianus'a göre Sebastopolis kenti eskiden Dioskourias olarak adlandırılıyordu (*periplus*, X.4). Bu kent, bölgenin Phasis'ten sonra en önemli ticaret merkeziydi. Ayrıca antikçağ tarihinde kent, Pontos Kralı Mithradates VI Eupator'un "Skythia Geçitleri" olarak adlandırılan mevkide, daha önce hiçbir ordunun geçmeyi başaramadığı bu yolculuğuyla ve burada kışlamasıyla ön plana çıkmıştır (Arslan, 2005: 82). Ammianus kentin kuruluşu üzerine verdiği bilgileri tamamiyle Plinius ve

²⁵⁴ Bugün Gürcistan'da yer alan modern Poti liman kentidir.

²⁵⁵ Irmak, adını Hellence'de "akan" anlamına gelen *ῥέων* (rheon) almış olsa gerekir ki (Arslan, 2005: 68) Rhodoslu Apollonius (*argon.* II.1261) Phasis'ten, geniş akan ırmak olarak bahseder.

²⁵⁶ Arrianus ayrıca bu heykelin atribüsünden yola çıkarak onun Rhea olabileceğini de söyler. Çünkü heykel eliyle büyük bir zil tutmaktadır ve tahtında aslanlar vardır, ayrıca aynı Phidias'ın yapmış olduğu Athena Ana Tanrıçası'nda olduğu gibi oturmuştur (*periplus*, IX.1).

²⁵⁷ Plinius (*nat.* VI.4.13), Phasis Irmağı'nın iki yakası boyunca çok sayıda kentin kurulmuş olduğunu söyler. Bunlardan biri, ismini Dioskuros'ların babası Tyndareus'tan alan Tyndaris kenti, diğerleri ise Surium, Circaeus ve Aea kentleridir. Plinius (*nat.* VI.4.13-14) ayrıca Colchis Bölgesi'nde Cygnus "kuğu" olarak bilinen iki kentten daha bahseder. Bunlardan biri Phasis Irmağı üzerindeki Tyndaris, diğeri ise Dioskourias'ın yakınlarında yer almaktadır.

²⁵⁸ Bugün Gürcistan'ın Skhumi kenti. Detaylı bilgi için bkz. Danoff, 1962: 1140.

Solinus'tan almış olsa gerekir ki, gerek Plinius da (*nat.* VI.5.16) gerekse Solinus'ta (*Coll. Mem.* XV.17) kentin, Heniochlar'ın kurucuları, Castor ve Pollux'un arabacıları olan, Amphitus ve Spartalı Cercius²⁵⁹ tarafından kurulmuş olduğu bilgilerini vermiştir. Burada sözü geçen Castor ve Pollux, Zeus'un delikanlıları olan ve Argonaut'ların seferine katılan Dioskuros'lardır. Bu yörenin otokton halkı olan ve "savaş arabacıları" olarak da bilinen "Heniochoi" halkının ise Dioskuros'ların soyundan geldiğine dair yerel bir inanış vardır (Strab. XI.2.11). Arrianus'a (*periplus*, XI.2) göre bu halkın kralının adı Ankhialos'tu. Aristoteles'e (*pol.* VIII.4) göre de bu halklar yamyamlık yapıyorlardı.

8.25 paulum ab his secernuntur Achaei bunlardan kısa bir mesafede de Achailer ayırt edilir. Ammianus'a göre vahşi olan bu halk, Troia'daki ilk savaştan sonra ki bu savaş Helen için savaşılan değil, Pontus'a geri gelerek tüm düşmanlarıyla amaçsız çarpışanlardır. Konaklamak için sabit bir yer bulamayınca dağlarına zirvesine yerleşmişler, dahası yağmacılık yaparak vahşileşmişlerdir.

Ammianus burada Achaioi kavimi için verdiği bilgileri hemen hemen diğer antik kaynaklarda da görebiliyoruz. Örneğin Appianos'a (*Mithr.* 67:102) göre Colchis Bölgesi'nin kuzeyinde yaşayan bu kavim Troia Savaşı'ndan sonra eve dönüş yollarını kaybederek buralara yerleşen (ayrıca bkz. Strab. IX.2.42) Achaios yani Helen soyundan gelmekteydiler. Ayrıca bu kabile, kendi topraklarından geçmeye çalışan yabancılara saldıran ve de ele geçirdiklerini tanrılarına kurban edenlerdi. Aristoteles (*pol.* VIII.4) ise tıpkı Heniochoi kabileleri gibi Achaioi kabilesinin de yamyamlık yaptıklarını söyler. Scylax (*periplus*, 75), Strabon (XI.2.12), Plinius (*nat.* VI.5.16) ve Ptolemaios'a (*geogr.* V.9.25) göre, bunlar Cercetae, Zygi ve Heniochoi kavimleri civarında ikamet ederler.

Ammianus'a göre, *super Cercetis, qui isdem adnexi sunt* onlarla yan yana olan Cercetae hakkında ise *nihil memoratu traditur dignum* bahsetmeye değer önemli bir bilgi yoktur. Gerçek şu ki, Ammianus'un da dediği üzere bu millet hakkında hemen hemen hiçbirşey bilinmemektedir. Her ne kadar isimleri birkaç kaynakta geçiyor olsa da (bkz. Strab. XI.2.1; Plin. *nat.* VI.5.17; Ptol. *geogr.* V.9.25; Scylax, *periplus*, 73) Pontus'un kuzey doğusunda yaşadıkları dışında onları tanımlayıcı herhangi bir bilgi yoktur.

8.26 Ammianus bu kısma kadar Colchis Bölgesi'nden ve civarında yaşayan genellikle acımasız ve vahşi oldukları düşünülen halklardan ve de burada bulunan

²⁵⁹ Kaynaklarda daha çok Thelchius olarak geçer.

kentlerden bahsetmişti. Şimdi ise biraz daha kuzeye çıkarak buralarda bulunan kent ve nehirlerden bahseder (bkz. **Harita 4**). Ona göre, *Quorum post terga* bu yerleşimlerden sonraki sırtı, *Cimmerici agitant incolae Bospori* Cimmericus Boğazı'nın yerlileri izler. *ubi Milesiae sunt civitates* burada Milet şehirleri *harumque velut mater omnium Panticapaeum* ve hepsinin anası Panticapaium²⁶⁰ vardır. *quam perstringit Hypanis fluvius genuinis intumescens aquis et externis* burayı ise, doğal ve yabancı kaynaklarla yükselen Hypanis²⁶¹ nehri yıkar.

Ammianus'un bahsetmiş olduğu Cimmericus Boğazı'nın bugünkü Kerç Boğazı'na olduğuna daha önce de değinmiştik. Ancak bu boğazın yerlileri ile hangi halkları kastettiği bilinmese de daha sonraki kısımlarda (8.27, 29, 31) civarda yaşayan bazı halklar hakkında bizlere bilgiler verir.

Arrianus'a (*periplus*, XIX.1) göre Cimmericus (Cimmericus) Bosporos'un kenti, Panticapaium'dur. Zaten Ammianus da burada bulunan Milet şehirlerinin anası olarak Panticapaeum'u gösterir. Kent, M.Ö. 600 civarında Miletler tarafından (Ehrhardt, 1983: 81-82) Maiotis (Azak) Gölü'nün Pontus'la birleştiği Cimmericus Bosporos olarak adlandırılan boğazın kenarında inşa edilmiştir. Konumu ve önemi itibarıyla Bosporos Krallığı'nın²⁶² başkentiydi (Danoff, 1962: 1119). Kent M.Ö. 114 yılında Pontus Kralı VI. Mithradates'e hediye olarak verilince Bosporos Krallığı ile Pontus'a bağlanmıştır. Mithradates VI Eupator ise M.Ö. 63 yılına gelindiğinde Panticapaium'daki sarayında kendisine karşı ayaklanan oğlu tarafından kuşatılmış ve bunun üzerine kral da burada intihar etmiştir (App. *Mithr.* 111; ayrıca bkz. Arslan, 2007:505-6). Kuzey Caucasus'un (Kafkasya) en yüksek dağı olan Elbruz'dan kaynağını alan "Hypanis Irmağı" ise Maeotis Gölü'ne dökülür. Antikçağda bu ırmak aynı zamanda "Antikeites" olarak da çağrılmıştır (Strab. XI.2.9).

8.27 Ammianus daha önceki (8.17-19) kısımlarda Thermedon ve civarında yaşayan Amazonlar hakkında bilgi vermişti. Şimdi ise Pontus'un kuzey doğusundan bahsederken, *Itineribus hinc extensis Amazones ad usque Caspium mare porrectae circumcolunt Tanain* buradan Caspius²⁶³ denizine kadar yayılan yerlerde, Tanais²⁶⁴ yakınlarında oturan

²⁶⁰ Bugün Ukrayna'daki Kerç.

²⁶¹ Bugünkü Kuban Irmağı.

²⁶² Kent uzun yıllar, Leuko, Satyros ve Parisades kralları tarafından yönetilmiştir (Strab. VII.4.4).

²⁶³ Bugünkü Hazar Denizi.

²⁶⁴ Bugünkü Don Nehri.

Amazonlar vardır, diyerekten Amazonlar'ın kuzeydeki kolundan bahseder (Bkz. **Harita 4**). Amazonlar'ın Tanais'in ötesinde ya da Maeotis Göl'ü civarında hatta Caucasus Dağları eteklerinde de yaşadıklarına dair diğer antik kaynaklarda bilgiler vardır (Hdt. IV.110-117; Strab. XI.5.1; Plin. *nat.* VI.7.19).

Ammianus'a göre Tanais, *inter Caucasia orientis rupes* Caucasus kayalıkları arasından yükselip *per sinuosos labitur circumflexus* kavisle dolaşarak akar, *Asiamque determinans ab Europa*, Asya'yı Avrupa'dan ayırdıktan sonra *in stagnis Maeoticis delitescit* Maeotis Gölü'nde son bulur.

Bu ırmağın kaynağı, antik kaynaklarda farklılık göstermektedir. Arrianus (*Anab.* III.30.8) ve Herodotos'a (IV.57) göre Tanais çok uzaklarda bir gölden doğup²⁶⁵ Maeotis'e dökülür. Asya ile Avrupa arasındaki sınırın Tanais²⁶⁶ olduğunu söyleyen Plinius (*nat.* IV.12.78) Ammianus'un Tanais'in Caucasus (Kafkas dağları) kayalıkları arasından yükseldiğine karşılık, o ise Ripaeus Dağları'ndan çıktığını söylemiştir. Ancak Plinius (*nat.* VI.5.15), bu Ripaeus Dağları'nın Caucasus'u çevrelediğine, bir tarafının Pontus Euxinus'a ve Palus Maeotis'e meyilli iken diğer yanının ise Caspius ve Hyrcanius²⁶⁷ Denizi'ne meyilli olduğuna da değinmiştir. Arrianus (*Anab.* III.30.7-8)'da ayrıca Herodotos'un bahsettiği Maeotis'e dökülen Tanais nehrinden değil, Aristobulos'a dayanarak, yerlilerin "Iaxartes"²⁶⁸ dediği ve kaynaklarının Caucasus Dağları'nda olduğu ve de Hyrcanius Denizi'ne döküldüğü söylenen başka bir Tanais nehrinden söz etmiştir. Muhtemelen Ammianus da bu kaynaklardan yola çıkarak belkide karıştırdığı Tanais'in Caucasus arasından yükseldiğine dair bilgi vermiştir. Ancak burada, Ammianus'un böyle yer yer uzak bilgiler vermesinde, aslında buraları görmediğinden ötürü sadece okuduğu bilgilerden yola çıkarak bu bilgileri vermiş olabileceği ve dolayısıyla bilmediği yer, bölge ya da deniz adlarını da ya karıştırmış ya da yanlış konuşlandırmış olabileceği ihtimali düşünülmelidir.

²⁶⁵ Buna karşın Arrianus *Periplus* adlı eserinde (XIX.1), bu ırmağın Maeotis Gölü'nden doğup Pontus'a döküldüğünü yazarak birbirini tutmayan farklı bilgiler vermiştir.

²⁶⁶ Buna karşın Procopius (*Bell.* VIII. 6.2-8, 12-15; ayrıca Hdt. IV.45) iki kıtayı Phasis'in ayırdığını ancak bunu Tanais ve Kimmeria Bosporusu'nun da yaptığı söylencesini dile getirir. Arrianus ise (*periplus*, XIX.2), Aiskhylos'un "Zincire Vurulmuş Prometheus" adlı eserinden alıntı yaparak bu iki kıta arasındaki sınırın Phasis olduğunu vurgular.

²⁶⁷ Caspius (Hazar) Deniz'i antik dönemde "Hyrcanius" olarak da bilinirdi. Bkz. Talbert, 2000: 1350. Bu durumda Plinius, aynı anlama gelen iki denizi sanki iki farklı deniz gibi vermiştir.

²⁶⁸ Arslan (2005: 140, dn.128)'da "Orksantes" olarak verir. Bu ırmak muhtemelen bugün Kazakistan'da yer alan ve Aral Denizi'ne aktığı bilinen modern Seyhun Irmağı'dır. Irmağın antik dönemde "Iaxartes" olarak çağrıldığı bilinir (Muhammedcanov, 2009: 272; Barthold, 2001: 566.). Ancak durum böyle olsa bile Arrianus'un bu aktarımı da yanlıştır. Arrianus burada, Iaxartes Irmağının kaynaklarının Caucasus'da olduğunu ve onun Hyrcanius (Caspius/Hazar) Denizi'ne döküldüğünü söyleyerek yanlış bilgi vermiştir. Çünkü ırmak Hazar değil Aral Denizi'ne dökülmektedir.

Ayrıca Asya ile Avrupa'yı birbirinde ayırdığı söylencesi ise diğer birçok kaynakta da geçmektedir (Arr. *periplus*, XIX.1; Arr. *Anab.* III.30.9; Scylax, *periplus*, 68; Strab. II.5.26,31; VII.4.5; XI.1.1,5; Plin. *nat.* 3.1.3; Mela, *chorog.* I.8, II.1).

8.28 *Huic Ra vicinus est amnis* bunun yanında ise Ra²⁶⁹ nehri vardır. *in cuius superciliis quaedam vegetabilis eiusdem nominis gignitur radix* nehrin bentlerinde aynı isimli enerji sağlayan bir kök bitki büyür, *proficiens ad usus multiplices medelarum* çeşitli yararları olduğu için tedavi amaçlı kullanılır.

Bugün Volga olarak bilinen Ra nehri, M.S. I. yy.'ın sonlarında ilk kez doğru olarak Ptolemaios tarafından verilmiştir (Ptol. *geogr.* V.9.12, 19; VI.14.1). Ptolemaios en yüksek nehirlerden biri olarak bu nehirden bahsederken bunu bir Skyth adı olan Rha ile gösterir. Ayrıca Ra (Volga) ve Tanais (Don) nehirlerinin, Hyperborean Dağları'ndan akan aynı kolu paylaştıklarını da söyler (ayrıca bkz. Ptol. *geogr.* V.8.2). Plinius (*nat.* XXVII.105.128) ise, Pontus'un yüksek bölgelerinde "*Rhecoma*" adlı bir kök bitkinin yetiştiğini söylemekle beraber ayrıca bu bitkiyle tedavi edilebilir hastalıkları sayar (*nat.* XXVII.128-30). Ammianus burada, özellikle bu nehir bentlerinde aynı isimli bir *radix* yani kök bitkinin yetiştiğini söyleyen ilk kişidir. Bunu Plinius'tan esinlenerek mi söylediği doğrusu tartışılır, ancak gerçek şu ki; ne Plinius ne de başka bir antik kaynakta *radix* adlı bir bitkinin Ra nehri bentlerinde yetiştiğine dair herhangi bir bilgi yoktur.

8.29 Ammianus bu kısımda *ultra Tanain* ifadesiyle Tanais'in ötesi yani doğusunu kastederek burada yaşayan halktan ve de daha güneyde akan birkaç nehirden bahseder. Buna göre Tanais'in diğer tarafında *panduntur in latitudinem Sauromatae* Sauromatae halkının bir uzantı bölgesi vardır. *Per quos* buralardan ise, *amnes fluunt perpetui Marabius et Rombitus et Theophanius et Totordanes* bitip tükenmez nehirler olan Marabius, Rombitus, Theophanius ve Totordanes akar. *Licet* ancak *litori iuncta* kıyıyla bağlantılı yerlerde *alia Sauromatarum praetenditur natio* başka bir Sauromatae halkı yayılır. Bu kıyılar ise, *Coracen suscipiens fluvium* Corax nehrini içine alarak *in aequor eiecat Euxinum* Euxinus seviyesinde dışarı atar (Bkz **Harita 4**).

Ammianus'un burada bahsetmiş olduğu Sauromatae halkı, kimi kaynaklarda Sarmatae olarak da geçer, her iki durumda da kastedilen Sarmatlar'dır. Herodotos'a (IV.21) göre Tanais'i aşınca artık Skythia değil ilk ulus Sauromatlar gelir (ayrıca bkz.

---

²⁶⁹ Bugünkü Volga/ İdil nehridir.

Scylax, *periplus*, 70). Ayrıca Skythler ile Sauromatlar arasındaki sınırın Tanais olduğunu da belirtir (Hdt. IV.57). Ammianus'un, Tanais'in öte tarafı ile kastetmiş olduğu Sauromatlar da bunlar olsa gerekir. Herodotos bu halkın Maeotis Körfezi'nin ucundan kuzeye doğru on beş günlük yol boyunca uzandığını ayrıca onların bu ülkesinin yeşillik ve ağaçlık bakımından yoksun olduğunu yazar. Kökenlerine gelince, Herodotos (IV.110-117)²⁷⁰ Sauromatlar'ın soylarını, zamanında Amazon ve Skythialı'lar arasında geçen ilişkiye borçlu olduklarını dile getirir. Strabon (VII.3.17) ise Sauromatlar'ı, Tanais'in ötesinden ziyade batı kıyılarına yerleştirerek burada dağılan Roxolani, Lazyges gibi Ammianus'un da 31. kısmında değineceği farklı kabilelerinden bahseder. Ancak Ammianus'un, Corax Nehri'ni içine alan yani Caucasus (Kafkas) Bölgesi'ndeki kıyılar boyunca başka bir Sauromatae halkının varlığından söz edişi, bu bölgede de bir Sarmat kolunun varlığını gösterir. Lakin bunların kuzeydeki Sauromatlar ile bir bağlantısı olup olmadığına dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Den Boeft (1995: 122) Plinius'tan (*nat.* VI.5.15) yola çıkarak, Ammianus'un burada muhtemelen Coraxi²⁷¹ kabilesinden bahsetmiş olabileceği yönünde yorum yaparlar.

Ammianus'un burada sözünü ettiği Corax Nehri, Dioscurias kenti yakınlarından Pontus'a dökülür (Ptol. *geogr.* V.10.1). Ammianus'a göre, burada yer alan kıyıların, nehri, “*aequor*” yani “deniz seviyesinde” dışarı attığına dair yorumları ise bölgenin bir topografik özelliğini bizlere göstermiştir. Daha kuzeyde bahsettiği diğer nehirlere ise Ammianus dışında kısmen Strabon, tümüyle ise sadece Ptolemaios değinmiştir. Ayrıca Maraccus, Rhombites, Theophanius ve Totordanes adlı bu nehirler kuzeyden güneye doğru sıralanmıştır (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 121). Konum itibarıyla bunlar, Maiotis'in başlangıcı olan Phanagoreia adası hizasından Maeotis'in bitişi olan Tanais nehri kadarki olan bölgede yer alıp, Maeotis Gölü'ne dökülürler. Bu nehirlerden Maraccus, Ptolemaios'ta (*geogr.* V.9.2) Maroubios²⁷² olarak geçer, Strabon'da (XI.5.2) ise muhtemelen Mermodas'la ilişkilidir. Rhombites de Strabon (XI.5.2) ve Ptolemaios'da (*geogr.* V.9.3) geçer. Ancak bu isimde iki nehir vardır, Ammianus'un ise muhtemelen

---

²⁷⁰ Herodotos bu kısımda, Amazonların, Sauromatlarca gemiler aracılığıyla kaçırılırken Amazonlar'ın güçlü gelip dümenin başına geçerek Skythia topraklarına varmalarını ve onlarla ilişkiye girdiklerini anlatır. Bu hikâye Ammianus'un Thermedon civarında yaşayan Amazonlar hakkında bilgi verdiği 17. kısmın değerlendirilmesinde anlatılmıştır.

²⁷¹ Scylax'a (*periplus*, 76) göre, Achai ve Heniochoi halklarından sonra Coraxoi halkı gelir. Ayrıca bkz Danoff, 1962: 1019.

²⁷² Muhtemelen bugün Rusya'dan Azak Denizi'ne akan “Kagalnik” nehridir.

kastettiği büyük Rhombites'dir.²⁷³ Theophanius²⁷⁴ ise Ptolemaios (*geogr.* V.9.3) tarafından bahsedilir, muhtemelen Rhombites adlı iki nehirin arasında yer alır (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 122). Totordanes ise (Ptol. *geogr.* V.9.5) muhtemelen Ammianus'un (XXII.8.26)'da bahsettiği Hypanis (Kuban) nehriyle ilişkilidir (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 122). Ammianus'un burada sırasıyla vermiş olduğu nehir adlarının, Ptolemaios ve kısmen de Strabon'da geçmiş olması, onun kaynak olarak kesinlikle bu coğrafyacıardan yararlandığını gösterir.

3.30 Ammianus bu kısımda ise Maeotis Körfezi ve onun sağ kıyısında yer alan iki adadan bahsettikten sonra bir sonraki kısımda ise, körfezin civarında ikamet eden diğer halklara değinir. Buna göre, *Prope amplissimi circumgressus* bu en geniş çemberin yanında, *palus est Maeotis* Maeotis Gölü/ Bataklık vardır. *ex cuius uberrimis venis* gölün bolca kanallarından, *per Panticapes angustias undarum magnitudo* büyük su kütleleri Panticapaium dar boğazından geçerek *prorumpit in Pontum* Pontus'un içine dökülür. *cuius in dextro latere* gölün sağ tarafında ise, *insulae sunt Phanagorus et Hermonassa studio constructae Graecorum* Yunanlı'ların inşasıyla kurulu olan Phanagorus ve Hermonassa adaları vardır.

Bugünkü Azak Denizi, antik dönemde (özellikle Roma dönemi) denizden ziyade daha çok göl ya da bataklık "*palus, stagna*" olarak tabir edilirdi. Herodotos'a (IV.86) göre Palus Maiotis'e, Pontus Euxinus'un babası diye ad takmışlardır. Polybios'a (IV.41.13) göre buranın derinliği beş ila yedi kulaç arasında değişmektedir. Dolayısıyla burada büyük gemiler kılavuz olmadan uzun yolculuk yapamazlar. Plinius (*nat.* IV.12.78) bu gölün çevresini 1.406 mil (=11.248 *stadia*), bazılarının ifadesine göre de 1125 mil (=9.000 *stadia*) olarak verirken, Arrianus (*periplus*, XIX.3) ise, bunun 9.000 *stadia* olduğu söylencesini bildirir. Arrianus ve Plinius muhtemelen bu bilgiyi, aynı rakamı veren Strabon'dan (II.5.23) almıştır. Polybios (IV.39.1) bu mesafeyi 8.000 *stadia* olarak gösterir. Ammianus'un burada "bolca kanallarla" kastı muhtemelen suyunun tatlı olmasını sağlayan Lykos, Oaros, Tanais ve Syrgis ırmaklarıdır.²⁷⁵

Ammianus burada Yunanlılar tarafından kurulduğunu söylediği iki adadan bahseder. Halbu ki Strabon (XI.2.10), bunların ada üzerinde kurulu birer şehir olduklarını

²⁷³ Bugünkü Yeya.

²⁷⁴ Bugünkü Beisug.

²⁷⁵ Bu ırmaklar için bkz. Hdt. IV.132; Strab. XI.2.1-4.

söyler. Bunlardan Phanagoreia, Teosluların bir kolonisiydi (Danoff, 1962:1133) Hermonassa ise onun 3 km güney batısında yer alan (Danoff, 1962: 1133) bir liman şehri olup (Seyfarth, 1986: 207, dn. 109) Ion ve Aioliyalılar tarafından kurulmuşdu (Den Boeft ve diğerleri, 1995:124). Ancak burada Ammianus'un Phanagorus ile kastı muhtemelen Phanagoreia kentinin adasına verilen addır.

8.31 *circa haec stagna ultima extimaque* bu bataklığın civarında ve en uzak kısımlarında *plures habitant gentes, sermonum institutorumque varietate dispariles* farklı dil ve adetleriyle birbirine benzemeyen birçok millet yaşar. Bunlar; Ixomatae, Maeotae, Lazyges, Roxolani, Halani, Melanchlaenae ve bir de Geloni ile Agathyrsi halklarıdır. *Agathyrsi, apud quos adamantis est copia lapidis* Agathyrsi halkının bulunduğu yerde bol miktarda “adamans taşı” vardır. *aliique ultra latentes, quod sunt omnium penitissimi* daha ötede ise herkesten uzakta yaşadıkları için bilinmeyen başka insanlar da vardır.

Ammianus burada her ikisinde “en uzak” anlamına gelen *ultima* ve *extima* sözcüklerini bir arada kullanmıştır. Den Boeft (1995: 124), farklı yazardan alıntı yaparak Ammianus'un “*circa haec stagna ultima extimaque*” ifadesinin tıpkı Cicero'nun (*Ver.* 5.166) kullanımıyla aynı olduğunu belirtir ve de Ammianus'un buradaki anlaşmazlığını ise, aslında onun tam bir bilgi eksikliğinin sonucu olarak görür.

Ammianus Maeotis bataklıkları civarında farklı dil ve adetleri olan birçok halkın yaşadığını söylemiştir. Bunlar arasından “Ixomatae” halkına Ptolemaios (*geogr.* V.9.16-17) değinerek onları Tanais (Don) ve Ra (Volga) nehirleri arasında yaşayan halklar olarak gösterirken, Pseudo Scymnus (*Frg. Per.* 146) ise onları Sauromat (Sarmat) halkı soyuna dayandırır. Mela (*chorog.* I.19.17) ise Ixomatae halkının, bir erkek gibi davranan kadınlarının özellikleriyle ayırt edildiğini söyler. “Maeotae” ise Maeotis Gölü kıyılarında yaşayan (Hdt. IV.123; Strab. XI.2.4,11; Plin. *nat.* IV.12.88) ayrıca Sauromat halkları arasında olup kadınlar tarafından yönetildikleri (Scylax, *periplus*, 70-71) bilinen halklardır. Bir Sarmat kabilesi olarak düşünülen (Tac. *Hist.* III.5.2; Strab. VII.3.17; Plin. *nat.* IV.12.80) “Lazyges” halkının ise zamanla batıya göç ederek Danubius (Tuna) Nehri civarına yerleştikleri (Plin. *nat.* IV.12.80; Ptol. *geogr.* III.5.19) bilinir. Yine bir Sarmat kabilesi olarak düşünülen “Roxolani” halkının Borysthenes (Dnieper) ve Tanais nehirleri arasında ve Maiotis Gölü'nün kuzey kıyılarında yaşadıkları düşünülür (Strab. VII.3.17; Ptol. *geogr.* III.5.19,24-25). Ancak Plinius (*nat.* IV.12.80) bu halkı, Lazyges halkıyla beraber Danubius Nehri'nin kuzeyinde gösterir. Strabon (VII.3.17)'da ayrıca, Skythia

Kralı'nın bu halklarla ittifak kurarak Mithradates Eupator generalleriyle olan yenilgisinden bahsederken (ayrıca bkz. Arslan, 2007: 85-86) Tacitus (*Hist.* I.79) ise Moesia'daki²⁷⁶ bir baskında gerçekleşen başka bir yenilgilerinden söz eder.

Ammianus'un sözünü ettiği "Halani" halkının (Alani²⁷⁷ olarak da bilinir) M.S. I. yy.'ın son çeyreğine doğru Tanais Irmağı çevresinde, ayrıca Aral Gölü, Caucasus (Kafkas) ve Ural Dağları arasındaki steplerde yaşadıkları bilinir (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 125; Emir, 2014: 57; ayrıca bkz. Rostovztzeff, 1922: 116). Ammianus'a (XXII.8.38,42) göre Halani topluluğu zamanla Tanais'i de geçerek Avurupa dolaylarına dek yerleşmiştir.²⁷⁸ Tarihte Roma İmparatorluğu'na düzenli saldırdıkları bilinse de (Plin. *nat.* IV.12.80) geç antik dönemde ise Roma ordusuna girdikleri de söylenir (Zos. *Hist. Nov.* IV.35). Yunanca "siyah pelerinliler" anlamına gelen Melanchlaenae ırkı ise, Herodotos'a (IV.20,107) göre kuzeyde Skythlerin ötesinde otururlar ancak Skyth olmayan farklı ırktandırlar. Buna rağmen Skyth geleneklerini uyguluyorlar (ayrıca bkz. Ptol. *geogr.* V.9.19). Ayrıca Herodotos bunların karalar giydiklerini, adlarının da buradan geldiğini, ötesindeki yerleri de çöl ve bataklık olarak bildiğini de ekler. Buna karşın Scylax (*periplus*, 79) ve Mela'ya (*chorog.* I.110) göre aynı adlı başka bir kabile ise Colchis civarında yaşar.

"Gelonisler" Herodotos'a (IV.108-9) göre, Tanais'in doğusunda yaşayan²⁷⁹, asılları Yunan olan güçlü ve kalabalık bir ulustu. Saçları kızıl sarı, gözleri parlak olup tahtadan yapılmış kentleri vardı. Yunan ve Skyth karışımı bir dil konuşurlardı, zamanla kıyılardan göçtükten sonra Budinlerin yanlarına gelip yerleşmişlerdi. "Agathyrsi" halkına gelince, Herodotos (IV.100) onları Skythia Bölgesi'nin batı sınırına koyarken, Ammianus gibi Solinus ise (*Coll. Mem.* XV.3) onları Pontus'un kuzey doğusunda Geloni halkının yanında gösterir. Bu halkın erkeklerinin kadın gibi süs merak olduğu, dövme yaptırdıkları ve saçlarını maviye boyadıkları söylenir (Hdt. IV.104; ayrıca bkz. Amm. Marc. XXXI.2.14; Mela, *chorog.* II.1,10; Sol. *Coll. Mem.* XV.3).

---

²⁷⁶ Balkanların güney doğusunda kalan antik bir Roma Eyaleti Bölgesi'dir.

²⁷⁷ Alanlar ilk kez M.S. 10'lu yıllardan itibaren Aşağı Don havzasında ortaya çıkmışlardır, onların gerçek ana yurtları ise Aral Gölü'nün güneyindeki Oxus (Amu Derya/Ceyhun) nehri ve çevresidir (Emir, 2014: 57, dn. 145).

²⁷⁸ Ammianus'un genel itibarıyla Hunlar üzerine olan XXXI. Kitabındaki bazı önemli pasajlar (8.4; 11.6; 16.3), bugün bizim Alanlar hakkında bildiklerimiz hususunda en önemli bilgileri içerir. Bunun haricinde Ammianus XXIII.5.16; 6.61'da da bu halktan söz eder.

²⁷⁹ Scylax (*periplus*, 80)'de Melankhlaenae halkından sonra Gelones halkının geldiğini söyleyerek onları da Colchis civarında gösterir.

Ammianus'un Agatyrsi halkının bulunduğu yerde bol miktarda olduğunu iddia ettiği "adama(n)s" taşı ayrıca elmas anlamına gelir (bkz. Kabağağaç ve Alova, 1995: 8). Ammianus'un dışında bu halkın ülkesinde değerli taşların bulunduğunu Dionysios (*Perieges.* 317) de söylemiş, bu halkın parlak süsleri çok sevdiklerine ise kısmen Herodotos (IV.104) da değinmiştir.

8.32 Ammianus anlatısına Maiotis Gölü'nün sol yakasına geçerek burada bulunan yarımadağa değinir. Buna göre, *Maeotidos lateri laevo* Maeotis'in sol yanında *Cherronesus est propinqua, coloniarum plena Graecarum* Yunan kolonileriyle dolu Cherronesus vardır. Buradaki halk ise *adhibentes vomeri curam* toprağı sürdüğü ve *proventibus fructuariis victitantes* toprak ürünleriyle geçindiğı için *quieti sunt homines et sedati* sessiz ve barışçıl bir halktır.

Ammianus'un daha sonraki kısımlarda verdiğı bilgilerden yola çıkarak burada, Maeotis'in sol yanı olan Cherronesus ile muhtemelen, Chersonesus Taurica²⁸⁰ (Hdt. IV.99) olarak bilinen tüm yarımadağı kastetmiş olsa gerekir ki buranın Yunan kolonileriyle dolu²⁸¹ olduğunu söyler (Den Boeft ve diğerleri, 1995:126). Ancak şunu da belirtmek gerekir; bu yarımadağın güney batı ucunda bir burun olarak çıkıntı yapan aynı isimli bir de kent vardır. Chersonesus²⁸² (Mela, *chorog.* II.3) olan bu burun ayrıca tüm yarımadağın önde gelen liman kentlerinden biridir (Saprykin 1979: 59; Arslan, 2007: 65; ayrıca bkz. Emir, 2014: 47). Chersonesus kenti ve bu yarımadağın adı olan Chersonesus Taurica, Ammianus gibi bazı diğer antik yazarlar tarafından (Plin. *nat.* IV.12.85; Scylax, *periplus*, 68) "Cherronesus" olarak ifade edilmiştir. Yunanlıların bu yarımadağda birçok koloni kentleri inşa ettikleri ve oturdukları bilinir (Hdt. IV.12). Başta Miletosluların kolonileri Panticapeum ve Theodosia olmak üzere bunlar arasındaki diğer Yunan kolonileri ise Cercinitis/ Eupatoria, Chersonesus, Calos Limen, Nymphaeum, Tiritace, Mirmecium ve Parthenium'dur (Ehrhardt, 1983: 80-83; Den Boeft ve diğerleri, 1995: 126; Arslan, 2007: 9, dn. 27).²⁸³

8.33 *A quibus itineribus modicis* buradan uzak olmayan yerde *per varia regna diducti* farklı krallığa bölünmüş *Tauri dissociantur* Tauri halkı ayrılır. *inter quos* bunların

²⁸⁰ Bugünkü Kırım. Daha detaylı bilgi için bkz. Saprykin, 1998: 227-248.

²⁸¹ Danoff (1962:1104), bu yarımadağın "Chersonesus Taurica" adıyla bilindiğini ve Yunan kolonileriyle dolu olduğunu söyler.

²⁸² Bugünkü Sivastopol.

²⁸³ Scylax, *periplus*, 68.

arasında, *inmani diritate terribiles Arichi et Sinchi et Napaei* acımasız vahşilikleriyle korkutucu olan Arichi, Sinchi ve Napaei halkları vardır.

Ammianus'un sözünü ettiği Tauri halkı, buradaki Taurica yarımadasında ikamet eden ve de bu bölge halkı olduğu düşünülen Tauriler (Hdt. IV.99; ayrıca bkz. Danoff, 1962: 1025) olsa gerekir.²⁸⁴ Bu halkın, yağmacılık ve savaşı bir yaşam tarzı olarak belirleyen barbar ve acımasız insanlardan oluştuğu söylenir (Hdt. IV.103; Mela, *chorog.* II.11; Dion. *Perieges.* III.43.5; Strab. VII.4.2). Ammianus bir önceki kısımda ismini vermediği ancak burada oturduklarını ifade ettiği halkın kısaca çiftçi ve barışçıl olduklarını söylemişti. Şimdi ise bu bölgenin halkı olan Tauriler'in arasında acımasızlıklarıyla bilinen farklı halkların bulunduğunu söylüyor. Buna karşın Strabon (VII.4.6), sadece güney Tauriler'in çiftçi (Γεωργοί/georgoi) kuzeydekilerin ise daha çok göçebe ve acımasız (VII.4.2) olduklarına değinir. Dolayısıyla buradan yola çıkarak, aslında Ammianus'un bir önceki kısımda (8.32), Cherronesus ile kastettiği yerin belki de yarımadadan ziyade güneydeki kent olan Cherronesus olabileceği kanısına da varılabilir.²⁸⁵ Çünkü Ammianus'a (8.32) göre buradaki halk tıpkı Strabon'un da dediği gibi çiftçi bir halktır. Dolayısıyla ancak bunların kuzeyinde yer alanlar daha çok acımasızlıklarıyla bilinen halklar olabilir. Ammianus'un ayrıca buradaki halkların farklı krallığa bölünmüş olduğuna kısmen Herodotos da değinmiştir (bkz. Hdt. IV. 119).

Ammianus burada sözünü ettiği Arichi, Sinchi ve Napaei halkları için de sözlerine şöyle devam eder: bunlar, *licentia diuturna* sürekli olan özgürlükleriyle *incendente saevitiam* vahşiliği, acımasızlığı uyandırdıkları için *indidere mari nomen inhospitale*²⁸⁶ denize “konuk sevmez” adını vermişlerdir. *Et a conrario* ancak buna karşın *ut εὐήθην Graeci dicimus stultum* biz Yunanlılar'ın bir aptalı “euethes /saf, art niyetsiz” *et noctem εὐφρόνην* ve geceyi “eufhrone/iyi, hoş” *et furias εὐμενίδαç* ve öfkeyi de

²⁸⁴ Ancak Scylax'a (*periplus*, 68) göre, Tauri halkı, Skyth (İskit) *territorium*'unun üzerindeki anakaranın ucunda ikamet ederler, burası ise, deniz istikametinde yer alan bir burundur. Scylax'ın bu bilgilerinden yola çıkarak işaretin, Taurica yarımadasının güneyini gösterdiği söylenebilir.

²⁸⁵ Ancak yine de tek bir kentin Yunan kolonileriyle dolu olması pek mantıklı düşünülmesi gerekir.

²⁸⁶ Burada çeviriye tam bir doğruluk getirmek babında, temel cümleye bağlı olan ve de Latince'de gramatik bir kural olan *Ablativus Absolutus*'un kullanıldığı bu yan cümlemin analizini yapmakta fayda vardır. Hatırlatılmalıdır ki; kural gereği, *Ablativus Absolutus* durumundaki yan eylem, esas cümlemin bir unsuru ile özellikle öznesi ile mantıksal bir bağlantı kuruyorsa, o zaman bu yan eylem aktif biçimde çevirilebilir (Öktem, 1996: 147). Örneğin burada *Participium* ve *Ablativus* halde olan *incendente* fiili (*participium*, *ablativus*, *praesens*, *activum*, *Pluralis 3*; tahrik etmek, uyandırmak, öfkelenmek gibi anlamları olan *incendere* sözcüğünden gelir) “uyandırdıkları için, uyandırdıktan sonra; uyandırmaları nedeniyle” şeklinde çevrilebilir. Cümlemin ana yüklemi ise bu halkların eylemini bize veren “*indidere*” (*verbum*, *perfectum*, *activum*, *indicativus*, *pluralis 3*; dağıtmak, yaymak, neşretmek anlamlarını veren *didere* sözcüğünden gelir, *in* ise bir ön ektir (prefix)) fiilidir, burada fiil aktif olduğundan “adını vermişlerdir” şeklinde çevrilir.

“eumenides/merhametli” olarak çağırduğumuz gibi *per cavillationem* ironik bir yolla *Pontus Eὐξεινος appellatur* Pontus’un adı da “Euxeinos” olarak çağrılır.

Görüldüğü üzere Ammianus bu kısımda, kısaca Pontus Denizi’nin acımasız halklarına ve Pontus Euxinus isminin etimolojisinin nereden ve nasıl geldiğine dair bilgiler vermiştir. “Arichi” halkına Ammianus dışında sadece Strabon (XI.2.11), Ptolemaios (*geogr.* V.9.18) ve Plinius’un (*nat.* IV.7.19) değindiğini, onların ise bu halkı Maiotis Gölü’nün güney doğu kıyılarında ikamet eden Maeotae halklarının arasında yer alan kabileler olarak gösterdikleri görülür (ayrıca bkz. Danoff, 1962: 1012; Den Boeft ve diğerleri, 1995: 127). Oysaki Ammianus bu halkları, daha batıdaki Taurica Bölgesi’nin (Kırım) halkı olan Tauriler arasında göstermiştir. Den Boeft (1995: 127), “Sinchi” ve “Napaei” halklarına ise Ammianus dışında, kimsenin değinmediğini söyler. Ancak tarafımızdan yapılan araştırmalar doğrultusunda, Plinius’un (*nat.* IV.19.50), Caspius (Hazar) Denizi’nin doğusunda kalan yerlerde, Skyhia kökenli olduğunu iddia ettiği bir takım halkların (Massagetae, Dahae, Sacae gibi) bulunduğu ayrıca, “*ibi Napaei interisse dicuntur a Palaeis*” burada Palaei tarafından yok edildikleri düşünülen Napaei halkının da olduğuna, değindiği görülmüştür.²⁸⁷ Dolayısıyla Plinius’un bu bilgileri, Den Boeft’in ifadesini değiştirmekle beraber Ammianus’un da gerek konum gerekse köken itibarıyla hakkında bilgi verdiği Napaei halkının aslında çok farklı bir coğrafyada ve farklı kökenli olduklarını ortaya koymuştur. Zira Ammianus’un verdiği bilgilere göre bu halklar Tauri halkının bir kolu ve Taurica Bölgesi’nde yer almaktadır oysaki Plinius’a göre aynı isimli bu halklar Skythia kökenli olup Caspius Denizi’nin doğusunda yer alır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Plinius burada, hakkında çok fazla bir şey bilinmeyen sadece bu kadarına değindiği başka bir Napaei halkından söz etmiş olabilir. Keza aynı şekilde Ammianus da kuzeyde olduklarını düşündüğü farklı bir halkı kastetmiş olabilir. “Sinchi” hakkında ise Ammianus’un söylediği bilgilerin dışında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu halkların zamanla isim değişikliğine uğramış olma ihtimali düşünülecek olursa, bu “Sinchi” halkları Pontus Euxinus’un kuzeydoğu kıyılarında yaşadıkları söylenen “Sindi” halkları (Mela, *chorog.* I.110; Hdt. IV.86; Scylax, *periplus*, 72; Strab. XI.2.11) ile ilişkilendirilebilirler. Lakin bu noktada da, Ammianus’un (XXII.8.41)’de, Pontus’un kuzeybatısında yer alan bir ada üzerinde yaşadıklarını ancak kökenleri hakkında birşey bilinmediğini iddia ettiği Sindi halkının varlığından söz etmiş olması, bu ihtimali de

²⁸⁷ Ayrıca bkz. Baumgarten ve diğerleri, 1760: 154.

ortadan kaldırmaktadır. Eğer Den Boeft'in (1995: 127) de söylediği gibi bu halk ilk kez Ammianus tarafından sözü edilen bir halk ise "o zaman Ammianus'un bu bilgiyi nereden edindiği" sorusunu sormak da kaçınılmazdır.²⁸⁸

Ammianus bu halkların denize "*inhospitale*"²⁸⁹ yani "konuk sevmez" adını verdiklerine değinir. Ardından ise, kendisinin de bir Yunanlı olduğunu belirterek (keza biz Yunanlılar diye hitap etmiştir) bu denize Yunanca terminolojide ironik bir yolla "Euxeinos" yani "konuk sever" adının verildiğini ekler. Aslında Amminus "euethes", "eumenides" ve "eufhrone" örneklerinde olduğu üzere, Yunan literatüründe iyi olmayan bazı şeyleri iyi manada vermeye çalıştıkları "*ev/eu*" *prefix*'ini yani ön ad takısını izah etmeye çalışmış ve bu yolla da denizin "konuk sevmez" olan adlandırmasının aslında "konuk sever" olarak söylenildiğine değinmiştir. Halbu ki Ammianus dışında birçok antik yazar (Strab. VII.3.6; Mela, *chorog*. I.102; Apoll. Rhod. *Argon*. II.983; Ps. Scymnus, 735-737; Plin. *nat*. IV.12.76; Diod. IV.40. 3-5) kısacası Pontus'a gelen ilk Hellen denizcilerinin, bu fırtınalı denizin hırçınlığı ve tehlikelerinden hatta buradaki barbar kavimlerin sergiledikleri vahşi davranıřlardan²⁹⁰ korktukları için bu denize "áξε(ι)νοç /akseinos" = konuk/yabancı sevmez²⁹¹ epithetonu'nu taktıklarını ancak zamanla bu kıyıları yakından tanıyıp buraya koloniler kurarak yerleşen bu Hellenlerin artık kendileri için vazgeçilmez hale dönüşen bu denize daha sonrasında "εϋξεινοç /eukse(i)nos" = "konuk/yabancı sever" demeyi tercih ettikleri bilinir (Moorhouse, 1940: 126; Allen, 1947: 88; Bijiřkyan, 1969: 1; Işık, 2001: 1; Arslan, 2006: 80-82; 2007: 5-9; Emir, 2014: 10-16).²⁹²

²⁸⁸ Doğrusu bu hususta, Ammianus'un çalışmasının en başında bizlere söylediği "okuduklarım ve gözlemlediklerim" ifadesi buraya uyum sağlamamaktadır. Zira hiçbir kaynakta geçmemiş bir halkı okumuş ya da bu bölgelere hiç gelmemiş bir kişi olarak gözlem yapmış olma ihtimali düşünülemez. Dolayısıyla geriye bir tek ihtimal kalır, o da Ammianus'un ancak kulaktan dolma bilgilerle kısacası sözlü kaynaklardan yola çıkarak bu bilgileri vermiş olabilme ihtimalidir. Lakin bu noktada bizzat okuduğu ancak günümüze dek ulaşmayan kaynak ya da kaynakların var olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

²⁸⁹ Latince "inhospitalis/konuk sevmez" sıfatının Hellence karşılığı ise "áξεινοç /akseinos" sözcüğüdür. Bkz. Kabağaç ve Alova, 1995: 305; Liddle ve Scott, 1996: 84.

²⁹⁰ Zira Hellenler tarafından "barbar" olarak adlandırılan bu kavimlerin topraklarına giren yabancıları tanrılarına kurban ettikleri, etlerini yiyip kafataslarını ise ya iki kabı olarak kullandıkları ya da yiğitliklerinin bir anıtı olarak onları tapınak duvarlarına astıkları bilinir (Strab. VII.3.6; Amm. Marc. XXII.8.34; Hdt. IV. 62,64-65,103; Diod. IV.40.5).

²⁹¹ Ancak buna karşın bazı yazarlar bu sıfatın "konuk sevmez" dışında Sanskritçe (eski Pers/İran) dilinde koyu renk, siyah ya da gece mavisi anlamlarına da geldiğini öne sürerler. Bkz. King, 2004: 12; Moorhouse, 1940: 125; ayrıca bkz. Arslan, 2007: 6, dn. 22; Emir, 2014: 11, dn. 9-10.

²⁹² Bu hususda ayrıca bkz. Karatay, 2009: 68-69; 2011, 2-3.

Ammianus bu hususta her ne kadar yakın bilgiler vermiş olsa da diğer antik kaynakların bilgileri doğrultusunda, Pontus Euxinus'a orijinal adını, bizzat Ammianus'un sözünü etmiş olduğu bu halkların (Arichi, Sinchi ve Napaei) vermediği söylenebilir. Çünkü birçok kaynak, yukarıda da söylenildiği gibi bölgeye gelen ilk Hellen denizcilerinin, bölgede yaşayan bu tarz barbar kavimlerin davranışlarından ve de denizin hırçınlığından korktukları için denize öncesinde "akseinos" daha sonrasında ise "eukseinos" sıfatlarını verdiklerini ortaya koyar. Dolayısıyla Ammianus'un sözünü ettiği bu halkların da, vahşi özelliklerinden ötürü denize bu ismin verilmesine bir katkıda buldukları söylenebilir. Eğer Ammianus, tıpkı bir Ksenophon gibi bizzat bu bölgeye yolculuk etmiş ve yahut bu bölge halklarıyla bizzat temasa geçmiş bir şahıs olsa idi belki de bulunduğu bu iddiaların güvenilirlik payı bugün tartışılmaz olabilirdi. Ancak yine de Ammianus'un bu bilgileri, sözünü ettiği halkların bugüne dek nadir sözü edilmiş halklar olması ve de böyle bir iddianın ilk kez kendisi tarafından ortaya atılmış olması bakımından, Pontus üzerine olan varsayımlar hususunda göz ardı edilmemelidir.

8.34 Ammianus bu kısımda ise, yukarıda sözünü ettiği bu Tauri halkının arasındaki acımasız ve vahşi olan halkların göreneklerinden bahseder. Ona göre bu halklar, *Dis enim hostiis litantes humanis* aslında Tanrılara insan kurban verirler, *immolantes advenas Dianae, quae apud eos dicitur Orsilochē* aralarında "Orsilochē" diye adlandırdıkları Tanrıça Diana'ya ise yabancıları kurban ederlerdi. *caesorum capita* kurbanların kafataslarını ise *velut fortium perpetua monumenta facinorum* sanki sonsuz yiğitliklerinin bir anıtı gibi *fani parietibus praefigebant* tapınağın duvarlarına asarlardı.

Tanrıça Diana, antik çağlardan beri Yunan Artemis'iyle bir tutulan Latin kökenli bir tanrıçadır (Erhat, 2006: 88). Ammianus eserini Roma okuyucularına hitaben yazdığından ötürü tüm isimleri Latince terminoloji ile vermiştir. Buna göre buradaki halkın Orsilochē diye adlandırdıkları tanrıça Diana, aslında tanrıça Artemis'dir. Ammianus'un vermiş olduğu bu bilgilere kısmen Herodotos da (IV.103) değinmiş ancak Ammianus'un Tanrıça Diana iddiasına karşılık o ise halkın, kendi itiraflarına göre kurbanlarını Agamemnon kızı İphigenia'ya²⁹³ sunduklarını söylemiştir. Diodorus Siculus (IV.44.7) ise Ammianus'la aynı bilgileri vererek buradaki barbarların Artemis Tauropolos'a²⁹⁴

²⁹³ Herodotos burada Iphigenia'yı tanrıça olarak atfetmiştir. Mitolojiye göre Iphigenia Tauris (Kırım) yarımadasında Tauris'li Artemis tapınağının rahibesiydi (Diod. IV.44.7). Görevi ise gemileri batıp Tauris'e çıkan yabancıları tanrıça Artemis'e kurban etmektir (Erhat, 2006: 161).

²⁹⁴ Tauropolos, Strabon'a (V.3.12) göre tanrıça Artemis'in bu bölgedeki *epitheton*'udur.

yabancıları kurban ettiklerini söylemiştir. Burada geçen “Orsiloche” adı ile Ammianus yine benzeri olmayan bir bilgiyi bizlere vermiştir. Den Boeft (1995: 129) yaptığı araştırmalarında bazı yazarların Ammianus’un verdiği bu bilgide bir hata olduğunu iddia ettiklerini, kendisinin ise bu adı (Orsiloche)²⁹⁵, bir yunan gramercisi olan Antonius Liberalis’in (M.S. 100-300) çalışmasında (Ant. Lib. 27.4) bulunduğunu söyler. Ancak burada yazılanlar da bu adın, Ammianus’un dediği Tanrıça Diana’dan ziyade bizzat tanrıçanın, İphigenia’ya verdiği bir isim olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁶ Ammianus’un son ifadesinde bu acımasız halkların, kurban ettiği kişilerin kafataslarını tapınak duvarlarına astıklarına karşılık Strabon (VII.3.6) ise bunları içki kapları olarak kullandıklarını, Herodotos (IV. 103) ise kelleri kazıklara geçirip evin nöbetçisi diye duman çıkan tepelere koyduklarını söyler.

8.35 Ammianus bu kısımda ise, Taurica adını vererek konum itibariyle halbu ki Taurica’nın daha batısında ve yarımadanın dışında kalan Leuce Adası’ndan söz ettikten sonra tekrar geri gelerek Taurica’da bulunan kentlerden bahseder (Bkz. **Harita 5**). Ammianus’un şu noktaya kadar verdiği bilgilerden (8.32-34), konuşlandırmayı tamamen karıştırdığı ya da yarımada dahilinde tüm bölgeyi Taurica olarak algıladığı görülmektedir. Buna göre, *In hac Taurica* bu Taurica’da *insula Leuce sine habitatoribus ullis Achilli est dedicata* tamamıyla boş olan ve Achilles’e adanmış Leuce²⁹⁷ adası vardır. *visis antiquitatis vestigiis templo* tapınaktaki eski kalıntılara bakıldığında, *in quam si fuerint quidam forte delati* şayet bu adaya şanseseri herhangi bir şey getirilirse *donariis eidem heroi consecratis* hediyeler aynı kahramana adanırdı ve de *vesperi repetunt naves* akşam vakti gemilere dönerlerdi. *Aiunt enim* söylenilir ki, *non sine discrimine vitae quemquam* hayatını riske atmak istemeyen kişi, *illic pernoctare* geceyi burada geçirmezdi. Ammianus bu sözlerinden sonra konu dışı bir bilgi olarak bu adada, *halcyonibus similes* Halcyon yani iskele kuşlarına benzer *aquae sunt et candidae aves nascuntur* beyaz ve su kuşlarının olduğunu söyler.

²⁹⁵ Zira bu ad, Yunan literatüründe “doğuma yükselen, gönderilen” gibi anlamlara çıkar. Den Boeft (1995: 129) bu adı, mitolojiye göre Iphigenia’nın kurban edileceği sırada, Tanrıça Artemis’in (Diana) onu acıyarak havaya kaldırıp kurban bıçağının altına bir geyik (boğa olduğu da söylenir) koymasıyla ilişkilendirir. Efsane için ayrıca bkz. Erhat, 2006: 161.

²⁹⁶ Söz konusu metin Den Boeft’de (1995: 129) şöyle geçmektedir: “και αλλαξασα εποιωσεν αυτην αγηρων και αθανατον δαιμονα και ονομασεν αυτη Ιφιγενειας Ορσιλοχιαν” = onu değiştirip yaşlanmaz ve ölümsüz bir daimon yaptı ve İphigenia yerine Orsilokhia olarak adlandırdı.

²⁹⁷ Bugünkü Beyaz Ada.

Ammianus'un bahsetmiş olduğu Leuce adası, bugün modern Dnieper (Borysthenes) nehrinin ağzı yakınlarında yer alan ve de *Ἀχιλλέως νησος* (Akhilleos'un Adası) olarak bilinen Beyaz Ada ile ilişkilendirilebilir (Danoff, 1962:921). Adanın bu konumu ve Achilles'e adanmış oluşunu diğer antik kaynaklar da teyid eder (bkz. Strab. II.5.22; VII.3.16; Plin. *nat.* IV.13.93; Mela. *chorog.* II.98; Ptol. *geogr.* III.10.17). Arrianus (*periplus*, 21-23) ise bu ada hakkında Ammianus'un verdiği aynı bilgilerin dışında daha birçok detaya değinmiştir. Ona göre (*periplus*, 21.1) bazıları bu adaya "Achilles'in Yarış Pisti" demiştir. Halbu ki Ammianus ileriki kısımda (XII.8.41) bahsedeceği bu pisti, adanın batısı, Tyras (Dniester) Nehri yakınlarında gösterir. Arrianus bu adanın bazılarına göre renginden dolayı Leuce (beyaz) olarak adlandırıldığına da vurgu yapar (*periplus*, 21.1; ayrıca bkz. Plin. *nat.* IV.13.92). Ammianus buraya getirilen hediyelerin "aynı kahramana" verildiğini söyleyerek Achilles'i, tıpkı Arrianus (*periplus*, 23.4) ve Dionysios'da (*perieges.* 545) olduğu gibi bir kahraman olarak nitelemiştir. Ammianus'un bahsetmiş olduğu Halcyon tipi kuşların yarı mitolojik kuşlar olduğu (Plin. *nat.* X.47.90; 49.92) ayrıca bu kuşlar dışında adada sayısız karabatakların, martıların ve deniz kargalarının da olduğu hatta bunların Achilles'in tapınağına su sıçratarak onu temizledikleri için tapınağa bir nevi hizmet ettikleri söylenir (Arr. *periplus*, 21.3-4).

8.36 Ammianus bu kısımda Taurica şehirlerinden *inter quas eminent* göze çarpanlar arasında; Eupatoria, Dandace, Theodosia ve de *minores aliae nullis humanis hostiis inpiatae* insan kurbanlarıyla kirletilmemiş başka küçük şehirlerin olduğunu söyler.

"Eupatoria" (Ptol. *geogr.* III.6.2; Danoff, 1962: 1041) Taurica'nın güney batı kıyısında yer alan ve Cercinitis olarak da bilinen bir Skyth kentidir. Ammianus (XII.8.39)'da bu civarda ayrıca Carcinites adlı bir körfez ve nehirden de söz eder. Diophantos komutası altındaki Pontus donanmasının Chersonesus (Sivastopol) kenti yakınlarında Skythia'lıların kontrolü altındaki kıyı kentlerinden Cercinitis'i kuşattıkları bilinir (Arslan, 2007: 84; ayrıca bkz. dn. 373). Strabon (VII.4.7) ise Diophantos tarafından kurulduğunu söylediği başka bir Eupatorium'dan söz eder, ancak burası kentten ziyade bir kale olarak verilir. "Dandace" (Ptol. *geogr.* III.6.2) ise yarımadanın güney batı ucunda Chersonesus kenti yanında yer alan bir liman kenttir (Danoff, 1962: 1040). Theodosia²⁹⁸ ise yarımadanın güney doğu kıyısında yer alan ve bir Milet kolonisi olduğu düşünülen kenttir (Ptol. *geogr.* III.6.3; ayrıca bkz. Ehrhardt, 1983: 82-83).

---

²⁹⁸ Feodosiya /Kaffa.

8.37 Ammianus bu kısımda *ut ordo postulat* artık talepler üzerine *laevum Bospori Thracii latus exsequemur* Thracia Bosporus'un sol yanını takip edeceğimiz diyerekten bir de hatırlatmada (*admonentes*) bulunur. Bu hatırlatmada, şu ana kadar 4. kez değindiği yay hakkında bir açıklama yaparak okuyucusunu bilgilendirir. Buna göre, “tüm ırkların yayları bir mızrak kavisle bükülü iken, Scythia’lıların (İskitler) ya da Parthia’lıları (Partlar) her iki tarafta içe doğru kıvrık ve geniş bir boynuzla çıkıntı yaptığı için tektir. Düz bir küresel sap onu ortadan böldüğü için de, gittikçe küçülen bir ağzın şeklini verir.” Ammianus bu açıklamalarıyla Pontus Euxinus’un neden bir İskit yayına benzetildiği hususuna aslında bir kez daha açıklık getirmiştir.

8.38 Ammianus bu kısımda “*ergo in ipso huius conpagis exordio, ubi Riphaei deficiunt montes* Riphaeus²⁹⁹ Dağları’nın sona erdiği bu bölgenin hemen başında” diyerekten Taurica Bölgesi’nin kuzeyi Scythia Bölgesi’nden³⁰⁰ ve de buralarda yaşayan halklardan daha sonra ise tekrar Taurica’nın batısına yönelip burada bulunan körfez ve nehirlerden söz eder. Buna göre, Riphaeus’un sona erdiği bu bölgenin başında, *habitant Arimphaei iusti homines, placiditateque cogniti* nezaketleriyle bilinen Arimphaei halkı yaşar. *quos amnes Chronius et Visula praeterfluunt* onları ise Chronius³⁰¹ ve Visula³⁰² nehirleri takip ederek akar. *iuxtaque Massagetae, Halani et Sargetae* onların yanında ise Massagetler, Halanlar, Sargetler ve de *aliique plures obscuri, quorum nec vocabula nobis sunt nota nec mores* ne isimlerini ne de geleneklerini bilmediğimiz başka birçok belirsiz halklar vardır.

Ammianus’un burada sözünü ettiği Chronus Nehri (Ptol. *geogr.* III.5.2) bu bölgeye yakın iken Visula (Ptol. *geogr.* III.5.2; Plin. *nat.* IV.12.81) ise konumu itibarıyla Pontus Euxinus’un kuzey batısında dolayısıyla bu halklara çok uzak olan bir nehirdir. Ammianus burada uzak mesafeleri sanki yakınındaymış gibi göstermektedir (Bkz. **Harita 5**). Ammianus’un sözünü ettiği “Arimphaei” halkı Herodotos’da (IV.23) Argippaioi olarak Plinius (*nat.* VI.7.19; 14.34-35) ve Mela’da (*chorog.* I.117) ise Arimphaei olarak geçer. Ancak onlar Ammianus’a nazran bu halkı daha kuzeyde, Skythia’nın ötesindeki dağ

²⁹⁹ Bugünkü Ural Dağları’dır.

³⁰⁰ Herodotos’un (IV.101) anlattıklarına göre, Istros’un (Danubis/Tuna) ağzından Cimmeria Bosporus’una (Kerç Boğazı) kadar uzanan Pontus sahili, Skythia’nın güneyiydi. Maeotis Gölü (Azak Denizi) ve Tanais Irmağı (Don) bölgenin doğu sınırını, Istros ise batı sınırını, son olarak da Tanais’dan Istros’a kadar uzanan yukarı bölge ise Skythia’nın kuzey sınırını oluşturuyordu (Emir, 2014: 54).

³⁰¹ Batı Rusya’nın Kaliningrad Bölgesi’nde yer alan bugünkü Pregel Nehri’dir.

³⁰² Pontus’un kuzeybatısında yer alan bugünkü Polonya’nın en büyük nehri olan Weichsel. Vistula (Ptol. *geogr.* III.5.2), ya da Vistla olarak da bilinirdi (Plin. *nat.* IV.12.81, 97, 100).

eteklerinde gösterirler.³⁰³ Herodotos'a (IV.23) göre bu halk doğuştan keldir, Skythler gibi giyinir ve ağaçlardan topladıkları yemişlerle beslenirler. Bunların bakla iriliğinde çekirdekli bir yemişleri vardır, bunu ezip çıkardıkları öze ise “askhy” derler. Ayrıca ağaç altlarında yaşar, kimseye zarar vermediklerinden kutsal sayılırlar. Zira Plinius (*nat.* VI.14.34-35) da bu halkın Hyperboreis halkına benzemediği, aksine kutsal bir halk olarak görüldüğünü söyler. Ammianus burada, muhtemelen bu bilgilerden yola çıkarak bu halk için “nezaketleriyle bilinenler” olarak bahsetmiştir.

Ammianus sözlerine bu bölgede yaşadıklarını söylediği Massagetler, Halanlar ve Sargetler ile devam eder. Burada kullandığı “*iuxta/yanında*” ifadesi tamamiyle yanlıştır. Zira Herodotos'un bu halklar üzerine verdiği geniş çaplı bilgilere (I.201, 204-205, 215-216) göre bu halklar Ammianus'un sözünü ettiği nehirlerden çok uzakta, güney doğuda kalan Caspian (Hazar) ve Aral Deniz'i arasındaki³⁰⁴ geniş bir ovada yaşarlar. Herodotos bu halkın, Tomris adındaki bir kraliçenin yönetimi altında olduğunu (I.205), giyiniş ve yaşam tarzları bakımından Skythler ile aynı olduklarını (I.215; ayrıca bkz. Strab. XI.8.6), adetleri gereği eşlerini ortak kullanıp yaşlandıklarında da bir takım hayvanlarla beraber kurban edilerek yenildiklerini söyler (Hdt. I.216). Doğrusu bu kadar vahşi bir kavmin yanında nezaketleriyle bilinen Arimphaei halkının yaşaması gerçekten imkânsız gibi görülmektedir. Ammianus muhtemelen bu halkları karıştırmış olmalıdır. Ancak Plinius'un (VI.19.50) bu halkın bir Skyth kolu olduğunu söylediğinden, Ammianus'un onları kuzeyde konumlandırmış olması doğru hatta belki de bir kısımlarının gerçekten bu bölgelerde bulunduğu da düşünülebilir. Ancak yine de gerek Herodotos gerekse Plinius'un ifadelerine göre bu halkların Caspius Deniz'i ötesindeki halklar arasında yer aldığı bir gerçektir.

Ammianus bu bölgelerde bulunan Halan'lar hakkında daha önceki kısımda da (8.31) söz etmişti. Ancak bu noktada onları, Massaget'lerin yanında göstermiş olması, eserinin diğer kitaplarında (XXIII.5.16; XXXI.2.12) Halan'ları, eski Massaget'ler olarak göstermiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca eserinin bu kısmında (XXIII.5.16) Alan/Halan'ları Caspius (Hazar) Denizi'nden geçenler olarak göstererek böylelikle Halan'ların her iki bölgeye yayıldıklarına dair de bilgiler vermiş olur. “Sargetae” halkına gelince, Den Boeft (1995:134) Ammianus'un sözünü ettiği bu halkı, Mela (*chorog.* II.1,4)

³⁰³ Belki de Ammianus'un “Riphaeus'un sona erdiği bu bölgenin başında” ifadesiyle kastettiği daha kuzey doğuda kalan yerlerdir ancak ardından verdiği Chronus ve Visula nehir bilgilerine göre bu halkı kuzey doğudan ziyade batı dağ eteklerinde saydığı düşünülür.

³⁰⁴ Zira Herodotos bunu, Arax'ın (Aras Nehri) öbür yanı, İssedon halkının karşısı diye vermiştir. Bkz. Hdt. I.201.

ve Plinius'da (*nat.* VI.7.22) geçen ve de Taurica Bölgesi'nin doğu kıyılarında mağara ve oyuklarda yaşadıkları söylenen "Satarchae" halkı ile ilişkilendirir. Ptolemaios ise (*geogr.* III.6.6) Taurica'da Satarche adlı bir kentin varlığından söz eder. Valerius Flacus (*argon.* VI.145) da aynı kente değinerek halkının ise sarı saçlı bir ırk olduğunu betimler.

8.39 Ammianus bu kısımda tekrar Taurica yarımadasının batı kıyılarına geri dönerek burada bir körfez ve de kutsal olduğunu söylediği ormanlık bir yere değinir. *interiectu deinde non mediocri* bu arada, buradan çok fazla uzakta olmayacak şekilde, *Carcinites panditur sinus eiusdemque nominis fluvius* Carcinites³⁰⁵ Körfezi ve aynı isimli nehir uzanır. *per eas terras* bu yerlerin arasından ise *religiosus Triviae lucus* Trivia'nın kutsal ağaçlığı yayılır (Bkz. **Harita 5**).

Ammianus'un (8.36)'de sözünü ettiği Taurica kentlerinden Eupatoria (Carcinitis) ile ilişkili olarak şimdi ise bu kentin kuzeyinde, yarımadanın ise batısında kalan aynı isimli körfeze değinilir (ayrıca bkz. Arslan, 2007: 4-5, dn. 17; Işık, 2001:4). Carcinites Körfezi Ammianus'dan başka Plinius (*nat.* IV.13.92) ve Strabon'da (VII.3.18) geçer. Strabon burada körfezin bir diğer adının "Tamyrace" olduğuna da değinir (ayrıca bkz. Ptol. *geogr.* III.5.8). Carcinites adlı nehre ise Ptolemaios (*geogr.* III.5.8) değinmiştir.

Ammianus'un burada sözünü ettiği Trivia'nın kutsal koruluğuna Vergilius'un (*Aen.* VI.16) da değindiğini görüyoruz. Kimi yazarlar bu koruluğun Trivia olarak da bilinen Tanrıça Diana'ya (Thompson, 1911: 155), kimileri ise Tanrıça Hekates'e ait olduğunu söyler (Ptol. *geor.* III.5.16; ayrıca bkz. Den Boeft, 1995:135). Ancak Latince'de "üç yol" anlamına gelen Trivia'nın, mitolojide üç gövdeli ya da üç kılıklı olarak imgelenen Hekate ile ilişkilendirmek daha doğru olacaktır (ayrıca bkz. Den Boetf, 1995: 135; Erhat, 2006: 126). Muhtemelen Herodotos (IV.9), Plinius (*nat.* IV.83), Mela (*chorog.* II.5) ve Valerius Flaccus'un (IV.76) da bahsetmiş olduğu "Hylaia" (ağaçlık bölge) bu yer ve civarıyla ilişkilidir. Zira buranın, bölgenin en önemli ormanlığı (Mela, *chorog.* II.5) ayrıca M.Ö. VI.-V. yy.'larda önemli bir kereste üretim merkezi olduğu bilinir (Emir, 2014: 49).

8.40 Ammianus bu yerlerin *dein* bitişiğinde Borysthene³⁰⁶ Irmağı'nın olduğunu söyler. Irmağı ise bir takım özellikleriyle nitelendirir. Buna göre Borysthene Irmağı, *a montibus oriens Nerviorum* Nervii Dağları'ndan yükselir, *primigeniis fontibus copiosus*

³⁰⁵ Modern Karkinititskiy.

³⁰⁶ Bugünkü Dnieper. Bkz. Danoff, 1962: 923.

concursumque multorum amnium adulescens özgün su kaynaklarıyla artmış ve birçok nehrin büyüğü olmuştur hatta *mari praeuptis undarum verticibus intimatur* dalga kasırgalarıyla kırılarak denize karışmıştır. *cuius in marginibus nemorosis* onun ağaçlık bentlerinde ise *Borysthenes est civitas et Cephalonesus et* Borysthenes ve Cephalonesus kentleri ayrıca *arae Alexandro Magno Caesarique Augusto sacratae* Büyük İskender (M.Ö. 336- M.Ö. 323) ve Caesar Augustus'a (M.Ö.44- M.S.14) atfedilmiş sunaklar vardır.

Borysthenes'in en güzel tasviri Herodotos (IV.17-18,53) tarafından yapılmış olsa gerekir ki onu Nil Nehri ile kıyaslayacak kadar hakkında bilgi vermiş ve ne kadar yararlı olduğuna değinmiştir. Ayrıca Ammianus'un vermiş olduğu bu bilgilerin Herodotos'da örtüştüğünde görülür. Herodotos'a (IV.53) göre, Istros'dan (Danubis/Tuna) sonra bütün Skyth ırmaklarının en büyüğü Borysthenes'dir, hatta Mısır'daki Nil dışında tüm ırmakların da ayrıca en verimlisidir. Ona göre bu ırmakta mersin balığı denilen kocaman balıklar tutulur, ırmağı denize döküldüğü yerde ise uçsuz bucaksız tuz depoları vardır. Deniz yönünden gelirken ırmağı geçince ağaçlık bir bölge gelir (IV.18), denizin hemen yakınında ise Hypanis³⁰⁷ adlı başka bir nehir Borysthenes'e dökülerek ikisi beraber bir su birikintisi meydana getirir (IV.53). Bu iki ırmağın arasında Hippolas Burnu dedikleri bir çeşit toprak çıkıntısı vardır, bunun üzerinde ise Demeter Tapınağı yer alır (IV.53). Halbu ki Ammianus (8.40) bu ağaçlık bentlerde İskender ve Caesar'a adanmış sunakların varlığından söz eder. Ptolemaios ise (*geogr.* III.5) bu şahıslara ait sunakların Tanais Irmağı bentlerinde olduğunu söyler (ayrıca bkz. Den Boeft ve diğerleri, 1995: 136). Aslında Ammianus'un, bahsettikleriyle birçok bilgiye sahip olduğu ancak bölgenin coğrafyası hususunda tam bir bilgisi olmadığından ötürü karmaşık ya da yanlış konuşlandırmalara sebebiyet verdiği bir gerçektir.

Irmağın kaynaklarına gelince, Herodotos (IV.53), bir tek Nil ve bu ırmağın kaynaklarının tam olarak neresidir hususunda bir fikrinin olmadığını hatta bunu kimsenin diyemediğini söyler. Plinius (*nat.* IV.12.88) ise bu ırmağın Neuroe arasından yükseldiğini yazar. Neuroe muhtemelen Herodotos (IV.17) ve Mela'nın (*chorog.* II.7) Skythia'nın kuzeyinde yaşadıklarını söyledikleri Neuri halkıdır. Dolayısıyla Ammianus'un da burada Nervii dağları ile kastettiği aslında Neuri halkı ve de bu halkın bulunduğu yüksek dağ kesimlerine izafeten söylemek istediği Neuri halkı dağları olabilir. Den Boeft (1995: 135)

---

³⁰⁷ Borysthenes'in batısında kalan Bug Irmağı'dır. Ammianus'un (XXII.8.26)'da geçen Hypanis (Kuban) ile karıştırılmamalıdır.

burada, ya Ammianus'un bir yazım hatasında bulunmuş olabileceğine (neticede iki harfin yer değişimi söz konusu) ya da daha önceki 3 edisyonunda da hatalı bir yazılımın gerçekleştiğine ancak bugüne kadar herhangi bir düzeltmenin de olmadığına vurgu yapar.

Ammianus'un bu ırmak bentlerinde yer aldığını söylediği "Borysthenes" kenti "Olbia" kentiyle ilişkilendirilir (Ehrhardt, 1983: 75-79; Arslan, 2005: 150-151). Arrianus (*periplus*, 20) Borysthenes nehri ağzında bir Helen kenti Olbia'nın kurulduğunu söyler. Zira Herodotos (IV.18), burada yaşayan halkların adının, kendi söylemlerine göre "Olbiopolitler/Olbia vatandaşları" olduğunu belirtir.³⁰⁸ Aslında kent ismini üzerinde kurulduğu Borysthenes Irmağı'ndan almıştır (Strab. VII.3.17) ancak kimileri kente Olbia adını vermişlerdir (Ps. Scymnus, 804-809). Ammianus'un burada bir kent olarak gösterdiği "Cephalonnesus" ise aslında kent değil, Carcinites Körfezi'nin üç adalarından biridir³⁰⁹ (Strab. VII.4.1; Plin. *nat.* IV.13.93). Ammianus bunu kent olarak göstererek yanlış bilgi vermiştir.

8.41 *longo exinde intervallo paene* daha sonra neredeyse uzak mesafede, *est insula, quam incolunt Sindi ignobiles* kökenleri bilinmeyen Sindi halkının yaşadığı bir ada vardır. *post eriles in Asia casus* efendilerinin Asya'da uğradıkları felaketten sonra *coniugiis potiti dominorum et rebus* hanımları ve mallarına el konulmuştur.

Ammianus bu kısımda, bir adada yaşadıklarını ancak kökenlerinin bilinmediğini buna rağmen efendileri hakkında bir takım bilgiler verdiği "Sindi" halklarından söz eder. Kesin bir konum göstermemekle beraber bu halkları, bir önceki kısımda anlattığı Borysthenes ve Cephalonesus kentlerinden sonra uzak bir mesafede gösterir. Ardından verdiği bilgilerden yola çıkılacak olunursa bu halkların Tyras (Dniester) Nehri ile Borysthenes Irmağı arasında kalan bir yerde yaşadıklarını ifade ettiği görülür. Scylax (*periplus*, 72) bu halkların, Maeotis'in güneydoğu kıyılarında gösterdiği Maeotae halkından sonra geldiğini, *territorium*'larının ise Maeotis Gölü'nden içerilere doğru uzandığını söyler (ayrıca bkz. Mela, *chorog.* I.110). Hatta buralarda yer alan bir takım Hellen kentlerinden söz ettikten sonra Sindike adlı bir limandan da söz etmiştir. Hemen hemen aynı bilgileri veren Strabon (XI.2.11,14) ise, onların güney sınırını Pontus Euxinus'un kuzey doğu kıyılarında yer alan Bata kentiyle gösterir. Herodotos (IV.28, 86)

³⁰⁸ Arkaik döneme ait bölgede yapılan arkeolojik çalışmalarda ele geçen duvar yazıtları bunu desteklemektedir (Emir, 2014: 49, dn. 116).

³⁰⁹ Bu adaların diğer ikisi Spodusa ve Macra'dır (Strab. VII.4.1; Plin. *nat.* IV.13.93).

ise, Skyth'lerin bir savaşta ordularını buz tutmuş Cimmericus (Kerç) Bosporus'un öbür yakasına yani "Sindlerin ülkesine" buz üzerinden götürdüklerini söyler.

Ammianus'un burada anlattığı, bu halkların efendilerinin Asya'daki yenilgisi ve eşlerine el konulması hikâyesinin bir benzeri ise Herodotos'da görülür. Herodotos (IV. I)'de bu bölgelerde yaşayan Skyth'lerin Asya'ya gelerek 28 yıl sonra Medlere karşı savaştıkları bir seferden döndüklerinde, eşlerinin köleler tarafından alıkonulduğunu gördüklerini anlatır.

Ammianus Sindi halkından sonra sözlerine, buralarda bulunan kent ve nehirlerden bahsederek devam eder. Ona göre Sindi halkının *subiectum* bitişiğinde *exercitiis ducis quondam Thessali memorabilem* bir zamanlar Thessalia liderinin talimleriyle anısı olan, *Ἀχιλλέως vocant indigenae δρόμον* yerlilerin ise "Akhilleus'un Yarış Pisti" diye çağırdıkları *gracile litus* dar uzun bir kıyı vardır. *Eique proxima est civitas Tyros colonia Phoenicum, quam praestringit fluvius Tyras* bunun yanında da Tyras³¹⁰ nehrinin yıkadığı, Phoeniceliler'in kolonisi Tyros³¹¹ şehri vardır.

Ammianus'un sözünü ettiği Achilleus'un yarış pistine, kendi dışında bir çok antik yazar da değinmiştir. Özellikle Arrianus (21.1), Istros (Danubis/Tuna) Nehri'nin ağzı olarak adlandırıldığını söylediği Pylon'un karşısında bir adanın uzandığını, kimilerin (Plin. *nat.* IV.12.83) bu adaya "Achilleus'un Adası", kimilerinin (Hdt. IV.55; Plin. *nat.* IV.12.83; 13.93; X.41.78; Mela, *chorog.* II.5,98) ise "Achilleus'un Yarış Pisti", kimilerinin de (Scylax, *periplus* 68; Strab. II.5.22; VII.3.16) de renginden dolayı Leuce Adası olduğunu söyler. Arslan (2005: 154)'de Plinius ve Mela'nın göstermiş olduğu bu yarış pistinin lokalizasyonunu günümüz Ukraynası'ndaki Berezan Adası'na yapmış zira bu adada Achilleus'u onurlandıran yazıtların ele geçtiğini bildirmiştir. Romer (2008: 70) ve Den Boeft (1995: 137) ise bu adayı Ukrayna'daki Borysthenes (Dnieper) ağzından çok uzakta olmayan Tendrovskaya Kosa ile ilişkilendirir.³¹²

Ammianus'un Poenice'lilerin bir kolonisi olarak sözünü ettiği, "Tyras" (Dniester) Irmağı (Hdt. IV.47) ağzındaki "Tyros" kentini, Pseudo Scymnus (803) bir Milet kolonisi olarak verir. Herodotos (IV.51) ise kaynağını Scythia ve Neuri'ler arasında sınır olan bir gölden aldığını söylediği "Tyras Nehri'nin" ağzında yaşayan Yunanlılara "Tyritos"

³¹⁰ Pontus Euxinus'un en büyük akarsuyundan biri (Hdt. IV.51), bugünkü Dniester'dir.

³¹¹ Tyros ya da Tyras olan bu antik kent, Osmanlı Dönemi'nin Akkerman'ı bugün ise Dnestrovskiy'dir.

³¹² Bu hususda ayrıca bkz. Talbert, 2000, map. 23.

dendiğini söyler. Plinius (*nat.* IV.12.82) ve Strabon (VII.3.16) ise Tyros kentinin önceleri Ophiusa olarak çağrıldığı detayına değinir. Plinius ayrıca buradaki otokton halkın “Tyragetae” olduğunu da söyler (ayrıca bkz Danoff, 1962: 1026).

8.42 Ammianus bu kısımda, şu ana kadar beşinci kez değindiği yay hakkında; *In medio autem spatio arcus, quod prolixae rotunditatis esse praediximus* daha önce söylediğimiz bir çember genişliğine sahip olan yayın ortasındaki mesafe *expedito viatori diebus conficitur quindecim* etkin bir seyyahla 15 günde tamamlanır şeklinde bir bilgi verir. Muhtemelen bu sözleriyle Pontus Euxinus’un kuzey batı kıyılarının geniş bir çemberinden bahseder (Den Boeft ve diğerleri, 1995: 138; ayrıca bkz **Harita IV**). Ardından buralarda yaşayan birtakım halklardan bahsettikten sonra bunların aslında göçebe bir topluluk oldukları çıkarımını da ortaya koyar.

Ammianus’a göre bu bölgede (Pontus’un kuzey batısında) *Europaei sunt Halani et Costobocae gentesque* Avrupalı Halanlar, Costoboclar ve de *Scytharum innumerae, quae porriguntur ad usque terras sine cognito fine distentas* sınırsız olduğu düşünülen bu geniş topraklara yayılmış sayısız Scythia halkları³¹³ vardır. Ammianus bu halkların isimlerini verdikten sonra bunların nasıl bir göçebe toplum olduğunu anlattığı bir takım özelliklerine değinir. Örneğin *quarum pars exigua* bu halkların küçük bir kısmı *frugibus alitur* meyvelerle beslenir, *residuae omnes* diğer tümü ise *nec stivam aliquando nec sementem expertas* ne sapan ne de tohum ekmek bilmeksizin *palantes per solitudines vastas* çöl çoraklığında tembel tembel dolaşıp dururlar. *Squalentes* üstleri başları kirli olup *pruinosas ferarum vescuntur* vahşi hayvanların donmuş etleriyle beslenirler. *eisque caritates et habitacula, vilesque supellectiles* onlar sevdikleri şeyleri, barınaklarını hatta değersiz eşyalarını bile *plaustris inpositae sunt corticibus tectis* ağaç kabuklarıyla sararak arabalara koyarlardı. *Cum placuerit, eodem carpenta quo libuerit convolventes* beğendikleri bir yer olunca arabalarını o yere döndürüp götürürler böylece *sine obstaculo migrant* sorunsuz bir şekilde oturdukları yeri değiştirirler.

Ammianus’un burada göçebe bir toplum özelliklerini yansıttığı yorumları, eserinin özellikle Hunlar ve Halanlar’dan bahsettiği (XXXI.2.3-10, 13, 18-20)’de sıkça görülür. Burada sözünü ettiği Costobocae halkını kısmen Ptolemaios (*chorog.* III.5.21,25)’de sözünü ederek onları Roma Dacia’sının kuzey doğusunda göstermiştir. Dolayısıyla

³¹³ İskitler (Scythes) ve yaşadıkları bölgeler için bkz. Tellioglu, 2007: 25-34.

Ammianus da konum itibariyle yakın bir tahminde bulunarak bunları Avrupalı Halanlar ve Costoboclar diye tanımlamıştır. Buna rağmen Plinius (*nat.* VI.7.19) ise Tanais civarında yaşayan Sarmatlar'dan bahsederken Sarmat kabileleri arasında Costobocae halkını da göstererek onları Ammianus ve Ptolemaios'a nazaran Pontus'un kuzey doğusunda vermiştir. Ammianus'un deyimiyle Avrupalı Halanlar'a gelince, Ammianus Halanlar'ın Pontus'un kuzey steplerinde yer aldıklarına daha önceki kısımlarda (8.31,38) değinmişti. Burada ise sanki batıya yayıldıklarından olsa gerekir ki "Avrupalı" deyimiyle onlardan söz eder. Halanlar'ın M.S. I. yy.'ın son çeyreğinde Tanais Irmağı çevresinde ortaya çıktıkları, M.S IV. yy.'da Hunlar'ın bu bölgeye gelişine kadar Karadeniz'in kuzey steplerinde ve Tanais Irmağı'nın doğu kesimlerinde varlıklarını sürdürdükleri ve de Hunlar'ın bu yerleri işgal etmesiyle artık tarih sahnesinden çekildikleri söylenir (Emir, 2014: 57-58). Ancak Ammianus gibi daha öncesinde Plinius da (*nat.* IV.12.80), Roma Dacia'sı olarak bahsettiği Pontus'un kuzey batı bölgesindeki bir takım halklar arasında ayrıca Alani (Halani) halkının da yaşadığını belirtir. Antik kaynakların verdiği bu bilgiler aslında Halan'ların Karadeniz'in kuzey ve kuzey doğusu kadar batı kesimlerine de yayıldıklarını gösterir. Muhtemelen bu süreç de M.S IV. yy.'da Hunlar'ın bu bölgeye gelerek onları yerlerinden etmeleri sonrasındır.

8.43 Ammianus artık Pontus tasvirinin sonlarına doğru geldiği bu kısımda, kendi deyimiyle "yayın son kıvrımının belirlediği yere" yani Pontus Euxinus'un kuzey batı ucuna gelerek, burada bulunan ada, halk ve de güneye doğru inen kentlere değinir (Bkz. **Harita 5**). 8. Bölüm boyunca toplamda 5. kez değindiği yay için sözlerine şöyle devam eder: *Cum autem ad alium portuosum ambitum fuerit ventum, qui arcus figuram determinat ultimam* yayın son kıvrımının belirlediği, limanlarla dolu diğer dönemece gelindiğinde *Peuce prominet insula* Peuce adası dışa doğru çıkıntı yapar. *quam circumcolunt Trogodytae et Peucini minoresque aliae gentes* bu yerleşimin yakınlarında ise Trogodytae, Peucini ve daha küçük başka halklar vardır.

Peuce, Danubis (Tuna) Irmağının denize döküldüğü yerdeki deltada yer alan büyük bir adadır (Strab. VII.3.15). Bu ada ilk kez Apollonios Rhodos'da (Argon. IV.309) geçmiştir. Danubis deltasının güneydeki ilk ağzı da³¹⁴ Peuce olarak çağırılmıştır (Plin. *nat.* IV.12.79; Amm. Marc. XII.8.45; Sol. *Coll. Mem.* 13.1; Strab. VII.3.15). Strabon

---

³¹⁴ Bu ağızlara ilerleyen kısımda (8.45) detaylı değinilecektir.

(VII.3.15,17)'de, Bastarnae³¹⁵ adındaki bir kabilenin Peuce adasını alıp buraya yerleşmeleriyle "Peucini" adını aldıklarını söyler (ayrıca bkz. Tac. *Germ.* 46). Buna rağmen Ptolemaios (*geogr.* III.5.7)'de bu halkların isimlerine iki ayrı halk olarak değinir. Ancak (*geogr.* III.10.9)'de, Peuci halkını yine de Danubis'in deltasında gösterir, "Trogodytae" halkından ise Peucilerin yakınlarındaki halk olarak söz eder. Ayrıca bu halkların ismi, biraz daha iç kesimlerde düşünülerek Strabon (VII.5.12) ve Plinius'da (*nat.* IV.12.80) da geçer.

Ammianus Peuce Adası ve civarında yaşayan bu halklardan söz ettikten sonra sözlerine buralardaki kentlerle devam eder. Buna göre, burada ayrıca *Histros quondam potentissima civitas, et Tomi et Apollonia et Anchialos et Odessos* bir zamanlar en güçlü şehir olan Histros, Tomi, Apollonia, Anchialos, Odessos ve *aliae praeterea multae, quas litora continent Thraciarum* bunlara ek olarak Thracia sahilini çevreleyen başka birçok şehir de vardır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Ammianus'un verdiği kent sıralaması diğer kısımlarda verilen karışık ırmaklar gibi burada da yanlış verilmiştir. Doğru sıralama Histros³¹⁶, Tomi³¹⁷, Odessos³¹⁸, Anchialos³¹⁹ ve Apollonia³²⁰ olacaktır (bkz. **Harita IV**).³²¹ "Histros" M.Ö. 650-600 yılları arasında kurulduğu düşünülen Milet koloni kentidir (Danoff, 1962: 1082; Ehrhardt, 1983: 71-72). Kentin adını, Istros Irmağı'ndan aldığı bilinir (Ps. Scymnus, 766). M.S. III. yy.'ın ortalarına dek gücünü koruyan bu liman kentin, Scythia'lılar ile olan bir savaşta barbarlarca yok edildiği düşünülür (Den Boeft ve diğerleri, 1995:140). Ammianus muhtemelen bundan ötürü yıkılan bir kentin bir zamanlar güçlü olduğuna değinmiştir. Zira kent, Miletosluların kurduğu büyük bir liman kenti özelliğine sahipti. Arrianus (*periplus*, XXIV,2), Histros ile Tomi arasında 300 *stadia* mesafe olduğunu belirtir. Strabon (VII.6.1) ise buna karşılık 250 *stadia* verir. Bu bölgedeki diğer önemli Milet koloni kenti ise Tomi'dir (Ps. Scymnus, 765-766, ayrıca bkz. Ehrhardt, 1983: 67-70; Danoff, 1962: 1080). Bu kent ünlü şair Ovidius'un şiirlerinde anlattığı sürgün

³¹⁵ Germen kökenli bir ırktır. Bkz. App. *Mithr.* 10.69,71.

³¹⁶ Histria/İstria, Istros, Istropolis ya da Histropolis olarak da bilinir. Bkz. Plin. *nat.* IV.44; Mela, *chorog.* II.22; Ptol. *geogr.* III.10.8 ayrıca bkz. Danoff, 1962: 1082).

³¹⁷ Modern Konstanza/Köstence.

³¹⁸ Modern Varna.

³¹⁹ Modern Pomorie.

³²⁰ Modern Sozopol.

³²¹ Çalışmada kullanılan haritalar her ne kadar Ammianus'un verdiği düzergah ve bilgiler doğrultusunda tarafımızdan hazırlanmış olsa da özellikle kent ve ırmaklar modern haritalar doğrultusunda gerçek konumlandırılmalarıyla yazılmıştır.

yeridir (Ovid. *Pont.* I. vdd.). Kente ayrıca Mela (*chorog.* II.22), Arrianus (*periplus*, XXIV.2-3) ve Plinius (*nat.* IV.2.4) da değinirler. “Odessos” ise M.Ö. 570 yılında kurulmuş bir diğer Milet kolonisidir (Strab. VII.6.1; Plin. *nat.* IV.11.45; Mela, *chorog.* II.22; Arr. *periplus*, XXIV.4 Ps. Scymnus, 748-749). Kısa zamanda zengin hale gelen kent sonrasında Dionysopolis³²², Krounoi³²³ ve Bizone³²⁴ kolonilerini kurmuştur (Plin. *nat.* IV.11.45; ayrıca bkz. Arslan, 2005: 161; Emir, 2014: 54). Ammianus (XXVII.4.12)’da “Anchialos” kentinden büyük ve zengin bir şehir olarak bahsederken (XXXI.5.16)’da ise kentin Scythia’lılar tarafından nasıl ele geçirildiğini anlatır. Bu kente ayrıca Strabon (VII.6.1), Plinius (*nat.* IV.11.45), Mela (*chorog.* II.22) ve Arrianus (*periplus*, XXIV.5) da değinirler. Plinius (IV.12.45)’a göre eskiden Anthium olan kent daha sonrasında “Apollonia” olarak çağrılmıştır. Burası Thracia kıyılarında olan bir Milet kolonisidir (Ehrhardt, 1983: 612). Burada Tanrı Apollon’un bir heykeli olup, heykel Marcus Lucullus tarafından Roma Capitolium’una götürülmüştür (Plin. *nat.* XXXIV.28.39; Strab. VII.6.1). Kent ayrıca Herodotos (IV.90), Mela (*chorog.* II.22) ve Arrianus’da (XXIV.5) geçmektedir.³²⁵ Ammianus burada “*aliae praeterea multae*” daha başka birçok şehir ile kastettiği yerlere kısmen eserinde değinmiştir. Buna göre bu şehirler; yukarıda saydıkları dışında Philippopolis, Eumolpias, Beroea, Haemimontus, Hadrianopolis, Uscudama, Mysia, Marcianopolis, Dorostorus, Nicopolis ve Callatia’dır (Amm. Marc. XXVII.4.12).

8.44 *amnīs vero Danubius oriens prope Rauracos monte* aslında Rauracos³²⁶ Dağı yakınlarından doğan Danubius³²⁷ Nehri, ***confine limitibus Raeticis per latiore orbem praetentus*** Raeticus³²⁸ sınırlarıyla geniş arazilerin arasından yayılır. ***ac sexaginta navigabilis paene omnes recipiens fluvios*** ayrıca, neredeyse hepsi geçilebilir olan 60 akarsu kolunu aldıktan sonra ***septem ostiis per hoc Scythicum litus erumpit in mare*** 7 ağızla bu Scythia sahilinden geçerek denize ulaşır (Bkz. **Harita 5**).

³²² Modern Balchik. Kent, Ps. Scymnos (751-752), Strabon (VII.6.1), Plinius (*nat.* IV.11.44), Mela (*chorog.* II.22) ve Arrianus’da (*periplus*, XXIV.4) geçer.

³²³ Ps. Scymnos (751-752) ve Plinius (*nat.* IV.11.44), Dionysopolis kentine eskiden “Crunos” denildiğini belirtmişlerdir. Strabon (VII. 6.1) tarafından ise bu kent “Krounoi” olarak adlandırılmıştır. Ancak buna karşın Mela (*chorog.* II.2) bu ikisini birbirinden ayırmıştır.

³²⁴ Modern Kavarna. Kent, Ps. Scymnos (758-760), Strabon (I.3.10; VII.6.1), Plinius (*nat.* IV.11.44), Mela (*chorog.* II.22) ve Arrianus’da (XXIV.3) geçer.

³²⁵ Plinius (*nat.* VI.13.32)’da, burada Apollonia adında bir ada olduğunu hatta bu adanın da Avrupa’daki aynı adlı diğer adıyla karıştırılmaması için buna “Thynia” denildiğini de söyler.

³²⁶ Bugünkü Karaorman Dağları.

³²⁷ Bugünkü Tuna Nehri, ayrıca kaynaklarda Istros / Hister ya da Ister olarak da geçer.

³²⁸ İtalya ile Almanya arasında kalan Alp Dağları.

Ammianus burada, Europe'nin en büyük ırmağı (Hdt. IV.48; Arr. *Anab.* I.3.2), Danubius yani bugünkü Tuna Nehri'ne değinir. Bu nehir ilk kez Istros adıyla Hesiodos'da (*Theog.* 339) geçer. Herodotos (IV.33) bu nehrin, Keltlerin yurdundan ve Pyrene kentinden gelip Europe'nin ortasından geçerek Pontus Euxinus'a ulaştığını ve de burada bulunan Miletos kolonisi Istria (Histria) kenti yakınından denize döküldüğünü söyler. Ammianus muhtemelen bu nehrin kaynağı hususundaki bilgileri aynı düşüncede olan Plinius (*nat.* IV.79) ve Solinus'dan (*Coll. Mem.* 13.1) almıştır.³²⁹ Ammianus bu bilgileri tamamıyla Solinius'dan almış olsa gerekir ki yaklaşık 60 akarsu kolu ve 7 ağızla denize döküldüğü bilgilerin aynısı Solinius'da (*Coll. Mem.* 13.1) da görülür. Bu nehrin 7 ağızla denize döküldüğü bilgilerine (Strab. VII.3.15; Mela, *chorog.* II.8; Val. Flac. IV.718, VIII.187; Sol. 13.1) karşılık Plinius (*nat.* IV.12.79) ve Ptolemaios (*geogr.* III.10.6) 6 ağız, Arrianus (*periplus*, XXIV.1-2) ise 5 ağız olduğunu söylemiştir.

8.45 Ammianus bu kısımda, bir önceki kısma bağlı olarak Danubius'un sözünü etmiş olduğu 7 ağzına adlarıyla değinir. Buna göre, *ut interpretata sunt vocabula Graeco sermone* Yunan dilinde isimleri yorumlandığı üzere *quorum primum est Peuce insula supra dicta* bunlardan ilki, daha önce söylenilen (8.44) Peuce adasıdır. *secundam Naracustoma, tertium Calonstoma, quartum Pseudostoma* ikincisi Naracustoma, üçüncüsü Calonstoma, dördüncüsü Pseudostoma'dır.³³⁰ *nam Borionstoma ac deinde Stenostoma languidiora*³³¹ *sunt ceteris* fakat Borionstoma ve hatta sonrasında gelen Stenostoma diğerlerinden daha durgundur. *septimum caenosum et palustri specie nigrum* yedincisi ise çamurlu ve bataklık görünümünde koyu renklidir (Bkz. **Harita 5**).

Ammianus'un bu kısımdaki bilgileri Solinus (*Coll. Mem.* 13.1) ile paralellik gösterir. Zira "*nam Borionstoma ac deinde Stenostoma languidiora sunt ceteris*" ifadesi aynı şekliyle Solinius'da da geçmektedir. Ammianus, Danubis'in sıraladığı yedi ağzı tıpkı Strabon'da (VII.3.15) olduğu gibi güneyden kuzeye doğru vererek Peuce adası ile

³²⁹ Bu hususda ayrıca bkz. Strab. VII.1.5; Zos. *Hist. Nov.* III.10.2.

³³⁰ Burada geçen stoma (στόμα) sözcüğü Hellence olup, "ağız" anlamına gelmektedir (Liddell ve Scott, 1996: 1948). Bunun Latince karşılığı ise "ostium" sözcüğüdür. Bkz. Kabağaç ve Alova, 1995: 414. Plinius (*nat.* IV.12.79)'de "*primum ostium Peuces, ... secundum ostium Naracustoma appellatur* " bunlardan ilki Peuces ağzıdır, ... ikinci ağız ise Naracustoma olarak çağırılır, şeklinde bilgi verir.

³³¹ "daha durgun" anlamına gelen *languidiora*, Rolfe (2000) edisyonundan alınmıştır. Çünkü sözcük, bu çalışmadaki tüm metinde baz alınan Seyfarth (1978) edisyonunda "longe minora" olarak verilmiştir. Halbu ki Ammianus'un 8. bölümünün birçok kısmında olduğu gibi özellikle de 44. ve 45. kısımlarında geçen bu bilgilerin hemen hemen aynısı Solinus'da (*Coll. Mem.* 13.1) (*nam Borionstoma ac deinde Stenostoma languidiora sunt ceteris*) da geçtiğinden ötürü, buradaki ifadenin anlam olarak uygun olması açısından bu cümlede "*languidiora*" sözcüğünün daha doğru olabileceği düşünülmüştür.

başlatmıştır.³³² İkinci sırada Naracustoma ve ardından sırasıyla Calonstoma, Pseudostoma, Borionstoma, Stenostoma ve yedinci olarak da adını vermediği ancak çamurlu ve bataklık görünümünde olduğunu belirttiği son ağızdan söz eder. Strabon (VII.3.15, 6.1) ilk ağız olan Peuce'den Hieron/ Sacer (kutsal) ağız olarak bahseder ayrıca bunun en geniş ağız olduğunu da belirtir. Bunun yanında Peuce olan ada ile Sacer ağızı olan Peuce'nin ayırımına da aralarındaki 120 *stadia* mesafe ile değinir.³³³ Keza Ptolemaios (*geogr.* III.10.2)'da aynı bilgileri vererek burayı Sacer³³⁴ stoma olarak verir. Plinius (*nat.* IV.12.79) bu ağızı ilk ağız olarak göstermiş ve güneyden kuzeye doğru bir sıralama yaparak diğer ağızların da Naracustoma, Calon Stoma, Pseudostoma, Borion Stoma ve Pilon Stoma adında olduğunu söyleyerek toplamda altı ağız ismi saymıştır, zira Stenostoma'dan bahsetmemiştir. Arrianus (*periplus*, XXIV, 1) ise bu ağızları toplamda beş olarak gösterip adlarını ise cümle içinde sırasıyla Pilon, Kalon, 4. ağız Narakon ve 5. ağız olarak vermiş ancak 2. olan ağız ile son ağız olan Peuce'nin ismine değinmemiştir. Bu nehrin ağızlarından Naracustoma (*Sol. Coll. Mem.* 13.1), Ptolemaios (*geogr.* III.10.5)'da "Narakion stoma" olarak geçer. Calonstoma ise Rhodoslu Apollonios'a (*argon.* IV.303-313) göre, Argonaut'ların kendilerini buraya kadar takip eden Kolkhis'lileri atlattıkları yerdir.

8.46- 47- 48 Ammianus'un tüm Pontus tasvirini bitirerek artık bir sona geldiği bu kısımlarında, genel olarak Pontus Euxinus'un iklimi, suyu ve balıkları üzerine bir takım bilgiler verir. Verilen bu bilgilerin, çalışmamız çerçevesinde kullanılan mevcut diğer antik kaynaklarda da kısmen geçiyor olması, Ammianus'un bu kaynaklardan özellikle Aristoteles, Polybios, Sallustis, Strabon, Plinius, Aelianus ve Solinus'un eserlerinden yararlandığını göstermektedir.

Buna göre, *omnis autem circumfluo ambitu Pontus et nebulosus est* fakat Pontus tüm çevresi boyunca sislidir *et dulcior aequorum ceteris et vadosus* ve diğer denizlerden daha tatlı ve sığdır. *quod et concrecit aer ex umorum spiramine saepe densatus* çünkü hava, nemin buharlaşmasından dolayı sıkılaşıyor yoğunlaşır, *et inruentium undarum*

---

³³² Aslında Ammianus'un, saat yönünün tersinde bir Pontus Euxinus tasviri yaptığından ötürü bu noktaya geldiğinde kuzeyden güneye doğru bir sıralama vermesi gerekirken aksine güneyden kuzeye doğru bir sıralama vermiştir.

³³³ Zira aynı şekilde Plinius'da (*nat.* IV.12.79) Peuce ağzının hemen sonrasında Peuce Adası olduğunu belirtir. Bkz. Teubner (1933) edisyonu (Plin. *nat.* IV.12.79): *primum ostium Peuces, mox ipsa Peuce insula.*

³³⁴ Arslan'a (2005: 157) göre bu ağız bugün de kutsal olarak adlandırılmakta olup Aziz George'ye adanmıştır.

magnitudine temperatur ve içine akan suyun kütleleriyle harmanlanır. *limum glebasque adgerente multitudine circumvenientium fluentorum* onu çevreleyen nehirlerin toprak ve çamuru yığınla doldurmasıyla da *consurgit in brevia dorsuosa* (Pontus) sığlık içinde yükselir.

constat ab ultimis nostri finibus maris agminatim ad hunc denizimizin en uzak sınırlarından (balık) sürüleri buraya gelirler. (*secessum*)³³⁵ *pariendi gratia petere pisces* bu balıklar yumurtlamayı istedikleri zaman ise *ut aquarum suavitate salubrius fetus educant* yavrularını tatlı sularla daha sağlıklı yetiştirmek üzere *in receptaculis cavis, qualia sunt ibi densissima* burada yoğun bulunan oyuk sığınaklara doğru (geri çekilirler). *securi voracium beluarum* böylelikle obur deniz canavarlarından korunurlar. *praeter innoxios delphinas et paucos* küçük ve zararsız yunuslar haricinde *nihil enim in Ponto huiusmodi aliquando est visum* bu çeşit canavarlara Pontus'da rastlanmaz. Ammianus'un burada Pontus Euxinus'u "*nostri ... maris*" yani "bizim denizimiz" olarak ifade etmiş olması ilginçtir. Zira Athiochia doğumlu dolayısıyla bir Akdeniz'li olan Ammianus'un, Karadeniz'e bizim denizimiz olarak hitap etmesini Den Boeft (1995: 144)'de onun Roma geleneğini sürdürmesine bağlar.

quicquid autem eiusdem pontici sinüs fakat aynı Ponticus Körfezi'nin bir kısmı, *aquilone caeditur et pruinis, ita perstringitur gelu* kuzey rüzgârları ve donun etkisiyle zarar görür, böylece buz bağlanır.³³⁶ *ut nec amnium cursus subtervolvi credantur* öyle ki; ne nehirlerin izlediği yolun (bu buzun) altından geçtiğine inanılır *nec per infidum et labile solum gressus hominis possit vel iumentum firmari* ne de bu güvenilmez ve kaygan zeminde insan ya da hayvan bulunabilir. *quod vitium numquam mare sincerum* bu kusur saf bir denizde asla olmaz *sed permixtum aquis amnicis temptat* ancak burada deniz, nehirlerle karıştığını hisseder.

Ammianus'un Pontus denizi üzerine bu söylediklerini diğer antik kaynaklar çerçevesinde de özetleyecek olursak; Herodotos'un (IV.85) dediği gibi, denizler içinde en şaşırtıcı olanı Pontus Euxinus'tur. Polybios'a (IV.39.2-7) göre, Asya'dan birçok nehir ve bunlardan daha büyük olan Avrupa nehirleri, Pontus'un iki ağzı olan Propontis ve Maeotis havzasına akar. Dolan Maeotis Pontus'a, Pontus da Propontis'e akar. Palus Maeotis ve

³³⁵ Bu kelime cümlelerin sonunda kullanılan (geri çekilirler) ana yüklemidir.

³³⁶ Pontus Euxinus'un bu don olayına Danoff (1962: 938) detaylı değinir. Ammianus'un da burada bahsetmiş olduğu kısım muhtemelen Thracia ve Scythia kıyılarıdır. Özellikle "Skythische Kalte" için bkz. Danoff, 1962: 943.

Pontus'dan olan bu sabit akıntının ise iki nedeni vardır (Polyb. IV.39.7-11). Buna göre birincisi, havzaya akan birçok akıntının oluşudur. Bu akıntı da belirli bir çevre içinde olur, eğer bir çıkış yoksa su yükselecek ve havza büyüyecektir. Zira kanallardan fazla su akmaktadır. İkinci neden ise şiddetli yağışlardan sonra nehirlerin bu havzaya akarlarken kum, taş, çakıl, kil gibi parçacıkları da havzaya sürüklemeleridir. Denizlerdeki su zorla kıyıya doğru ilerler. Bu yüzden de yükselerek çıkıştan akar. Polybios'un (M.Ö. 200-M.Ö. 120) kendi zamanında verdiği bilgiler daha sonrasında gerçek olmuş olsa gerekir ki, Ammianus da bu denizin tatlı ve sığ olduğuna değinir. Polybios'a (IV.42.1-5) göre, belli bir zaman geçtikten sonra Palus Maeotis gibi Pontus da sığ, tatlı bir göl haline gelecektir. Çünkü ona göre Pontus dolmaktadır ve daha da dolacaktır. Buraya akan nehirler daha büyük ve sayıca daha fazla olduğundan, bu olayın daha önce olacağı tahmin edilmelidir. Polybios'un bu bilgileri ardından Sallustis de (*Hist.* 3.65) Pontus Denizi'nin diğerlerine nazaran daha tatlı olduğunu söylemiştir.

Plinius'a (*nat.* IX.18.47; IX.49-50) göre ise, erkek orkinosların göbekleri altında yüzgeçleri yoktur. Bunlar ilkbaharda kümeler halinde Pontus Euxinus'a girerler ve başka hiçbir yerde orkinoslar yumurtlamazlar.³³⁷ Kümeler halinde, daha tuzsuz yerler aramak için Pontus Euxinus'a dalarlar. Buradaki balıklar çok hızlı büyürler (Plin. *nat.* IX.19.49). Bunun nedeni de birçok nehirle taşınan taze sudur. Burada bir balığın günlük büyüme oranı bile gözlemlenebilir. Yine Plinius'un (*nat.* IX.20.50) ifadelerine göre, küçük yunuslar ve folklar dışında Pontus Euxinus'a, balıklar için tehlikeli olan yaratıklar girmez. Orkinoslar sağ kıyıdan sol kıyılara doğru giderler, bunun nedeninin de sağ gözleriyle daha iyi görmeleri olduğu düşünülür. Aristoteles'e (*Hist. An.* 598 b) ve Aelianus'a (*Anim.* IX.59) göre de Pontus'da küçük yunuslar haricinde balina ve foklara rastlanmaz. Ammianus'un bahsetmiş olduğu kuzey rüzgârlarına ise Plinius (*nat.* II.48.126) değinmiş, kuzey kıyılarındaki don olaylarına ise Strabon (VII.3.18) detaylı yer vermiştir. Öyle ki bugün bile bu bölgedeki donun etkisinin yaklaşık elli gün sürebildiği söylenir (Olshausen, 1991: 172).

Ammianus, Pontus'un tasvirini bitirdiği bu kısımdaki son cümlesini ise *prolati aliquantorsum longius quam sperabamus* beklediğimizden daha uzun sürdüğü için *pergamus ad reliqua* (hikâyemizin) geri kalanını hızlandırırım, şeklinde söyleyip ardında **8.49.** kısımda Pontus'la alakası olmayan başka bir konuya geçiş yapmıştır. Burada

---

³³⁷ Bu hususda ayrıca bkz. Sol. *Coll. Mem.* 12.13, 25.4.

Ammianus'un sevinçli bir hadise olarak verdiği bilgi ise kendi söylemiyle yorucu ve uzun olan bir kuşatmanın ardından kısaca Aquileia kentinin düşüşüdür.³³⁸

---

³³⁸ Bu hususda daha detaylı bilgi için bkz. Amm. Marc. XXI.12- XXII.9.

SONUÇ

M.S. IV. yüzyılın önemli Roma tarihçilerinden Ammianus Marcellinus (330/333-395) *Protector Domesticus* gibi övgüye değer bir askeri kariyerden sonra, Latince eseri *Res Gestae*'ı ele almıştır. Orjinali 31 kitaptan oluşan ancak günümüze sadece 14.-31. kitapların kaldığı *Res Gestae*'ın, Tacitus'un *Historiae* ve *Annales* adlı eserlerinin bir devamı niteliğinde olup, M.S. 96 İmparator Nerva'nın tahta çıkışından 378 yılı Hadrianopolis (Edirne) Savaşı ve de İmparator Valens'in ölümüne kadarki geçen tüm hadiseleri içerdiği bilinmektedir. Eser genel itibariyle Ammianus'un, karargâhında bulunup ona özel muhafızlık yaptığı İmparator Julianus'a atfedilmiş bir methiye özelliği taşıması yanında, dönemin siyasi olaylarını ve savaş taktiklerini yansıtmaya hatta Ammianus'un bizzat bu olaylara tanık olması bakımından da birinci el kaynak özelliği taşımaktadır.

Çalışmada esas itibariyle ele alınan 22. Kitabın 8. Bölümü, Herodotos'un (IV. 85) da dediği gibi "denizler içinde en şaşırtıcı olan" Pontus Euxinus yani bugünkü Karadeniz üzerine yapılmış bir tasvirten ibarettir. Ammianus, Pontus Euxinus'un tasvirini yaparken direkt Pontus üzerine bilgi vermemiş anlatısına Aegaeum'un (Ege Denizi) bir tasviri ile başlayıp ardından Thracia (Trakya) kıyılarını takip ederek Bosporus yani bugünkü İstanbul Boğazı yoluyla Pontus'a varmıştır. Ammianus burada, askeri görevi icabı bizzat Thrakia kıyılarında bulunduğundan ötürü olsa gerekir ki bu yerler hakkında gayet açık ve net bilgiler vermiştir. Pontus Euxinus kapsamında ise verdiği bilgiler sırasıyla; Pontus'un genel coğrafyası, güney kıyıları, Maeotis Gölü ve çevresi, kuzey batı kıyıları (içeriğinde bu bölgelerin halkları, kentleri ve nehirleri), genel şekli, kısmen iklimi, suyu ve de balıkları üzerine olmuştur. *Res Gestae*'ın tüm kitapları içerisinde burada bölge üzerine verilen bilgilerin (XXII.8.8-48), Pers eyaletleri üzerine verilen bilgiler (XXIII.6.1-88) haricinde en uzun tasvirlerden biri olması ilginçtir. Bunun yanında Ammianus'un Roma İmparatorluğu'nun ve bu kitabın başkahramanı olan İmparator Julianus'un tarihini bizlere anlatırken neden bir anda Pontus üzerine bilgiler verip açıklama yapma gereği duyduğu da okuyucu zihninde bir soru işareti bırakmaktadır. Bunu ise ancak, Ammianus'un bir önceki bölümün son kısmında (XXII.7.9) ve 8. bölümünün ilk satırlarında bizlere verdiği bilgilerden yola çıkarak yanıtlamak mümkün olmuştur. Ammianus (XXII.7.9)'da kısaca,

Julianus'un ününün, farklı coğrafyalarda korku yarattığını söyleyerek onu onurlandırma yoluna gitmiş hatta etkisinin imparatorluk sınırlarının ötesine dek ulaştığını, uzak coğrafyalardan (Tigris, Indicus, Phasis, Pontus'un kuzey ve çöl bölgeleri, Cimmericus Bosporus) gelen elçi örnekleriyle kanıtlamaya çalışmıştır. Bunun ardından, gerek bu bölümde gerekse daha önceki bölümlerde tarihi olayları anlatırken adını bahsettiği bölge ya da yer isimlerini sanki sırası geldiğinde okuyucusuna daha yakından tanıtmaya gereksinimi duymuştur. Belkide bu yöntemiyle bu yerler hakkında bilgi sahibi olduğunu okuyucusuna ıspatlamak ya da gerçekten bu bilgileri okuyucusuyla paylaşmak gayretinde olmuştur. Nitekim 8. Bölümüne geldiğinde, artık tarihi anlatısına bir ara vererek Pontus ve Pontus öncesi Thracia ve dolayları hakkında bir takım konu dışı coğrafi bilgilere yer vermiştir. Bu bilgileri vermeden önce ise, satırlarına “*visa vel lecta*” yani gözlemledikleri ya da okudukları çerçevesinde bu bilgileri verdiğini de dile getirmiştir.

Çalışmamız doğrultusunda Ammianus'un 22. Kitap 8. Bölümünde yer alan Pontus Euxinus tasvirinin çeviri ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeyi özetleyecek ve de yorumlayacak olursak; Ammianus'un buradaki asıl rotasının, Scylax ya da Arrianus gibi saat yönünü kullanan coğrafyacılar nazarın başlangıç noktası olarak Thracia Bosporus'u (İstanbul Boğazı) ile saat yönünün tersi bir yönde Pontus Euxinus kıyısı takip ettiği görülmüştür. Kısacası Ammianus'un, Pontus'un güneybatı kıyılarını takip ederek kuzeye ve oradan da yönünü batıya çevirerek Pontus Euxinus'u dolaşıp tekrar güneye yani başlangıç noktası olan Thracia Bosporusuna gelerek farklı bir rota çizdiği görülmüştür. Bundan ötürüdür ki, Ammianus'un burada eskiye nazaran daha yeni olan bir *periploi* (deniz yolcuğu) sitilini benimsediği düşünülür.

Ammianus'un bu coğrafi planı takip ederken bir coğrafi tasvirden öte bu yerler hakkında mitolojik ya da tarihi olayları olan farklı konular üzerine de bilgiler vermiş olması anlatısına estetik bir yön katmıştır. Ancak Ammianus'un bu tasviri, diğer *periploi* yazarları ya da tarihçiler ile karşılaştırıldığında burada yer yer yanlışların olduğu da gözlemlenmiştir. Elbette ki verdiği bu denli bilgilerin bölgenin ayrıntılı bir coğrafik ve topografik bilgisini yansıttığı söylenilemez. Zira Pontus Euxinus özellikle M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllardan itibaren büyük Greek kolonizasyon hareketleriyle bilinen eski bir denizdir. Bununla birlikte Herodotos (M.Ö. 484-424) ile başlayan Karadeniz üzerine bilgiler, ardından Ksenophon (M.Ö 430-355), Scylax (M.Ö. IV. yy), Rhodius Apollonius (M.Ö. 305-235), Eratosthenes (M.Ö 276-194), Ps. Scymnos, Apollodorus (M.Ö. 180-?),

Diodorus Siculus (M.Ö. 80-29), Strabon (M.Ö. 64-19), Pomponius Mela (M.S. I. yy.), Plinius (M.S. 23/24-79), Appianus (M.S. 95-165), Arrianus (M.S. 95-180), Ptolemaios (M.S. 100-178) ve diğer tarih ve coğrafyacılarca arttırılmıştır.

Ammianus'un yanlışları özellikle kent ve nehirlerle yaptığı sıralamalarda bariz görülür. Örneğin; XXII.8.14'da Rheba (Riva), Phyllis (Göksu), Sangarius (Sakarya), ve Lycus (Gülüç) olması gereken nehir ve ırmak sıralamasını Sangarius, Phyllis, Lycus ve Rheba olarak karışık vermiştir. Zira XXII.8.17'da Tybris (Porsuk Çayı), Acheron, Parthenius (Bartın Çayı), Iris (Yeşilırmak) ve Thermedon (Terme Çayı) olması gereken sıralamayı da Acheron, Iris, Thybris, Parthenius ve Thermedon olarak söylemiştir. Aynı şekilde XXII.8.16'da Heraclea (Karadeniz Ereğlisi), Tios (Filyos/Hisarönü), Amastris (Amasra), Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Polemonion (Bolaman) olması gereken kent sıralamasından Heraclea, Sinope, Polemonion, Amisos, Tios ve Amastris olarak bahsetmiştir. Bununla kalmayıp XXII.8.16'da Trapezus (Trabzon) ve Pityus kenlerini bir ada dâhilinde göstermiştir. Zira aynı şekilde XXII.8.30'da ise bir ada üzerinde kurulu oldukları bilinen Hermonassa ve Phanagoras şehirlerinden ada olarak bahsetmiştir.

Ammianus kent ve bölge lokalizasyonu yaparken, ya da o yer hakkında herhangi bir bilgi verirken yer yer çok da açık ve kesin olmayan bir takım ifadeler kullanmıştır. Bu ifadeler aslında onun bu yerler hakkında çok fazla ya da net bir bilgisi olmadığını göstermekle beraber, eserinin ilk satırlarında söylediği üzere “okuduklarımdan yola çıkarak” ifadesini de karşılamaktadır. Bu ifadeler tüm bölüm içerisinde şöyle sıralanabilir:

longo spatio = uzak bir mesafede (XXII.8.2).

ideo sic appellatas = böyle adlandırılır, böyle olduğu söylenir (XXII.8.2).

post cuius summitatem = (bölgenin) en uzak kısmından sonra (XXII.8.7).

stationes obscuras = bazı belirsiz durakları (geçtikten sonra) (XXII.8.7).

ultra haec loca = bu yerlerin ötesinde (XXII.8.17).

extrema = uzaklara (XXII.8.19).

haud procul inde = buradan uzakta olmayan (XXII.8.20).

a quibus brevi spatio = buralardan kısa bir mesafede (XXII.8.22).

post haec confinia = bu sınırların ötesinde (XXII.8.24).

circa haec stagna ultima extimaque = bu bataklık civarında ve uzak kısımlarında (XXII.8.31).

a quibus itineribus modicis = buradan uzak olmayan yerde (XXII.8.33).

aiunt enim = söylenilir ki (XXII.8.35).

deinde non mediocri = buradan çok fazla uzakta değil (XXII.8.39).

longo exinde intervallo paene = daha sonra neredeyse uzak mesafede (XXII.8.41).

Ammianus yukarıda verilen belirsiz bu ifadeleri kullanımının yanı sıra Strabon, Arrianus ve Ptolemaios'un kullandığı *stadia* ya da *milia* gibi tam mesafe belirten ifadelerde de hemen hemen hiç bulunmamıştır. Yalnızca Pontus Euxinus'un çevresinin 23.000 *stadia* (XXII.8.10), güney kıyılarında yer alan Carambis Burnu (Kerempe Burnu) ile karşısında yatan Taurica'nın (Kırım) güney burnu olan Criumetopon (Akra Krio) arasının ise 2500 *stadia* (XXII.8.20) olduğuna değinir.

Ammianus'un bir diğer problemi ise Pontus Euxinus'un konumsal formunu diğer yazarlar gibi bir Scythia (İskit) yayına benzetmesidir. Aslında bunun, bir problemden ziyade genel olan antik tanımlamalardan yola çıkarak yapılmış olabileceği ya da kendisini bunun etkisinde kalarak böyle söylemeye zorunlu hissettiği de söylenebilir. Ammianus bu yayı çok sevmiş olsa gerekir ki, tasvirinde (XXII.8, 10, 13, 20, 37, 42, 43) tam olarak altı kez bu yaydan bahsetmiştir. Ancak buna rağmen Gualandri (1968: 204-208), Ammianus'un okuyucu gözünde doğru bir Pontus Euxinus resmi çizip çizmediği hususunda şüpheye düştüğünü belirtir. Zira Ammianus Pontus'u tasvir ederken örneğin kuzeyinde yer alan Palus Maeotis'i (Azak Denizi) "güneşin doğu okyanusundan doğduğu yerde Maeotis'in bataklıklarıyla" ifade ederek Pontus'un doğusunda konuşlandırmıştır.

Ammianus'un bir kıyı üzerindeki kent, nehir ya da mağaradan bahsederken bu yerlerin ötesinde diyerekten tekrar başa geldiği ve daha önce değindiği yerler üzerine bu defa farklı bilgiler verdiği de görülür. Örneğin XXII.8.17'da Colchis Bölgesi'ne kadar gelmişken bir anda geriye dönerek Heraclea civarında bulunan mağaradan söz etmiştir. Ardından tekrar kıyıyı takip ederek Termedona kadar gelmiş ancak XXII.8.20'da bir anda tekrar geriye gelerek Carambis Tepesi ve taa ki onun karşısında yer alan Criumetopon

Burnu'na değinmiştir. Bu tarz güzergah karışıklığına XXII.8.5, 22, 23'da da rastlanmaktadır.

Ammianus ayrıca eserinde, bölge halklarından bazılarını daha iyi bildiğini sanıp onlara geniş çapta yer verirken (örneğin Amazonlar, XXII.8.18-19), birçok antik yazarın Caspium'un (Hazar Denizi) doğusunda yaşadığını söyledikleri Dahae halkına ise Pontus civarındaki halklar arasında değinerek onları yanlış konuşlandırmıştır. Ancak buna rağmen Pontus Euxinus üzerine olan varsayımlar çerçevesinde önem arz eden, Tauri halkı kolu olduklarını belirttiği Arichi, Sinchi ve Napaei halklarından söz etmiş olması kayda değerdir. Zira Ammianus bu halkların zalim insanlar olduklarını, devamlı olarak hiçbir kural tanımadıkları ve başıboş (*licentia*) oluşları nedeniyle denizlerine “*inhospitale*” yani “konuk sevmez” adını verdiklerini iddia eder. Ancak Ammianus bu hususta her ne kadar yakın bilgiler vermiş olsa da diğer birçok antik kaynağın bilgileri doğrultusunda, Pontus Euxinus'a orijinal adını, bizzat Ammianus'un sözünü etmiş olduğu bu halkların (Arichi, Sinchi ve Napaei) vermediği söylenebilir. Aksine bunun, bölgeye gelen ilk Hellen denizcilerinin, bölgede yaşayan bu tarz barbar kavimlerin davranışlarından ve de denizin hırçınlığından korktukları için denize öncesinde “*akseinos*” yani konuk sevmez daha sonrasında ise “*eukseinos*” konuk sever sıfatlarını verdikleri sonucuna varılmıştır. Ancak bu konuya başka açıdan bakıldığında, Ammianus'un sözünü etmiş olduğu bu halkların, vahşiliklerinden dolayı, denize bu ismin verilmesinde bir katkıda buldukları da söylenebilir. Elbetteki bu çerçevede bir Yunanlı olarak daha sonrasında Latince eğitimi almış olan Ammianus'un yazınsal bilgisini (gramer, söz dizimi v.s) ve bunun yanında yapılan modern edisyon çalışmalarındaki olabilecek yanlış aktarımları da göz önünde bulundurarak değerlendirmenin daha doğru olabileceği kanısındayız.

Ammianus'un yer yer coğrafi hataları ya da bilgisizliği aslında çok şaşırtıcı olmamalıdır. Zira bu bölümün ilk satırlarına (XXII.8.1) *visa vel lecta* “kısmen gözlemlerime kısmen okuduklarıma dayanarak” ifadesini kullanarak başlamıştır. Ayrıca anlatısının yazınsal yanını, kendi ifadeleri olan *ideo sic appellatas* (XXII.8.2, böyle olduğu söylenir), *ut poetae locuntur* (XXII.8.13, şairlerin de dediği gibi), *nisi congruerent priscorum carminum cantus* (XXII.8.15, eski şairlerin şarkıları onaylamasaydı), *aiunt enim* (XXII.8.35, söylenilir ki) gibi yazınsal ve sözlü kaynaklar da göstermektedir. Ammianus'un Karadeniz üzerine verdiği bilgilerin genel olarak çeşitli kaynakların bir derlemesi olduğu ayrıca burada esasen yazılı kaynaklara yani okuduklarına dayalı bir

Karadeniz tasviri yaptığı söylenebilir. Ancak buna ek olarak Thracia ve civarı hakkında verdiği bilgilerin diğer yerlere nazaran gözlemledikleri doğrultusunda olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Zira Ammianus, Julianus'un komutası altında iken görevi icabı imparatorluğun yakın ve uzak bölgelerine, 366 yılının 6 Temmuz'unda büyük bir depremin yaşanması üzerine Mısır ve Yunanistan'a ardından da Thracia'ya seyahat etmiştir. Hatta 378 yılında ise Hadrianopolis'de (Edirne) Romalıların Gothlar tarafından bozguna uğratılması ve Valens'in bu savaşta ölmesi üzerine Thracia yoluyla Roma'ya gitmiştir.

Den Boeft (1995: 89)'de, Ammianus'un her ne kadar antik dönemde geliştirilmiş profesyonel bir coğrafya standartlarıca değerlendirilemeyeceğini belirtse de onun, Dionysius'un *Periegesis tes oikumenos* adlı heksametrik şiiriyle, Strabon'la hatta Pontus Euxinus üzerine yazılmış diğer birçok *periploi* çalışmalarını karşılaştırmayı hak ettiğini söyler. Zira Ammianus'un vermiş olduğu birçok bilginin Sallustis'in *Historiae*'nda, Apollonius'un *Argonautica*'sında, Plinius'un *Naturalis Historia*'sında, Solinus'un *Collectanea Rerum Memorabilium*'unda, büyük benzerlik taşıdığı görülmüştür. Ayrıca Ammianus, Ceras (Haliç) civarında görülen rüzgarların bu yerin ismine izafeten Ceratas (XXII.8.8) olarak çağırıldığını söyleyen, Pontus civarında Armonius Dağı'ndan (XXII.8.17) söz eden ve de Ra Nehri bentlerinde bir kök bitkisi olarak yetiştiğini söylediği *radix* isminden bahseden ilk kişi olması bakımından da önem arz eder.

Sonuç olarak, Ammianus'un Karadeniz üzerine yazmış olduğu bu bilgilere temel bir coğrafi kaynaktan ziyade, onun kaynağının küçük bir parçası olan "coğrafi bir tez" olarak bakmak ayrıca bu bilgileri okuyucusunu ya da dinleyicisini memnun etme amaçlı kaleme alınmış "yazınsal bir çalışma" olarak görmek daha doğru olacaktır. Zira metine bakıldığında Ammianus'un genel olarak coğrafi bilgilerden ziyade mitoloji ve hikâyelerdeki olaylara ya da birtakım sahip olunan özelliklere daha fazla yer verdiği görülmektedir. Halbu ki bu tarz yaklaşımlar temel bir coğrafi kaynaktan daha az görülebilecek şeylerdir. Ancak burada Ammianus'un gerek perspektifini gerekse yazınsal yönünü, onun niyetleri ve Romalı olan okuyucusunun beklentileri çerçevesinde değerlendirmek elbetteki daha doğru olacaktır.

Ammianus'u, bugünkü modern standartlara dayanarak eleştirmek ise yanlıştır. Zira antik dönemin coğrafi kavramlaştırması modern insanınkinden oldukça farklıydı. Bugünün modern yazarları, bu bilgileri daha iyi elde edebilecekleri modern haritalara sahip iken

antik dönem yazarlarının ise böyle bir şansı yok denecek kadar azdı. Nitekim Ammianus gibi birçok antik dönem yazarı, bugüne nazaran yazılı ve sözlü kaynaklardan ya da kendi gözlemleri ve tecrübelerinden yola çıkarak akıllarında oluşturdukları “mental haritaları” kullanmışlardı. Dolayısıyla onların böyle bir mental coğrafi düşünceyi ortaya koyarken mutlak bir mesafeye ya da kesin bir lokalizasyona da gerek yoktu. Kısacası, antik dönemde bile coğrafi bir düşünce, sözlü bir tasvirle gayet iyi yapılabilirdi. Tıpkı bu çalışmada Ammianus’un bize anlattıklarından yola çıkarak tarafımızdan oluşturulan harita gibi.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmetbeyoğlu, Ali (2003), “Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler”, **TİD**, XVIII (1), 1-14.

Allen, W. S. (1947), “The Name of the Black Sea in Greek”, **CQ**, XLI, 86-88.

Anderson, J. G. C. (1903), **Studia Pontica I: A Journey of Exploration in Pontus**, Bruxelles: Collegii Lincolniensis.

Anderson, J. G. C., ve diğlerleri (1910), **Studia Pontica III: Recueil des inscriptions greeques et latines du Pont et de l’Armenie**, Bruxelles.

Austin, N. J. E. (1979), **Ammianus on Warfare: An Investigation into Ammianus’ Military Knowledge**, Bruxelles: Latomus Revue D’etudes Latines.

Arkeo.org, “Herakles (Hercules)”, <http://www.arkeo.org/index.php/mitoloji/291-herakles-hercules>, (14.08.2014).

Arslan, Murat (2000), “Kolkhis Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, 22/97, 26-40.

_____ (2005), **Arrianus’un Karadeniz Seyahati**, İstanbul: Odin Yayıncılık.

_____ (2006), “Pontos’tan Karadeniz’e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler”, **Olba**, XIV, 75-91.

_____ (2007), **Roma’nın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator**, İstanbul: Odin Yayıncılık.

_____ (2009), “Pausanias’ın Byzantion Hâkimiyeti ve Komplo Teorisi”, Oğuz Tekin (Ed.), **Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World**, içinde (51-63), İstanbul: Ege Publications.

- _____ (2010), **İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler**, İstanbul: Odin Yayıncılık.
- _____ (2011a), "Alkibiades'in Khalkedon ve Byzantion Kuşatması: Nedenleri ve Sonuçları", Hamdi Şahin ve diğeleri (Eds.), **Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Mehmet ve Nesrin Özseit Onuruna Sunulan Makaleler**, içinde (9-22), Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- _____ (2011b), "Arrianus'un Karadeniz Seyahati'ne İlişkin Bazı Notlar", **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, 33/137, 89-100.
- _____ (2012), "Küçük Asya Yerel Historiograflarına Bir Örnek: Herakleia Pontike'li Memnon ve Eseri", **Olba**, XX, 383-405.
- Asgari N. (1978), "Roman and early Byzantine marble quarries of Proconnesus", Ekrem Akurgal (Ed.), **The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, (Ankara-İzmir, 23-30 Eylül 1973) içinde** (467-480), Ankara: TTK.
- Atasoy, S. (1997), **Amisos: Karadeniz Kıyısında Antik bir Kent**, Samsun: Samoto A.Ş.
- Atlan, Sabahat (1970), **Roma Tarihi'nin Ana Hatları: I. Kısım, Cumhuriyet Devri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Baldwin, B. (1991), "Ammianus Marcellinus", Alexander P. Kazhdan ve diğeleri (Eds.), **The Oxford Dictionary of Byzantium Vol. 1, içinde** (78), New York and Oxford: Oxford University Press.
- Barnes, Timothy D. (1998), **Ammianus Marcellinus and The Representation of Historical Reality**, 1st Edt., Ithaca: Cornell University Press.
- Barthold, W. (2001), "Sir Derya", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 10, içinde (566-568), Eskişehir: MEBY.

- Baumgarten, Siegmund Jakob ve diğeri (1760), **A Supplement to the English Universal History Volume II: An Essay Account Given By Herodotus and Pliny of the Ancients Scythians and Some Scythian Words and Customs Mentioned by Those Authors**, London: E. Dilly.
- Bıjıŝkyan, P. Minas (1969), **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafiyası (1817-1819)**, (Tercüme ve Notlar: H. D. Andreasyan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basım Evi.
- Bilgin, Mehmet (1999), “Doğru Karadeniz Bölgesi’nin Etnik Tarihi Üzerine”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildirileri**, içinde (47-87), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bischoff, Bernhard (1967), “The Study of Foreign Languages in the Middle Ages”, Bernhard Bischoff (Ed.), **Mittelalterliche Studien: Ausgewählte Aufsätze zur Schriftkunde und Literaturgeschichte Band II**, içinde (227-245), Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Blockley, Roger (1994), “Ammianus Marcellinus’s Use of Exempla”, **Florilegium** 13, 53-64.
- Burgersdijk, D.W.P. ve Waarden, J.A. van (Eds.) (2010), **Mnemosyne Supplements, Monographs on Greek and Roman Language and Literature: Emperors and Historiography**, Vol. 319, Leiden-Boston: Brill.
- Bunson, Matthew (2002), **Encyclopedia of the Roman Empire**, Revised Edition, New York: Facts On File, Inc.
- Brodersen, Kai ve Zimmermann, Bernhard (Eds.) (2006), **Metzler_Lexikon Antike**, 2nd Ed., Stuttgart-Weimar: Verlag J.B Metzler.
- Bryer, Anthony ve Winfield, David (1985), **The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos**, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Calboli, Gualtieron (1965), “Ammianus Marcellinus”, **Lexikon der Alten Welt**, içinde (137-138), Zürich-Stuttgart: Artemis Verlag.

- Campbell, Duncan B. ve Delf, Brian (2003), **Greek and Roman Artillery 399 BC – AD 363**, 1st Edt., USA: Osprey Publishing.
- Cohen, Getzel M. (1995), **The Hellenistic Settlements in Europe, The Islands and Asia Minor**, Oxford-England: Universty of California Press.
- Cook, James Wyatt (2008), **Encyclopedia of Ancient Literature**, New York: Facts On File. Cook, J. M. (1973), **The Troad. An Archaeological and Topographical Study**, Oxford: Oxford Universty Press.
- Cumont, Franz ve Cumont, Eugene (1906), **Studia Pontica II: Voyage d’exploration Archeologique dans le Pont et la petite Armenie**, Bruxelles.
- Crump, Gary A. (1973), “Ammianus and The Late Roman Army”, **Historia**, **XXII**, 91-103.
- _____ (1975), **Ammianus Marcellinus as A Military Historian**, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Çizmeli-Öğün, Zeynep (2004), “Smintheion Kazıları Sikke Buluntuları”, **Anatolia**, 26, 25-37.
- Dağlı, Yücel (1999), “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Trabzon”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998, Trabzon) Bildirileri**, içinde (287-302), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Dan, Anca (2008), “Du Pont à la Mer Majeure: Notes de Philologie et d’histoire”, **PEUCE Journal**, VI, 165-188.
- _____ (2013), “The Black Sea as a Scythian Bow”, Manolis Manoledakis (Ed.), **Exploring the Hospitable Sea: Proceedings of the International Workshop Black Sea in Antiquity Held in Thessaloniki 21-23 September 2012**, içinde (39-58), Oxford: Hadrian Books.
- Danoff, Chr. M. (1962), “Pontos Euxseinos”, **RE**, Suppl. IX, cols. 865-1175.

- Demir, Muzaffer (2012), “The Images and Origins of Amazons in Ancient Greek Texts”, M. Ali Kaya ve A. Sina (Eds.), **Ömer Çapar’a Armağan, içinde (75-93)**, Ankara: Hel Yayıncılık.
- Den Boeft, J. ve diğerleri (1995), **Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXII**, The Netherlands: Egbert Forsten Groningen.
- Deininger, Jürgen (1968), “Protectores (Domestici)”, **RE**, Suppl. XI, cols. 1115-1122.
- Dowden, Ken (1997), “The Amazons: Development and Functions” **Rheinisches Museum**, (140), 97-128.
- Drews, R. (1991), “Karadeniz’de En Eski Grek Yerleşmeleri”, (Çev.) Ömer Çapar, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, XV (26), 303-327.
- Drijvers, Jan Willem (1998), “Ammianus Marcellinus on the Geography of the Pontus Euxinus”, **Histos** 2, 268-278.
- Drijvers, Jan Willem and Hunt, David (1999), **The Late Roman World and Its Historian: Interpreting Ammianus Marcellinus**, 1st Edt., London-New York: Routledge Press.
- Dürüşken, Çiğdem (2011), **Roma’nın Gizem Dinleri**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dürüşken, Çiğdem ve Özbayaoğlu, Erendiz (Çev.) (2001), **Genç Plinius’un Anadolu Mektupları: Epistulae, 10. Kitap**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ehrhardt, Norbert (1983), **Milet und seine Kolonien**, Frankfurt-Bern-New York: Peter Lang.
- Emir, Osman (2009), “Argonautlar Efsanesi: Bir Mitos’un ardındaki Gerçekler ve Kolkhis”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 6, 9-24.
- _____ (2014), **Hellenistik ve Roma Dönemleri’nde Pontos (MÖ IV. yy. – MS III. yy.)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erhat, Azra (2006), **Mitoloji Sözlüğü**, 14. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Fallmerayer, Jakob Philipp (2011), **Trabzon İmparatorluğunun Tarihi**, (Çev. Ahmet Cevat Eren), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- F., G. B. A. (1950), “Ammianus Marcellinus”, M. Cary ve diğerleri (Eds.), **The Oxford Classical Dictionary**, içinde (43), 1st Edt., London: Oxford at the Clarendon Press.
- Frakes, Robert M. (2005), “Exemplarisches Erzählen bei Ammianus Marcellinus: Episode, Exemplum, Anekdote (review)”, **Classical World**, 99 (1), 94-95.
- Gibbon, Edward (1903-1906), **The Decline and Fall of the Roman Empire**, 7 Vols. Oxford: The World’s Classics.
- Goldsworthy, Adrian (2003), **The Complete Roman Army**, London: Thames&Hudson.
- Gualandri, I. (1968), “Fonti geografiche de Ammiano Marcellino XXII.8”, **Parola del Passato**, 23, 199-211.
- Harvey, Sir Paul (Ed.) (1962), **The Oxford Companion to Classical Literature with Illustrations and Maps**, 1st. Edt., London: Oxford at the Clarendon Press.
- Haupt, F. Lehmann (1929), “Stadion”, **RE III**, A/2, cols. 1930-1963.
- Heather, Peter (2012), **Gotlar**, (Çev. Erkan Avcı), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Hengst, Daan den (1999), “Preparing The Reader for War: Ammianus’ Digression on Siege Engines”, J. Willem Drijvers ve David Hunt (Eds.), **The Late Roman World and Its Historian: Interpreting Ammianus Marcellinus**, içinde (29-39), 1st Ed., London-New York: Routledge Press.
- Howatson, M. C. ve Chilvers, Ian (Eds.) (1993), **The Concise Oxford Companion to Classical Literature**, 1st Edt., New York: Oxford University Press.
- Işık, Adem (2001), **Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi**, Ankara: TTK Basımevi.
- İplikçioğlu, Bülent (1997), **Eski Batı Tarihi I**, Ankara: TTK Basımevi.

- Jones, W. T. (2006), **Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi / Cilt I**, (Çev. Hakkı Hünler), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Jones, Arnold H. M. (1971), **The Cities of the Eastern Roman Provinces**, Oxford: Clarendon Press.
- Kabaağaç, Sinan ve Alova, Erdal (1995), **Latince Türkçe Sözlük**, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Kaçar, Turhan (2002), “Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Barbarların Görünüşü: Ammianus Marcellinus'ta Hunlar”, **XIV. Türk Tarih Kongresi, XIV (I), (Ankara 9-13 Eylül 2002)**, içinde (83-95), Ankara: TTKY.
- _____ (2004), “Ammianus Marcellinus ve Türkler (Hunlar) Konulu bir Çalışma Üzerine Bazı Notlar”, **TİD**, XIX (1), 155-157.
- Kagan, Donald (1991), **The Fall of the Athenian Empire**, New York: Cornell University Press.
- Karakuzulu, Zerrin (2002), “Cehennemağzı (Kdz. Ereğli) Mağaraları'nın Turizm Coğrafyası Açısından Önemi”, **Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II (28-29), 227-243.
- Karatay, Osman (2009), “ ‘Kara Deniz’ İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış”, **Karadeniz**, 2, 53-75.
- _____ (2011), “On the Origins of the Name for the Black Sea”, **JHG**, 37, 1-11.
- Kaya, Mehmet Ali (2005), “Anadolu'da Roma Eyaletleri; Sınrlar ve Roma Yönetimi”, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 24 (38), 11-30.
- Keçiş, Murat (2013) **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)**, Ankara: TTKY.
- Kelly, Gavin (2008), **Ammianus Marcellinus: The Allusive Historian**, 1st Edt., New York: Cambridge University Press.

- Keskin, A. (2011), **Amisos Şehrinin Tarihi: Roma İşgaline Kadar Amisos ve Çevresi**, Berlin: Grin.
- Keyssner, K. (1938), “Peirinthos”, **RE 19**, col. 114.
- Kienast, Dietmar (1990), **Römische Kaisertabelle**, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kinder, Hermann ve Hilgemann, Werner (2007), **Dünya Tarihi Atlası Cilt I**, (Çev. Leyla Uslu), Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.
- King, Charles (2004), **The Black Sea: A History**, Oxford: Oxford University Press.
- Kulikowski, Michael (2007), **Rome’s Gothic Wars: From the Third Century to Alaric**, London-New York: Cambridge University Press.
- Kroh, Paul (1972), **Lexikon der Antiken Autoren**, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Kytzler, Bernhard (2007), **Reclams Lexikon der griechischen und römischen Autoren**, Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Gruber, Joachim (2002), “Ammianus Marcellinus”, **Lexikon des Mittelalters I**, içinde (538-539), München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Liddell, H. G. ve Scott, R. (Der.) (1996), **A Greek-English Lexicon**, with a revised Supplement, revised and Augmented throughout by H. S. Jones and R. McKenzie, Oxford: Clarendon Press.
- Ludwig, Voit (1982), **Lesebuch der Antike: Die Römische Kaiserzeit von Augustus bis Boëthius**, Augsburg: Weltbild Verlag.
- Marek, Christian (2010), **Geschichte Kleinasiens in der Antike**, München: Verlag C. H. Beck.
- Mathison, Ralph W. (1999), “Ammianus Marcellinus”, Ward W. Briggs (Ed.), **Ancient Roman Writers: Dictionary of Literary Biography: Vol. 211**, içinde (7-16), Detroit-San Francisco-London-Boston-Woodbridge: The Gale Group.

Merkelbach, Reinhold ve Stauber, Josef (2001), **Steinepigramme aus dem griechischen Osten, Band II: die Nordküste Kleinasiens (Marmarameer und Pontos)**, München-Leipzig: K.G. Saur.

Mommsen, Theodor (1881), “Ammians Geographica”, **Hermes**, 16, 602-636.

Morley, Neville (2000), “Ammianus”, **CR**, 50 (1), 85-87.

Moore, R. I. (Ed.) (1983), **The Newnes Historical Atlas**, London: Hodder Arnold H&S.

Moorhause, A. C. (1940), “The Name of the Euxine Pontus Again” **CQ**, XXXIV, 123-148.

_____ (1948), “The Name of the Euxine Pontus Again” **CQ**, XLII, 59-60.

Muhammedcanov, Abdullah (2009), “SiriDerya” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, içinde (272), İstanbul: TDVY.

Oberhummer, E. (1938), “Perinthos”, **RE 19**, cols. 802-813.

Oktan, Mehmet (2008), “Roma Cumhuriyet Dönemi’nde Pontos’da Yapılan Düzenlemeler”, **Anadolu/Anatolia**, 38, 47-75.

Olshausen, Eckart (1984), **Historisch-geographische des Pontischen und Armenischen Reiches. Teil I; Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithradatiden**, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients 29/1, Reihe B (Geisteswissenschaften), Wiesbaden.

_____ (1991), **Einführung in die Historische Geographie der Alten Welt**, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Özbayoğlu, Erendeniz (2010), **Dionysios Byzantios, Deniz Yoluyla Boğaz**, İstanbul: TB Yayıncılık.

Öktem, Filiz (1996), **Uygulamalı Latin Dili**, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Perseus, “Greek Dictionary Headword Search Results”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?redirect=true>, (02.08.2014).

Pongs, Hermann (1990), **Lexikon der Weltliteratur: Autoren-Werke-Begriffe: Band 1/A-E**, München: Pattloch Verlag.

Pons Basiswörterbuch Latein (2010), Stuttgart: Pons GmbH.

Ramsay, William (2007), "Ammianus Marcellinus", William Smith (Ed.), **A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology Volume I/3**, içinde (142-144), New York: Tauris Academic Resource.

Rosen, Klaus (1982), **Ammianus Marcellinus**, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

_____ (1996), "Ammianus Marcellinus", Von Hubert Cancik ve Helmuth Schneider (Eds.), **Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike I**, içinde (596-598), Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler.

_____ (1997), "Ammianus Marcellinus", Oliver Schütze (Ed.), **Metzler Lexikon Antiker Autoren**, içinde (33-35), 1.st Edt., Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler.

Rostovtzeff, M. (1922), **Iranians and Greeks in South Russia**, London and New York: Oxford University Press.

Rike, R. L. (1987), **Apex Omnium: Religion in the Res Gestae of Ammianus**, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Rohrbacher, David (2013), "Ammianus Marcellinus", Roger S. Bagnall ve diğerleri (Eds.), **The Encyclopedia of Ancient History I**, 1st Edt. içinde (365-368), Oxford: Wiley-Blackwell.

Rolfe, J. C. (2000), **Ammianus Marcellinus**, I-III, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb).

Roller, Duane W. (2010), **Erathosthenes' Geography. Fragments Collected and Translated, with Commentary and Additional Material**, Princeton: Princeton University Press.

- Rosser, John H. (2001), **Historical Dictionary of Byzantium: Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras, No. 4**, Lanham-Maryland and London: The Scarecrow Press.
- Sabbah, Guy (2003), "Ammianus Marcellinus", Gabriele Marasco (Ed.), **Greek and Roman Historiography in Late Antiquity, Fourth to Sixth Century A.D.**, *içinde* (43-84), Leiden-Boston: Brill.
- Saprykin, S. Ju. (1979), "Heracleia, Chersonesus and Pharnaces I of Pontus" **VDI**, 149, 43-59 (İngilizce Özet).
- _____ (1998), "The Foundation of Tauric Chersonesus" G. R. Tsetskhladze (Ed.), **The Colonisation of the Black Sea: Historical Interpretation of Archaeology**, *içinde* (227-248), Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Schmitz, Leonhard (1854), "Lysimachia", William Smith (Ed.), **Dictionary of Greek and Roman Geography**, *içinde* (231-232), London: Walton & Maberly.
- Seager, Robin (1986), **Ammianus Marcellinus: Seven Studies in His Language and Thought**, Columbia: University of Missouri Press.
- _____ (2000), "The Moral Historian", **CR**, 50 (1), 87-89.
- Seeck, Otto (1894), "Ammianus Marcellinus", **RE**, **I/2**, cols. 1845-1852.
- Senoner, Raimund (Ed.) (1981), **Die Römische Literatur: Ein Überblick über Autoren, Werke und Epochen von den Anfängen bis zum Ende der Antike**, München: CH. Beck Verlag.
- Seyfarth, Wolfgang (1975-1978), **Ammianus Marcellinus Römische Geschichte**, Lateinisch und Deutsch und mit einem Kommentar versehen, I-IV, Berlin: Akademie Verlag.
- _____ (1978), **Ammianus Marcellinus Römische Geschichte III: Lateinisch und Deutsch und mit einem Kommentar versehen: Buch 22-25**, Berlin: Akademie Verlag.

- Sidwell, Barbara (2008), "Ammianus Marcellinus and the Anger of Julian", **Journal of the Classical Association of Victoria**, Vol. 21, 56-75.
- Sina, Ayşen (2009), "İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: III- Miletoslu Hekataios" **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXVIII/ 45, 107-157.
- Smith, William (1854), **Dictionary of Greek and Roman Geography I**, London: John Murray.
- Sundwall, Gavin A. (1996), "Ammianus Geographicus", **AJP**, 117, 619-643.
- Speake, Graham (Ed.) (1994), **A Dictionary of Ancient History**, 1st Edt., Oxford: Blackwell.
- Talbert, J. A. Richard (Ed.) (2000), **Map-By-Map Directory to Accompany, Barrington Atlas the Greek and Roman World**, New Jersey: Princeton University Press.
- Tekin, Oğuz (2008), **Antik Nümismatik ve Anadolu**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tellioğlu, İbrahim (2007), **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, 2. Basım, Trabzon: Serander Yayınları.
- _____ (2009), **Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)**, Trabzon: Serander.
- Texier, Charles (2002), **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III**, Çev. Ali Suat, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Thompson, A. Hamilton (Ed.) (1911), **Vergil's Aeneid Book I, II and VI**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, E. A. (1947), **The Historical Work of Ammianus Marcellinus**, England: Cambridge at the University Press.
- Treadgold, Warren (2007), **The Early Byzantine Historians**, 1st. Edt., England: Palgrave Macmillian.

Trombley, Frank (1999), “Ammianus Marcellinus and Fourth-Century Warfare: A Protector’s Approach to Historical Narrative”, **The Late Roman World and Its Historian: Interpreting Ammianus Marcellinus**, içinde (17-28), 1st. Edt., London-New York: Routledge Press.

Tsetskhladze, R. Gocha (1994), “Greek Penetration of the Black Sea”, G. R. Tsetskhladze ve F. De Angelies (Eds.), **The Archaeology of Greek Colonisation, Essays Dedicated to Sir John Boardman**, içinde (111-136), Oxford: Oxford University Committee for Archaeology Press.

Umar, Bilge (2000), **Pontos**, İstanbul: İnkılap Yayınları.

_____ (2007), **Paphlagonia: Bir Tarihsel Araştırma ve Gezi Rehberi**, İstanbul: İnkılap Kitapevi Baskı Tesisleri.

Ünal, Ahmet (2013), “Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak ve Gözlemler”, **Cedrus**, (1), 21-32.

Üstün, Abdullah (2007), **Türk Tarihinin Bir Kaynağı: De Origine Actibusque Getarum**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2013), **Geç Roma Tarihyazımında Hunlar: Batı Avrasya’da Erken Türk Varlığı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wilpert, von Gero (Ed.) (2004), **Lexikon der Weltliteratur: Biographisch-bibliographisches Handwörterbuch nach Autoren und anonymen Werken**, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

Wolff, Hartmut (2002), “Ammianus Marcellinus”, Rüdiger vom Bruch ve Rainer A. Müller (Eds.), **Historiker Lexikon von der Antike bis zur Gegenwart**, içinde (5-6), München: C. H. Beck Verlag.

Wijsman, Henri J. W. (1996), **Valerius Flaccus Argonautica Book V: A Commentary**, Leiden-New York-Köln: Brill.

Wright, F. A. ve Willets R. (1984), **Lemprière's Classical Dictionary of Proper Names mentioned in Ancient Authors Writ Large**, 3rd. Edt., London-Boston-Melbourne and Henley: Routledge&Kegan Paul.

Valesius, Henricus (1668), **Socratis Scholastici et Hermiæ Sozomeni HistoriaEcclesiastica**, Henricus Valesius Graecum Textum Collatis MSS. Codicibus emendavit, Latine verit, Annotationibus illuftrauit, Parisiis: Regis&Cleri Gallicani.

Vermaseren, Maarten J. (1977), **Cybele and Attis. The Myth and The Cult**, 1st Edt., London: Thames &Hudson Ltd.

Yavuz, Mehmet Fatih (2008), "Polis Aigospotamoi ve Aigospotamoi'ye düşen Göktaş", **Gelibolu Değerleri Sempozyumu 80, (27-28 Ağustos 2008)**, içinde (93-100), Gelibolu: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

_____ (2010) **Dionysios Byzantios, Boğaziçi'nde Bir Gezinti**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yonah, Michael Avi ve Shatzman, Israel (1988), **Enzyklopädie des Altertums**, (Çev. Hermann Teifer), Zürich: Atlantis Verlag.

Yonge, Charles Duke ve A., B. (1894), **The Roman History of Ammianus Marcellinus During the Reigns of The Emperors Constantius, Julian, Joulianus, Valentinian and Valens**, New York-London: Bohns Classical Library.

Zahariade, M (2006), **Scythia Minor: A History of a Later Roman Province (284-681)**, Amsterdam: Hakkert.

Zimmermann, Kai Brodersen Bernhard (Ed.) (2006), **Metzler Lexikon Antike**, Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

EKLER

Ek 1: HARİTALARIN LİSTESİ

Ek 1.1 Genel olarak Ege, Trakya, Bithynia ve Pontus Bölgeleri Haritası (Moore, 1983; map. 9, map. 12; Talbert, 2000, map. 87; Arslan, 2007: 236-237, 242-243; 456-457; Kinder ve Hilgemann, 2007, 100, 102).

Ek 1.2 Ege ve Marmara Bölgesi Haritası (Moore, 1983, map. 9, map. 12; Arslan, 2007: 236-237).

Ek 1.3 Paphlagonia ve Pontus Bölgesi Haritası (Talbert, 2000, map. 86, 87).

Ek 1.4 Doğu ve Kuzeydoğu Pontus Haritası (Talbert, 2000, map, 84; 87; Arslan, 2007: 32).

Ek 1.5 Batı ve Kuzeybatı Pontus Haritası (Moore, 1983, map. 12; Talbert, 2000, map, 23).

*Not: Çalışmamızda kullanılan haritalar, esas itibariyle Ammianus'un verdiği bilgiler ve güzergâhlar doğrultusunda ayrıca yukarıda adı geçen haritalar da baz alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

ÖZGEÇMİŞ

Hatice Tuğba Akdoğar, 01.01.1987 tarihinde Rize’de doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimini Rize’de tamamlamasının ardından 2006 senesinde Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü’nde (1 yıllık Almanca Hazırlık Programı sonrası) lisans eğitimine başladı. 2011 yılı Haziran ayında buradan Onur Öğrencisi olarak mezun oldu. 2011-2012 eğitim öğretim yılında ise Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans yapmaya hak kazandı ayrıca aynı yıl Bilimsel Hazırlık Programından mezun oldu. 1 yıl Yüksek Lisans eğitimi aldıktan sonra tez çalışması kapsamında Erasmus Programı ile Almanya Potsdam Üniversitesi’ne gitmeyi hak kazandı. Burada Latince eğitimine devam ederek tez üzerine kütüphane çalışmalarında bulundu. Akdoğar, hâlâ Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde Yüksek Lisans eğitimini sürdürmekte, modern dillerden İngilizce ve Almanca’nın yanı sıra antik dillerden de Hellenic, Latince ve Osmanlıca bilmektedir.